

ՌՆԲ

Ժ. ՏԱՅՐԻ

ապրիլ

ԶԱՐԻԱԾՐՆ

ՊԱՆՏՈՆԱԿԱՆ ԱՄՍԱԳԻՐ
ՀԱՅՐԱՊԵՏԱԿԱՆ ԱԹՈՌՈՅ
Ս. ԷԶՄԻԱՇՆԻ

IV

Փրկչի Հարության տոնի առթիվ Ամենայն Հայոց Սրբազնագույն Կաթո- ղիկոս Նորին Ս. Օծուքյան Ս. Տ. Գեորգ Զ.ի հեռագրերը և վեհա- փառ Հայրապետի անունով ստացված շնորհավորական հեռա- գրեր և գրություններ	3
ԽՐԱՍԳՐԱԿԱՆ.— Սուրբ Հարության տոներ	12
ԽԱՂԱՂՈՒԹՅԱՆ ՊԱՏՔԱՐԻ ՃԱԿԱՏՈՒՄ	16
ՌՈՒԲԵՆ ՍԱՐԿԱՎԱԳ ՄԱՐՏԻՐՈՍՅԱՆ.— Ավագ չաբաթը և գատիական տոները Մայր Աթոռում	18
ՄԱՅՐ ԱԹՈՒՌՈՒՄ	21
ՊՐՈՑ. Հ. ԱՃԱՌՅԱՆ.— Հայերենից փոխառյալ բառեր պարսկերենում	23
ՊՐՈՑ. Լ. ՍԵՄՅՈՆՈՎ.— Զատիկի տոնի տաճարական սահմանումը	30
Գ. ՍԱՐԳՍՅԱՆ.— Դեղձնուտի վաճճը և նրա փիմագրությունը	33
Ա. ՆՐԵՄՅԱՆ.— Ժէ դարի մի նորահայտ գրչագիր ավետարան	44
ԵՂԻՎԱՐԻ.— Հող հայրենի (քանաստեղծություն)	47
ՓԱՅԼԱԿ ԾԻԱԾԱՆ.— Միսեյույզներ... (քանաստեղծություն)	49
ՄԱՐՏԻՐՈՍ ՏԵՐ-ՍՏԵՓԱՆՅԱՆ.— Երևանյան սպավորություններ	50
ՀԱՄԱՌՈՏ ԼՈՒՐԵՐ ՍՈՎԵՏԱԿԱՆ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻՑ	55
Եկեղեցական ժողով Սոփիայի մեջ	58
Փարիզի Հայաստանյայց եկեղեցու կրոնական ընկերակցության վարչա- կան ժողովի նամակը Ամենայն Հայոց Հայրապետին՝ Նորին Ս. Օծուքյան Դպրոցասեր տիկնանց միության 75-ամյա հոբելյանի առթիվ ուղարկած կոնդակի ստացման մասին	58
Դպրոցասեր տիկնանց ընկերակցության ընդհանուր ֆաբուլարումի տիկին Ա. Բոյաջյանի ուղերձը՝ Դպրոցասեր տիկնանց ընկերակ- ցության 75-ամյա հոբելյանի առթիվ Ամենայն Հայոց Հայրապե- տի ուղարկած կոնդակի ընթերցման հանկիսության ընթացքում	59
Հանգիստ Տ. Հովհաննես ավագ ֆահանա Տեր-Մինասյանի	60
Տարագրոս Ստեփանի Տեր-Վարդանյան	61
Ա. ՄՐԱՍՅԱՆ.— «Հին հայկական մանրանկարչություն»	63

ԽՐԱՍԳՐՈՒԹՅԱՆ ՀԱՍՑԵՆ՝

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՍՍՈՒ, ԷՋՄԻԱՄԻՆ

«ԷՋՄԻԱՄԻՆ» ԱՍՏԱԳՐԻ ԽՐԱՍԳՐՈՒԹՅՈՒՆ

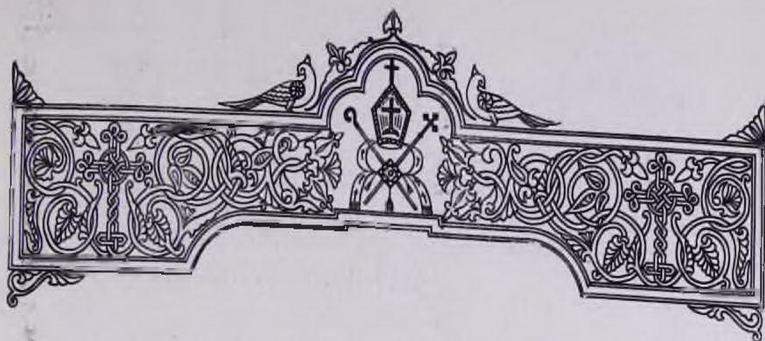
Армянская ССР, Эчмиадзин, Редакция журнала „Эчмиадзин“
Redaction of the magazine „Etchmiadzin“, Etchmiadzin, Armenia, USSR

Հ Ր Ա Մ Ա Ն Ա Ի

Տ. Տ. ԳԵՈՐԳԱՅ

ՎԵՀԱՓԱՌ ԵՒ ՍՐԲԱՋՆԱԳՈՅՆ

ԿՈՔՈՂԻՒՄԻ ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՑ

Պ Ա Շ Տ Ո Ն Ա Կ Ա Ն Ք

ՓՐԻՋԻ ՀՐԱՇԱՓԱՌ ՀԱՐՈՒԹՅԱՆ ՏՈՒՆ ԱՌԹԻՎ
ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՑ ՍՐԲԱԶՆԱԳՈՒՅՈՒՄ, ԿԱԹՈՂԻԿՈՍ
ՆՈՒՒՆ Ս. ՕՏՈՒԹՅՈՒՆ Տ. Տ. ԳԵՈՐԳ Զ.Ի ՀԵՌԱԳԻՐԵ
ԵՎ ՎԵՀԱՓԱՌ ՀԱՅՐԱՊԵՏԻ ԱՆՈՒՆՈՎ ՍԵՆՅՎԱՆ
ՇՆՈՐՀԱՎՈՐԱԿԱՆ ՀԵՌԱԳԻՐԵՐ ԵՎ ԳՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

ՎԵՀԱՓԱՌ ՀԱՅՐԱՊԵՏԻ ՀԵՌԱԳԻՐԸ
ԹԵՄԱԿԱԼ ԱՌԱՋՆՈՐԴՆԵՐԻՆ

Փրկչի հրաշափառ Հարության տոնի առթիվ ընդունեցե՛ք Մեր շնորհավորանքները և ճաղորդեցե՛ք Մեր բարեմաղթությունները Ձեր հոտին:

Քրիստոսավանդ սիրով և օրհնությամբ՝

Գ Ե Ո Ր Գ Զ.

ՇԱՅՐԱԳՈՒՅՆ ՊԱՏՐԻԱՐԺ ԵՎ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍ ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՑ

ՎԵՀԱՓԱՌ ՀԱՅՐԱՊԵՏԻ ՀԵՌԱԳԻՐԸ
ՔՈՒՅՐ ԵԿԵՂԵՑԻՆԵՐԻ ՊԵՏԵՐԻՆ

Քրիստոնյա աշխարհը այսօր տոնում է Հիսուսի Հարության ավետիքը, որ ճեշեց հին աշխարհում և նոր շարժման ու նոր կյանքի սկիզբը դրավ: Հիսուսի Հարության ավետիքով վերակենդանացած աշակերտները՝ արիասիրտ ու համարձակ դարձան և՛ իրենց կրակոտ հարոգով՝ բարոյապետ փոսած աշխարհին քառյակյան իղեպետներ տվին ու վերակենդանացրին: Նոր աշխարհն էլ կառուցում է քառյակյան վերածնության: Աղոթե՛նք, որ Փրկչի Հարության հավատը զօրանա համայն ճգնաժամայինության սրտերում, որպեսզի նա ևս արիասիրտ ու համարձակ դառնա և իր կրակոտ հարոգներով վերակենդանացնե՛ն նոր աշխարհը: Աղոթե՛նք նաև, որ Փրկիչը հարություն առնե և ապրի համայն մարդկության սրտերում՝ խաղաղություն և երջանկություն բերելով իր ճեա:

Խորին հարգանք և քրիստոսավանդ եղբայրական սիրո համբուրիվ՝

Գ Ե Ո Ր Գ Զ.

ՇԱՅՐԱԳՈՒՅՆ ՊԱՏՐԻԱՐԺ ԵՎ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍ ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՑ

ԹԵՄԵՐՈՑ ՍՏԱՑՎԱԾ ԾՆՈՐՀԱՎՈՐԱԿԱՆ ՀԵՌԱԳՐԵՐ ԵՎ ԳՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

ԲԵՑՐՈՒԹԻՑ

Կիլիկիո ժողովրդի և միաբանության անունից հայտնում ենք Ձերդ Վեհափառության մեր լավագույն ցանկությունները փրկչի Հարության տունի առթիվ՝
ԿԱԹՈՒՂԻԿՈՍԱԿԱՆ ՏՆՂԱՊԱՆՆԵՐ

ԽԱՒ ԱՐՔԵՊԻՍԿՈՊՈՍ ԱԶԱՊԱՀՅԱՆ

ԿՈՍՏԱՆԴՆՈՒՊՈԼԻՍԻՑ

Զատկական տոնի առթիվ բնդունեցեք թրքահայ Ձեր բոլոր զավակաց, լյառառեական մարմնաց և մեր շնորհավորությունները, բարեմաղթանքն ու որդիական ճարգանքը:

ԳԱՐԵԳԻՆ ՊԱՏՐԻԱՐԿ

ԵՐՈՒՍԱՂԵՄԻՑ

Սրբոց Հակոբյանց միաբանության անունից մատուցում ենք Զատկվա տոնի շնորհավորություններ, ցանկանալով Ձերդ Վեհափառության երջանիկ և երկար կյանք, Հայրենիքին և եկեղեցուն՝ բարգավաճում և արևշառուարում:

ՊԱՏՐԻԱՐԿԱԿԱՆ ՏՆՂԱՊԱՆՆԵՐ

ԵՂԻՇԵ ԱՐՔԵՊԻՍԿՈՊՈՍ ՏԵՐՏԵՐՅԱՆ

ԵՐԵՎԱՆԻՑ

Շնորհավորում ենք Ձերդ Վեհափառության Զատկական տոնը և մաղթում ենք Ձեզ երկար կյանք:

ՄԱՅՐԱՔԱՂԱՔԻ ԵԿԵՂԵՑԻՆԵՐԻ ՔԱՀԱՆԱՅԱԿԱՆ ԴԱՍ,
ԵԿԵՂԵՑԱԿԱՆ ՎԱՐՉՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ ԵՎ ՀԱՎԱՏԱՑԱԿ ԺՈՂՈՎՈՐԻ

ԹԲԻԼԻՍԻՑ

Վրաստանի հայոց թեմական խորհուրդը, ճգնառականությունը և հավատացյալները աղյուծում են Ձերդ Վեհափառությանը Քրիստոսի Հարությանը Զատկվա տոնի առթիվ:

Ցանկանում ենք Ձերդ Վեհափառությանը առողջ և երկար կյանք:

ԹԵՄԱԿԱՆ ԽՈՐՀՈՐԻ

ՌՈՍՏՈՎԻՑ

Ռոստովի հայոց թեմական և եկեղեցական խորհուրդը, ճգնառ հավիվներն ու թեմի հավատացյալները շնորհավորում են Ձերդ Վեհափառությանը, Ս. Էջմիածնի վանքի միաբաններին ու հավատացյալներին՝ Զատկվա տոնի առթիվ:

Հյուսիսային Կովկասի թեմի առաջնորդ՝
ՍՈՒՐԵՆ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍ

ԿԱՀԻՐԵԻՑ

Խնդրում ենք Ձերդ վեհափառությանը՝ հանեցե՛ք ընդունել մեր ջերմագին մաղթանքները առնի առթիվ: Թող ամենամեծ Արարիչը՝ Խաղաղություն պարգևե, Մայր Աթոռին՝ բարգավաճում, անսասանություն, և երկար կյանք՝ Ձերդ վեհափառության:

Եզիպտահայ թեմի առաջնորդ՝
ՄԱՄԲՐԵ ԱՐՔԵՊԻՍԿՈՊՈՍ ՍԻՐՈՒՆՅԱՆ

ԲՈՒԽԵՆՈՍ-ԱՅՐԵՍԻՑ

Աստվածադ վայել հրաշափառ Ս. Հարության տոնին առթիվ, կուգանք Ձերդ Սրբության մատուցանելու մեր ու Հարավային Ամերիկայի մեր սիրեցյալ ժողովուրդին որդիական հարգանքները և սրտագին մաղթանքները: Կաղաքենք, որ ամենաբարին Աստված Ձերդ վեհափառության պարգև երկար և առողջ կյանք, հովվելու համար Հայաստանյայց Ս. եկեղեցին ու հայ ժողովուրդը:

Շնորհավորելով Ս. Զատիկը, կմաղթենք Ձերդ Սրբության և Մայր Աթոռ միաբանության ուժ և կարողություն:

Մատչելով ի համբույր վեհափառությանը Ս. Ալոյն, մեամք հարգայեց սիրով հոգևոր որդի Ձեր՝

Հայրապետական պատվիրակ Հարավային ամերիկահայոց՝
ՍԻՈՆ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍ ՄԱՆՈՒԿՅԱՆ

ՆՅՈՒ-ՅՈՐԳԻՑ

Տյառն մերո Հիսուսի Քրիստոսի Հարության հրաշափառ տոնի առթիվ հայտնում ենք մեր թեմի բոլոր հոգևորականների և հավատացյալների բարեմաղթությունները՝ Ձերդ վեհափառության առողջության և Հայաստանյայց եկեղեցվո բարգավաճման համար:

Հյուսիսային Ամերիկայի հայոց առաջնորդ՝
ՏԻՐԱՆ ԱՐՔԵՊԻՍԿՈՊՈՍ ՆԻՍՈՒԿՅԱՆ

ՓԱՐԻՋԻՑ

Զատկվա առնի առթիվ սրտագին շնորհավորում ենք և ցանկանում ենք Ձերդ վեհափառության խառնարյալ առողջություն, երկար կյանք, և Հայոց եկեղեցուն՝ բարգավաճում Ձերդ իմաստուն հովանավորության ներքո:

Եվրոպայի հայոց թեմի Հայրապետական պատվիրակ՝
ՍԵՐՈՎՐԵ Ծ. ՎԱՐԴԱՊԵՏ ՄԱՆՈՒԿՅԱՆ,
ԵԿԵՂԵՑԱԿԱՆ ԽՈՐՀՈՐԳ

ԲՈՒՄԵՆԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

Ռումինական հավատացյալ ժողովրդի և բնական խորհրդի անուկից շնորհավորում ենք Քրիստոսի Հարությունը, մազթելով Ձերդ Վեհափառության արեւադարձը, երջանիկ հովվապետություն, վերածնված Սովետական Մայր Հայրենիքի կենսաշող արևի տակ:

Ռումինական բեմի առաջնորդ՝
ՎԱԶԳԵՆ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍ ՊԱՆՏՅԱՆ

ԼԵՆԻՆԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

Շիրակի բնական խորհուրդը, հոգևորականությունը և անձամբ ես շնորհավորում ենք Ձերդ Վեհափառությանը՝ Քրիստոսի Հարության Զատիկվա տոնի առթիվ և Ձեզ երկար կյանք ցանկանում՝ ի բարօրություն հայ ժողովրդի և Հայոց եկեղեցու:

Համբուրում ենք Ձեր Աչք:

Շիրակի բեմի առաջնորդ՝
ԿԱՐԵԿԻՆ Մ. ՎԱՐՄԱՊԵՏ

ԱԹԵՆՔԻՑ

Հրաշափառ Ս. Հարության տոնի առթիվ խոնարհաբար մատուցում ենք Ձերդ Վեհափառության և Գերագույն Հոգևոր Խորհրդին՝ զաղուքիս հոգևորական դասի, ազգային իշխանությանց և համայն ժողովրդի սրտագին շնորհավորությունները:

ՀԱՅՐ ՆԵՐՍԵՍ ԽՈՇՈՐՅԱՆ

ԲԱԶՎԻՑ

Բաժվի հայոց եկեղեցական խորհուրդը, հոգևորականությունը և հավատացյալները շնորհավորում են Ձերդ Վեհափառությանը՝ Զատիկվա տոնի առթիվ և Ձեզ երկար կյանք ցանկանում՝ ի բարօրություն հայ ժողովրդի:

ԹԵՄԱԿԱՆ ԽՈՒՂՈՒՄԻ

ԹԱՎՐԻՋԻՑ

Թեմական ժողովը, բնական խորհուրդը, բանական դասը, համայն Ատուրպատեանը ամենախորունկ հարգանքով հավրուելով Ձեր Սուրբ Աչք, շնորհավորում են Փրկչի հրաշափառ Հարության հաղթական տոնը:

ԿԱՐԱՊԵՏ ԱՎԱԳ ՔԱՆԱՆԱ

ԹԵԶՐԱՆԻՑ

Սրտագին շնորհավորում եմք Նորին Վեհափառությանդ Ս. Հարության տոնը:

ԹԵՄԱԿԱՆ ԽՈՐՀՈՒՐԳ,
ԵԿԵՂԵՑԱԿԱՆ ՎԱՐՉՈՒԹՅՈՒՆ
ԵՎ ՔԱՀԱՆԱՅՔ

ԿԻՂԿԱԹԱՅԻՑ

Խորին շնորհակալություն եմք հայտնում Ձերդ Ս. Օծուքյոն շնորհավորանքների համար: Փրկչի Ս. Հարության տոնի առթիվ փոխադարձաբար շնորհավորում եմք Սրբությանդ Լ. համայն միաբանության՝ մաղթելով արեւատություն և երջանկություն:

ԿԱՂԿԱԹԱՅԻ ՀԱՅՈՑ
ԵԿԵՂԵՑԱԿԱՆ ՎԱՐՉՈՒԹՅՈՒՆ

ԲԱՂԳԱՎԻՑ

Ամբողջ հաժայե՜ի և հոգևորականության ճեա միասին սրտագին շնորհավորում եմք գալի՜ք Ս. Զատիկը: Ցանկանում եմք երկար կյանք և երջանկություն:

ՅՈՒՆԻՍԿՈՒՆԻՍԿԻ
ԳՐԻԳՈՐ ՔԱՀԱՆԱ ՏԵՐ-ՀԱՆՈՐԱՅԱՆ

ՄԻՂԱՆԻՑ

Շնորհավորում եմք Ձերդ Սրբության Ս. Զատիկը:

ԽՈՆԱՐՏԱՐԱՐ՝
ԶԳՈՆ ՎԱՐԳԱՊԵՏ

ԿԻՐՈՎԱԿԱՆԻՑ

Այսու գալիս եմ հավերժելու Ձեր Ս. Աջը և ասելու՝ «Քրիստոս յարեալ ի մեռելոց, Ձեզ և մեզ մեծ աւետի՜ք: Ցանկանում եմ Վեճիդ առողջ և երկար կյանք՝ ի բարօրություն հայ ազգին:

Ձեր ծառա՝
Տ. ԳԵՈՐԳ ՔԱՀԱՆԱ ԳԵՈՐԳԱՆ

ՄՈՍԿՎԱՅԻՑ

Ձերդ Վեհափառություն:

Ընդունեցե՜ք մեր որդիական զգացմունքներն ու ստաբուլի շնորհավորանքները՝ լուսապսակ Քրիստոսի Հարության վեհաճանդես տոնի առթիվ:

Տաջե մմենաբարձրայր Ձեզ երկար կյանք՝ ի փառս Նիկիեցու և Հայրենիքի:

Մոսկվայի Հոգևոր ճեմարանի ուսանող սարկավագներ՝
ՔԱՀԻԿ, ԱՆԴՐԱՆԻԿ, ՀՆԵՐԻԿ

ՔՈՒՅՐ ԵԿԵՆԵՑԻՆԵՐԻՑ ԱՏԱՑՎԱԾ ԵՆՈՐՀԱՎՈՐԱԿԱՆ ՀԵՌԱԳՐԵՐ ԵՎ ԳՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

ՄՈՍԿՎԱՅԻՑ

Մեր Տեր Հիսուս Քրիստոսի փրկական Հարության Ջատկվա առնի առթիվ, ընդհանրական ֆրիստոնեական բերկրանքի այս օրերին, խաղաղության և սիրո փոխադարձ հաղորդակցմամբ ողջունում եմ Ձեզ նույն բերկրանքով:

Աղոթեմք կյանքի հարություն առած Պետին. բո'ղ Նա մեզ տոգորի լուսով և ուժով՝ Իր ամսապառ կյանքի աղբյուրից, և բո'ղ չղաղարի Նրա բերկրանքը մեր հոգին լուսավորելուց, Իր կյանքով մեր կյանքը նորոգելուց՝ Նրա Ս. Եկեղեցուն աստվածաման և փրկարար կերպով ծառայելու համար:

Այս զգացումներով համակված, առ Ձեզ եմ վերաառաժում փոխադարձ համարյւրներս և երկնային օգնության անկեղծ ցանկություններս՝ Ձեր նվիրական ջանքերի և մեծագործությունների համար:

Արդարև հարյավ Քրիստոս:

Եղբայրական սիրով ի Քրիստոս՝

ՄՈՍԿՎԱՅԻ ԵՎ ՀԱՄԱՅՆ ՌՈՒՍԻՈՒ ՊԱՏՐԻԱՐԺ՝

Ա. Լ. ԵՔՍԻ

ԹԲԻԼԻՍԻՑ

Քրիստոսի Հարությամբ լուսավորեց և՛ երկինքը, և՛ երկիրը, և՛ դժոխքը: Ենդհանրապես եմ Ձերդ Վեհափառությանը՝ այս բերկրալի առնի առթիվ և աղոթում հարություն առած Տիրուհւր. բո'ղ Նա խաղաղություն ու բերկրանքով լի ուրախ և հանելի կյանք հաստատի երկրի վրա:

Առ Հիսուս Քրիստոս տածած սիրով, Ձեր եղբայրակից՝

ՀԱՄԱՅՆ ՎՐԱՑ ՊԱՏՐԻԱՐԺ-ԿԱԹՈՂԻԿՈՍ՝

ՄԵԼ. ՔԻՈՒՆԵԿԵԿ

ԵՐԵՎԱՆ

Ձե'րդ Մարություն, սիրեցեալ եղբայր ի Քրիստոս.

«Ջատկի մեր գեներա Քրիստոս: Այսուհետև արասցում ամեն մի՝ ի խմբին հին և մի՝ ի խմբին շարութեան և անզգամութեան, այլ յանխմոր ստուգութեան և ճշմարտութեան» (Ա. Կորնթ., Ե 7—8):

Այս բառերով երանյալ Առաքյալ Պողոս Ի՞նչ նարտատուրեն ցույց է տալիս զատկական պատգամի հաղթանակը և ուժը, և մեզ հիշեցնում այն ոգին, որով մենք տոնախմբում ենք այն: Այսպես Ս. Եկեղեցին, տասնինը դարերի ընդմիջից, ամեն Ջատկի վերադառնում է իր ներշնչման և ուժի աղբյուրին, իր օրհնյալ Տիրուհւր, Փրկչի և Աստծու՝ Հիսուսի հարուցյալ կյանքին:

Սիրեցեալ եղբայր ի Տերն հարուցյալ. այս օրհնյալ օրում շնորհավորում եմ Ձեզ ամենախորունկ և ամենաանկեղծ սիրով: Մենք ուրախանում ենք

որպես մի՝ Ձեր համայն ժողովրդի հետ, իբր եղբայր միացած ի Քրիստոս Փրկիչ, որն ամենայն է համենայնի: Ձեզ հետ, լինելով չարուցեալք ընդ Քրիստոսի, ապա զվերինն խնդրեսցուիք, ուր Քրիստոսն հստի ընդ աշխ. Աստուծոյ (Կողմս., Գ 1): Այս հարությունը, որ Քրիստոսը շնորհել է մեզ, բարձր է պահում մեզ վաղանցուկ այս աշխարհի դժբախտագլուխներէջն և ճշմարտութից վեր, նույնիսկ այդ շարիքների հետ մեր պայմանների միջոցին, և բոլոր է տալիս մեզ միասին ընդհմարել այն հավիտենական հաղթանակը, որը մերն է Աստծու իշխանությամբ և նրա շնորհով:

Թո՛ղ Աստված առաջնորդի Ձեզ և Ձեր հիւնդեցուն՝ Երեւանում թափուր Հովվապետական Աթոռները լցնելու դժվարին և պատասխանատու աշխատանքում: Հայոց Եկեղեցու հետ սերտ կապերը շատ են զեանառովի ինձանից, և ես մեծապես կողջունեմ որեւէ առաջարկ՝ բարելավելու և զօրացնելու համար մեր հարաբերությունները:

Այնպիսի մի աշխարհում, որտեղ բազում չարիք և անզգամայունք առկա են, հիմնելու համար լուսավորության և ճշմարտության մեր խոսքերը, դավանելով մեր միությունն ի Քրիստոս, հենում է մեր ձայնը որպէս շեփոհի մի կոչ բոլոր այն բաների միջից, ինչ բաժանում է մարդկային ընտանիք: Թո՛ղ Քրիստոսի պատգամը բժշկություն ընդ ազգերին և միություն՝ Աստծու եկեղեցուն: Թո՛ղ Աստված օրհնի Ձերդ Սրբությանը և համայն Ձեր հավատացյալ ժողովրդին՝ եկողով ձեր վրա իր շնորհաց առատությունը:

Մեւս Ձեր անկեղծ և սիրով եղբայր ի Քրիստոս,

ԱՐՔԵՊԻՍԿՈՊՈՍ ՔԵՆՏՐԱԲԵՐԻԻ,
ԵՊԻՍԿՈՊՈՍԱՊՈՍ ԵՎ ՄԵՏՐՈՊՈԼԻՏ
ՀԱՄԱՅՆ ԱՆԳԼԻՈՒ
ՋԵՈՅՖԻԻ

ՄՈՍԿՎԱՅԻՑ

Ի՞նչպիսի նվիրական ճրգվանք է մեզ բերում Քրիստոսի Հարության Ջատիկը:

«Ձի ճիրալի սուրբ և համատեղական է սույն փրկարար և ճանաչափայլ գիշերը՝ արարվածի գարթոնքի յուսաբեր օրվա նախազարկը» (Ջատիկան լուսնի 7-րդ երդը):

Եվ իսկապէս, այլ ե՛րբ պետք է մենք տոն կատարենք, երբ ոչ այս նվիրական օրերին, որոնք մեզ հիշեցնում են թե՛ «Ուր յարայցն զՅիսուս՝ և զմեզ ընդ Յիսուսի յարուսցէ և յանդիման կտցուսցէ ձեզ հանդերձ» (Բ Կորնթ., Գ 14):

Ողջունելով Ձերդ վեհափառությանը յուսապայծառ Քրիստոսի Հարության վեհաշուք Ջատիկա տոնի առթիվ և Ձեր առջև երիցս խոնարհելով, սրտաբոխ անձնվիրության և առ Տեքր տաճած որդիական սիրտ զգացումներս եմ առաջում Ձերդ Սրբությանը:

Արդարև հաշյով Քրիստոս:

Ձերդ վեհափառության անձնվեր որդի՝

ԿՐՈՒՏԵՑԻՅՈՒ ԵՎ ԿՈՒՄԵՆԱՅԻ ՄԵՏՐՈՊՈԼԻՏ:

ՆԻԿՈԼԱՅ

ՏԱԼԼԻԿԻՑ

Էստոնական ՍՍՌ Ավետարանական-Լուսերական եկեղեցու անունից շղթունում ենք Ձեզ և ի դեմս Ձեր Հայոց եկեղեցուն՝ ընթացիկ մեծ տոնի՝ Քրիստոսի յուսադրած շարունակ շարունակ կապակցությամբ: Ի սրտե շնորհակալություն ենք հայտնում Ձեր ողջույնի առթիվ՝ Ս. Զատիկի տոնությամբ: Աղոթքներով րարեմտքում ենք Ձերդ վեհափառության արեւշատություն և երկար կյանք:

Էստոնական ՍՍՌ Ավետարանական-Լուսերական
Եկեղեցու արքեպիսկոպոս՝
ՅԱՆ-ԿԻՅՎԻՑ

ՍՈՖԻԱԳԻՑ

Քրիստոսի վեհապանեմ շարունակ գործվանով տոգորված, մեր հանելի եղբայրական պարտք ենք զգում ողջունելու Ձեզ ամենամեծագույն հանդիսի առթիվ:

Քրիստոս հարյալ: Զկա՝ հավատացյալ հոգու համար առավել բերկրալի ալեանի, քան հաղթական այս ողջույնը, քանզի Քրիստոսի շարունակ յուսադրեց հավատով, հաստատ հույսով ու վեհ սիրով է համակում յուրաքանչյուր քրիստոնյա սիրտ:

Քրիստոս հարյալ ու հաղթեց մարդկային փրկության թշնամուն:

Քրիստոս հարյալ ու կատարեց քաղաքի ամենալուսն գործը, որ իր սիրով անգործեց նույնիսկ ամենաշարաքառ մեղավորներին, որոնք Աստծուն աղափնեցին:

Քրիստոս հարյալ, և հավատացյալներին կյանքի իմաստությամբ ու փրկությամբ ոգեշնչող աստվածաշունչ Ավետարանի արդարությունը հաղթանակեց:

Քառուղեով խաչություն շարունակեցինք, մենք նաև ազդարարում ենք հարության՝ հոգու այդ մեծ մխիթարանի նշանությունը:

Այս է գոր առաջ Տէր, եկայի ցնծացում և ուրախ եղիցում ի սմա: Ո՛ Տէր, փրկեա. ո՛ Տէր, առաջնորդեա՞ (Սաղմ. չԺԷ 14):

Այլ շնորհի Աստուծոյ, որ ետ մեզ գյաղութիւն յ ձեռն Տեսնեմ մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի (Ա Կորնթ., ԺԵ 57):

Հրեկելով, որ Աստված այս տարի ևս շնորհեց մեզ բերկրի երկրում ամենահանդիսալու տոնակատարությամբ, մենք՝ Բուլղարական Ուղղափառ Եկեղեցու Սուրբ Սինոդի և իմ անունից շնորհավորում ենք Ձեզ՝ Ձերդ Երանելիությանը, Ձեր Հովվապետության գերապատիվ միաբաններին, Ձեր աստվածասեր կղերին և աստվածապաշտ հոգիներ յուսադասկ Քրիստոսի շարունակ առթիվ, ցանկանալով Ձեզ խաղաղություն և բերկրանք շարունակ կենսատու փրկութեամբ:

Ողջագործում ենք Ձեզ՝ եղբայրական սիրով ի Տէր և մնում ենք Ձերդ Երանելիությանը Քրիստոսով անձնվեր, եղբայր ու պաշտոնակից,

ՍՈՒՐԲ ՍԻՆՈՒԴԻ ՓՈԽ ՆԱԽԱԿԱԶ՝

ԿԻՐԻՒ ԱՊՈՎԻԿՈՎՍԿԻՑ

ԲՈՒՆԱՐԵՍԻՑ

Մտի անճում բերհանով և քիստոսավանդ սիրով ողջունում ենք Ձերդ Սրբության՝ Փրկչի Հարության տոնի առթիվ և բարեմաղքում Ձեզ արեշատուրյուն:

Ռումբիայի Պատրիարք՝
ՀՈՒՍՏԻՆԻԱՆ

ՄՈՍԿՎԱՅԻՑ

Մոսկվայի ճոգևոր ճեմարանի վարչությունը և մի խումբ ավագ սարկավագներ հղում են Ձերդ Վեհափառությանը սրտաբով ողջույններ՝ Քրիստոսի Հարության լուսաշող Ջատկվա սունի առթիվ և Ձեզ երկար կյանք ու ամենայն բարի ցանկանում:

Ճեմարանի աեկտոր, ավագերեց՝
ՌՈՒԺԻՑԿԻ

Ճեմարանի տեսուչ, պրոֆեսոր՝
ԴՈԿՏՈՐՈՎ

Խ Ա Բ Ա Գ Ր Ա Կ Ա Ն

ՍՈՒՐԲ ՀԱՐՈՒԹՅԱՆ ՏՈՆԸ

Րիստոսի հրաշափառ Ս. Հարության տոնի առթիվ, Ամենայն Հայոց Հայրապետ Խորեն Ս. Օձնարյուն Տ. Տ. Գեորգ Զ. Կաթողիկոսի անունից «էքմիաժին» ամսագիրը ստագինս շնորհավորում է և՛ Մայր Հայրենիքի և՛ Ափյուռքի հավատացյալ հայ ժողովրդի ազգային-եկեղեցական մեծ տոնը, մաղբելով է՛լ ավելի հզորություն և բարգավաճում մեր Հայրենիքին և ժողովրդին, խաղաղություն՝ աշխարհին, սեր և համերաշխություն՝ աշխարհի բոլոր ժողովուրդներին:

Հայաստանյայց Առաքելական Ս. եկեղեցու կամարների տակ, մի անգամ ևս բնորում է Ս. Հարության սրտառույ օրհներգը, լույսի և կյանքի մեծ ավետիսը՝ Քրիստոս յարեալ ի մեռելոց, և իր աստվածային լուսավորությամբ, փրկատենական հավատի ուրախությամբ լցնում բոլոր փրկանալու ժողովուրդների հոգիները:

Հարության, վերածնության կենսաբար շունչն է փչում այս առավոտ ամեն կողմ, և՛ բնության մեջ, և՛ մարդկանց սրտերում: Ս. Հարության տոնը ո՛չ միայն փրկատենական կրոնի մեծագույն և ամենամոգովորական տոներին մեկն է, այլ նաև բնության գառնաճարձուր զարթոնքի տոնը:

Ս. Հարության տոնը ամենից առաջ մեռնող և հարություն առնող բնության տոնն է,

երբ մեր աչքերի առաջ բացվում է գարնան գեղազարդ պատկերը, լուսանանանչ և հրեշ-վալից, երբ ձմեռային մոռյլ մթությունից, սառած, ֆարացած մեռելությունից հետո կյանքը գարնան շերմիկ շնչով վերածաղկում է, նորից է ծնվում, աճում: Գարնանային կենսաբար շունչը հարություն է տալիս մեռած բնության:

Ս. Հարության տոնը, սակայն, գերազանցապես մարդկության փրկության, բարոյական, հոգևոր վերածնության տոնն է, գարնան զարթոնքի օրինակով և պատկերով: Մեր ազգային-եկեղեցական մատենագրությունը հարուստ է մեռելոց հարության և հանդերձյալ կյանքի վերաբերյալ բնությունից վերցրած պատկերներով: Հարության մեծ տոնի խորհրդի մասին Հովհան Խմատսեսը Հայրապետը (Օձնեցի) իր «Ճառ եկեղեցւոյ» գրվածքում ասում է. «Ըստ նմին օրինակի և իմ զասկատուն և հայրապետն Ս. Գրգոր ըստ տէրունական առակին, զյարափուն մարդկանց, բուսոց և տեկոց օրինակի ի գարուն բուսաբեր և ի դալարանալ մարդկան ի գերեզմանէ: Անանիա Շիրակացին իր «Զատիկն Տեառն» գրվածքի մեջ, նույնպես բնությունից վերցրած պատկերով բացատրում է Ս. Հարության իրադրությունը. «Նրկբարդ լուսատուն իշխանական գիշերոյ գայ բերէ յանձին զօրփակ Միածնի Որդւոյն Աստուծոյ, պատի, բաղի, գուշակ բաղնոյ յարութեան մեռելոց»:

Մարդկության, աշխարհի բարոյակեան, կրօնական վերագործներ՝ հարուրդուներ, սերտորեն կապված է մեռելների վերջին հարուրան հետ, ըստ Քրիստոնէական եկեղեցւոյ հասկացողոյրան և հաւատին: Ս. Հարուրան տներ, այս իմաստով, գերազանցապէս հավատի տունն է. «Ես իսկ եմ յարուրին և կեանք, որ հաւատայ յիս, Բեպէտն մեռելի, կեցցէ» (Հովհ., ԺԱ 25):

Քրիստոսի հարուրան իրողութիւնը հիմնաւորն է Քրիստոնէական եկեղեցւոյ կյանքի և նրա աշտվածաբանութիւնը: Իրենց ակնատեսի անկաշառ վկայութիւններն են բերում համաշխարհային պատմական այդ մեծ եղելութիւն մասին՝ Քրիստոսի անմիջական առաքյալներն ու աշակերտները, շրջանից ամենաւերտոտն ու երկրաստեղ Մագրադիներն ինքնաւոր անաշին վկան հարուրան զարմանահար ղեպիին: Վախի, ցաւի, հոսանքաւորութիւն առաջին բոլորեցից հետո, ուրախութիւն և երկյաւածութիւն զգացմունքով համակված, Մագրադիներն սլանում է Քրիստոսի զաւարկ գերեզմանի մոտից ղեպի վախեցած ու ցրված աշակերտներէի մոտ, վկա լինելու հարուրան մեծ եղելութիւն, ըստ հարուրայ Փրկչի հրահանգին, և ավետում նրանց հարուրայ Փրկչի մասին. «Տեսի զՏէր: Տխուր ու սարսափահար, բերանավատ աշակերտները, որոնք իրենց վարդապետի մահովմբ հոսաւորութիւն էին զգացել իրենց և նա հետ գերեզման իջեցրել իրենց բոլոր հանդուգն հոյսերն ու երազները, Հիսուսի հարուրամբ քաշալերված, նոր շունչ ու նորոգի են ստանում և խմբովին սկսում են քաղաքի ու հողակն Փրկչի հարուրութիւնը. «Արդարեւ», յարեաւ Տէր: Առաքյալների ապագա գործունեութիւն, քաղաքութիւն ամենահիմնական զաւարկար կազմում են Քրիստոսի մանն ու հարուրութիւն: Հերանոս աշխարհը նրան զայրութիւն է լսում նախապէս. «Ջայրագնեալ վասն ուսուցանելոյ ճոցա», որովհետեւ հարուրան քաղաք անհասկանալի էր նրանց. «Ստարոտի իմն դից բոլի պատմիչ լինելոյ, քանզի գիտաւ և զարուրինն անտարաններն»: Պողոս ևս հեթանոս

աշխարհին բերում է Քրիստոսի հարուրան իր ակնատեսի վկայութիւնը. «Ապա և լեցաւ և ինձ», և հարուրայ Փրկչի վրա հատար դառնում է հիմք իր քաղաքութիւն. «Սրէ Քրիստոս շիցէ յարուցեալ, բնդունայն է քաղաքիւնն մեր, բնդունայն ևն և հաւատն ձեր»: Քրիստոսի հարուրութիւնը դրականն է ու երաշխիք մարդկութիւն փրկութիւն. «Յարցեցն մեռեալք և կանգնեցին որ իցեն ի գերեզմանի» (Նաւյի):

Քրիստոսի հաղորանակը մանկան վրա, նրա ամենանաւոր հարուրութիւնը գերեզմանից, նոր էր էր բացել, նոր շարժման, նոր կյանքի սկիզբ էր երկ պատմութիւն մեր: Հարուրան զաւարկար մեծ լուսարձակի նման լուսավորել և լուսավորում է քրիստոնէական աշխարհի կյանքի համապարհները: Իր ժամանակին հարուրան զաւարկար նոր կյանք ներարկեց հին հասարակութիւն, գերեզմանի եզրը հասած հասարակութիւն երանքների մէջ և խորը, արմատական հեղաշրջում առաջացրեց մարդկութիւն մտածողութիւն, քաղաքակրթութիւն, իրավունքի պատմութիւն մեր, և փրկեց մեղի, տգիտութիւն, նախապաշարումների մէջ ապրող մարդկանց զքաղաք քաղաքներին:

«Քաղաքներեցարո՛ւք, զի ես յաղորդեցի աշխարհի», — այսփնէն մանկան, մեզի, հնչում է Քրիստոսի հարազատ ծայրը այս սրբազան առավոտիան:

Քրիստոսի երկրավոր կյանքը, Քրիստոնէական շունչ մտաւոր միջնէ Գողգոթայի արյունոտ բարձունքը հանդիսանում է մի սրբազան պայքար, նվիրում, հանուն աշխարհի խաղաղութիւն, մարդկութիւն փրկութիւն և երջանկութիւն, բնդուն խաղաքի ու ժողովի: Պայքար Քրիստոսի և խաղաքի ու ժողովի միջև իր բարձրագոյն կեցիկն է հասնում Գողգոթայի վրա, խաղաք բարձունքում: Իս լրիվ պատհաստված է այդ պայքարի համար: Եվ խաղաք ուսին բարձրանում է պատհաստութիւն, զոգողութիւն, նվիրումի Գողգոթան, իր արյունով և կյանքով մի անգամ ևս նվիրագործելու իր ուսմունքի հիմնաւորութիւնը:

Աշխարհի, մարդկութիւն համար նա մեռնում է խաղի անարգ մահով: Առանց խաղի և խաղութիւն խորհրդի՝ չկա և՛ հարուրութիւն և՛ փրկութիւն: Քրիստոս իբրև մահապարտ

խաշվեց. «Ընդ անօրէնս համարեցուս, և խաշի վրա ծագեց հարուրյան փրկարար այգը. «Որ գմեր մեզս իւրով մարմնովն վերացոյց ի խաշափայտն» (Ա. Պետր., Բ 2) և «Աւար խաղաղութիւն արեամբ խաշին իւրս, որ ինչ յերկրի և որ ինչ ի յերկինս» (Կողոս., Ա, 20):

Նա մենակ է խաշի վրա. քվում է, որ նա լքված է բոլորից. աշխարհը ընթանում է իր սովորական հունով. երկինքը լռել է. հրեշտակների գնդեր չեն գալիս նրան փրկելու խաշի անարգ դատապարտությունից. աշակերտները, բարեկամները՝ անձնովի աշխարհների նման ցրվել են այն ցավազին վերհուշումով, որ «Հայս ապրեցոյց, զիճեն ոչ կարէ ապրեցուցանել»: Խաշի վրա Քրիստոս երկնում է հարուրյան պայծառ լուսածագը. առանց Գեթսեմանիի խորհրդի, առանց Գողգոթայի չկա հարություն ո՛չ Քրիստոսի համար, ո՛չ Բրիստոնյա աշխարհի համար:

Այդ բնդհանուր հուսալքման, նահանջի մեջ մի ուրիշ մահապալիտ ճանաչում և հայտաբերում է խաշի խորհուրդը և ինքն էլ խաշի բարձունքից տեսնում է Ս. Հարուրյան հրաշափառ առավոտը: Քրիստոսի հոգով երկնքի տեսանման խաղաղությունը կա. խաշի բարձունքից, տառապանքի բարձրագույն կետին, գոհաբերության վսեմ մոմենտին, տառապանքի մեջ, տառապանքի միջոցով եղբայրաբանում են Աստված և մեղապարտը, որը հավատում է նրան. «Յիշեա՛ զիս, Տէ՛ր, յորժամ գաս արհալայութեամբ Իմ:» (Ակսոր ընդ իս իցես ի դրախտին): Մեռնելու մտ եղող, ավագակը Ապոլոմո որդի է հայտաբարվում և Քրիստոսի արշունով գնված առաջին մեղավորը:

Գեթսեմանին, Գողգոթան, Ս. Հարուրյունը սերտորեն կապված են միմյանց հետ և՛ Քրիստոսի կյանքում և՛ Բրիստոնեի կյանքում: Ս. Հարուրյան լուսապայծառ առավոտյան առաջին հանգրվանը Գեթսեմանին է, ապա Գողգոթան: Հասնելու համար Ս. Հարուրյան ավետիսիին, հարկ է առնել Գեթսեմանիի միջով, բարձրանալ Գողգոթան: Գողգոթան նախառն է Հարուրյան մեծ առնին:

Ամենայն ինչ կատարեալ է. ամեն ինչ կատարվել է աշխարհի, մարդկության փրկության համար, և Քրիստոս խաշի վրա, անվերջով հոգով թողնում է այս աշխարհը. նա

աստվածային դեմքի վրա փայլում է իր նպատակին հասնող մեծ մարտիրոսի հաղթական հափշտակությունը. նա զգում է, որ իր և աշխարհի մութ ուժերի, մահվան միջև վնդված է պայքարի հաջող ելքը ի նպաստ իրեն: Պատմության մեջ առաջին անգամ մահը տանով է տվել. «Մահուամբ գժման կոխեաց և յարութեամբն իւրով մեզ զկեանս պարգևեաց»:

Միևն և Քրիստոս, մահվան սարսափը իշխում էր Աղամի բոլոր որդիներին վրա: Մահը զարեւ յարունակ հարվածել է անխնա մարդկությանը. կյանքում անխուսափելի է մահը, բնության օրինաչափությունն է դա. «Էնցուն է մահը միշտ շար հոյգերով», մտնում է ամեն զոհից և դարպասից և վերգվում կյանքի խաղաղությունը, ընտանեկան և շահեկանությունը: Աշխարհը՝ փաշիկ հատիկ է մահվան առաջ. «Այս տարտամ ու մութ աշխարհի վրա իր գործն է կատարում նա հմտորեն». իբրոր չէ, որ նա եղել է աշխարհի տերը, ամենագործը աշխարհում: Կյանքն ու մահը միասին են շրջում աշխարհի վրա. կյանքի հետքերի վրայով մահն է հայլում կրեկակոխ, լուր գերանդին ռսին», և փնտրում է թե «գո՞վ կյանքիցէ»:

Ինչպիսի՝ հակառակագրական դժբախտություն կլինե՞ր մահը կյանքի համար, մարդկության համար, եթե չլինե՞ր հարության սփափարաբ գաղափարը, որը լուսավորում է մահվան սարսափելի և անբախտեցելի գաղտնիքը: Գերեզմանը մարդկային մարմինը միայն կարող է ընկալել իր մութ ծոցում. «Հող է իր անդրէն և ի հող դարձցիս». բայց մահը իշխանություն չունի հոգու վրա. գերեզմանի մոայլ փոփոց, մահվան արհավիրքներից հետո ծագում է հարության խաղաղ առավոտը մարդու համար, ինչպես գարունը՝ մենային մեղեդիությունից:

«Յիսուս Քրիստոս խափանեաց գժման և լուսաւոր արար զկեանս և զանկողնութիւն ի ձեռն անտարանին» (Բ Տիմոթ., Ա, 10): Քրիստոս լուծեց մահվան կապանքները, շղթայեց հրան իր հոգու ձեռքով, զկապեալ զիշխան մահածին», ցրեց գերեզմանի վրա ծանրացող սուղի, տրտմության, վշտի ծանր ու բանձմառախողը, նա տիրացավ կյանքին և պոռագան հրեշտակ հանդիսացավ նրան: «Աստուած չէ՛ մեռելոց, այլ կենդանաց»:

Մարդը ոչ միայն այս աշխարհի համար է ձեռնած, այլ նաև հավիտենականության համար: Հավիտենական կյանքի թե հավիտենական մահ. ամա այսպես է ներկայացնում հարության գաղափարը յուրաքանչյուր հավատացյալի առաջ, Ա. Հարության այս նորածագ առավոտյան: Ով չի հավատում այսօրվա մեծ տոնի խորհրդին, նա փրկություն չէ, այդպիսի անհավատը կենդանի դիպ է. «Ձի թէ ոչ հաւատայցե՞մ թե ես եմ, մեռածիցի՞ ի մեղս ձեր»: Հարության հավատը չի կարելի փոխադրել ոչ մի ուրիշ բանով. ոչ հույսը, ոչ բարոյականությունը, ոչ փրկությունեական փիլիսոփայությունը չեն կարող հավատի տեղը բռնել: Քրիստոս հարուցյալ է «ի մեռելաց» ըստ փրկությունեական հավատի իբրև «առաջին պտուղն ներցեցելոց»:

Այլևս փակ դռներգամ չկա. Քրիստոսի գերեզմանի նեղ բոլոր մեռյալների գերեզմանները բացվում են: Հարուցյալը կենդանություն է բաշխում բոլորին: «Արի՛, որ ներքևս ես կանգնեա՛ց ի մեռելաց ե յաւատուրեացե՛զ գեղ Քրիստոս»:

Ա. Հարության այս շնորհաբեր առավոտը, երբ խորհրդածում են կյանքի և մահվան մասին, չենք կարող շտապել այն մարդկանց մասին, որոնք ուզում են նորից աշխարհը վերածել ընդհանուր, համայնակույ գերեզմանի, ցանկանում են հավերժացնել նոր մահվան իշխանությունը կյանքի վրա, մարդիկ՝ որ մի ձեռքով խաչ են հանում Քրիստոսի առաջ, մյուսով ցեխ են շալրատում խաչին և Ա. Հարության խորհրդին: Այդ բոլորը շատ տխուր ապացույցն է անունով միայն փրկություն մարդկանց մոտ հարության հավատի բացակայության:

Ապրում են ազգովին միջազգային լար-

ված ու բարդ հաղափական պայմաններում: Մարդկությունը այսօր ավելի քան մի ուրեք ժամանակ կարիքն ունի բարոյական, հոգեվոր վերածնության: Անում և ընդլայնվում է ազատասեր ժողովուրդների շարժումը հանուն մարդկության ազատության, փրկության, երջանկության, աշխարհում խաղաղության: Ամբողջ Բրիտանյա մարդկությունը, այդ թվում և հավատացյալ ժողովուրդը մեծ հույսեր է կապում խաղաղության պայմարի վերջնական հաղթանակին, որովհետև խաղաղությունը ժխտում է մահվան, շարիփի, և փառաբանումը կյանքի, հարության:

Դեռավոլ հզորանում է խաղաղասեր ժողովուրդների, այդ թվում և փրկություն մոլորվողների շարժումը հանուն կյանքի: Խաղաղության համար մարտնչող ժողովուրդները հավատում են իրենց մեծ և ուղիղ գործի հաղթանակին, որովհետև խաղաղությունը կհաղթի պատերազմին, ինչպես Քրիստոսը՝ մահվան:

Քրիստոս իր կենսաբար հարությանը ստեղծել է նոր կյանք մարդկանց համերաշխության և երջանկության համար:

20 երկար դարեր չեն կարողացել մահել փրկություն, խաղաղասեր ժողովուրդների սրտից հարության հույսն ու հավատը:

Հանուն խաղաղության մզվող պայմարում փրկությունեական եկեղեցիների ծայրը պետք է վհաճական ճշի ի նպաստ խաղաղության, ընդդեմ պատերազմի:

Հարուցյալ Փրկիչը աշխարհին խաղաղություն է բերում, մի բան, որին ցանկանում են ժողովուրդները:

«Այսօր է գոր առաւ Տէր, եկայք ցնծացում և ուրախ եղիցում ի սմա» (Մատթ. 24):

ԽԱՂԱՂՈՒԹՅԱՆ ՊԱՅՔԱՐԻ ԺԱԿԱՏՈՒՄ

ԽԱՂԱՂՈՒԹՅԱՆ ՊԱՇՏՊԱՆՈՒԹՅԱՆ ԺՈՂՈՎՈՐԴՆԵՐԻ ԿՈՆԳՐԵՍԻ

ՀԱՆՁՆԱԺՈՂՈՎԻ ՆԻՍՏԸ

Վիեննա, 18 մարտի (ՏԱՍՍ)։— Մարտի 17-ի երեկոյան Վիեննայում տեղի ունեցավ հաղաղության պաշտպանության ժողովուրդների կոնգրեսի հանձնաժողովի եզրափակիչ նիստը։ Հանձնաժողովին հանձնարարված է կառավարություններին և ժողովուրդներին իրազեկ դարձնել Հինգ մեծ տերությունների կառավարությունների կոնգրեսի ուղղած դիմումին և հասնել դրա կենսագործմանը։

Հանձնաժողովի անդամներից ռուսի, հիստին ներկա էին օտարերկրյա հեռագրական գործակալությունների և խոշորագույն թերթերի թագմաթիվ ներկայացուցիչներ։

Նիստը բացեց հաղաղության Համաշխարհային հոդերի նախագահ պրոֆեսոր Ժոլիո-Կյուրին։ Նա ընդգծեց, որ Հինգ մեծ տերությունների կառավարություններին հաղաղության պաշտպանության ժողովուրդների կոնգրեսի ուղղած դիմումը չբեր արձագանք գտավ ամբողջ երկրաշնչի ժողովրդական լայն մասսաների մեջ։ Այդ պատճառով, ասաց ժոլիո-Կյուրին, մենք մեծ պատասխանատվություն ենք կրում խաղաղության ծառայի միջոցովոր մարդկանց առջև։ Մենք պետք է ամեն ինչ անենք, որպեսզի կենսագործենք Հինգ մեծ տերությունների միջև հաղաղության Պակտ կնքելու վերաբերյալ կոնգրեսի դիմումը և դրանով իսկ ապահովենք խաղաղությունը յարաբերելով։

Ապա հանդես եկավ Պիետրո Նենինի։ Նա ընդգծեց, որ հաղաղության պաշտպանության ժողովուրդների կոնգրեսից հետո անցած ժամանակաշրջանում նոր համաշխարհային պատերազմի վտանգը աճել է Ամերիկայի Միացյալ Նահանգների կառավարող շրջանների ազդեցիվ կուրսի ուժեղացման կապակցությամբ։ Այսօր, ասաց Պիետրո Նենինի, ուղղակի անհրաժեշտություն է դարձել նոր ուժով Հինգ մեծ տերությունների

կառավարություններից պահանջել մտնելու րանակցությունների ուղին և դրանով իսկ վերջ տալու սառը պատերազմին։ Բանակցությունները հնարավորություն կտան խաղաղ կարգավորել գերմանական ու ավստրիական հարցերը, դադարեցնել պատերազմները կորեայում, Վյետնամում և Մալայայում։

Հանձնաժողովի նիստում հանդես եկած՝ սովետական գրող Նյա Էրենբուրգը նշեց, որ Սովետական կառավարության քաղաքականությունը եղել է և մնում է խաղաղության ու ժողովուրդների բարեկամության քաղաքականությունը։ Սովետական կառավարության ղեկավար ընկեր Մալենկովը, ասաց Նյա Էրենբուրգը, այս տարվա մարտի 15-ին ՍՍՍՐ Գերագույն Սովետի սեսիայում հայտարարեց. «Տերեկայումս շկա ալնպիսի վիճելի կամ լլուծված հարց, որը կարելի չլինի լուծել խաղաղ ճանապարհով՝ շահագործված երկրների փոխադարձ պայմանավորվածության հիման վրա։ Դա վերաբերում է մեր հարաբերություններին բոլոր պետությունների հետ, այդ թվում նաև մեր հարաբերություններին Ամերիկայի Միացյալ Նահանգների հետ։ Խաղաղությունը պահպանելու գործում շահագործված պետությունները կարող են ինչպես ներկայումս, այնպես էլ ապագայում համոզված լինել Սովետական Միության կայուն խաղաղ քաղաքականության մեջ։

Մենք, ասաց վերջում Նյա Էրենբուրգը, բարի կամքի բոլոր մարդկանց կողմ ենք անում պաշտպանել ժողովուրդների կոնգրեսի դիմումը։ Դեռ կարելի է կանխել մեծազույն աղետը։ Դեռ կարելի է փրկել միջոցավոր մարդկանց, որտեղ էլ նրանք ապրելիս լինեն՝ Լոնդոնում թե ֓արիզում, Մոսկվայում թե Նյու-Յորքում։ Դեռ կարելի է կուլտու-

բան պաշտպանել ահավոր կործանումից՝ ժողովուրդները պատասխանի կսպասեն, ժողովուրդները կպաշտպանեն խաղաղությունը:

Ապա հանգես եկան խաղաղության պաշտ-

պանության ժողովուրդների կոնգրեսի անդամներից՝ պաստոր Ֆորբեկը (Նորվեգիա), պաստոր Էնդիկոդդը (Կանադա), Իվ Ֆարթը (Ֆրանսիա) և ուրիշներ:

Վերջում հանձնաժողովը միաձայն ընդունեց կոչ՝ ուղղված հասարակայնությանը:

ԽԱՂԱՂՈՒԹՅԱՆ, ՊԱՇՏՊԱՆՈՒԹՅԱՆ, ԺՈՂՈՎՈՐԴՆԵՐԻ ԿՈՆԳՐԵՍԻ ՀԱՆԳՆԱԺՈՂՈՎԻ ԿՈԶԸ ՈՒՂՂՎԱԾ ՀԱՍԱՐԱԿԱՅՈՒԹՅԱՆԸ

Վիեննա, 18 մարտի (ՏԱՍՍ)։— խաղաղության պաշտպանության ժողովուրդների կոնգրեսի հանձնաժողովը մարտի 17-ի իր նիստում ընդունեց հասարակայնության ուղղված հետևյալ կոչը:

Մեզ վրա դրված հանձնարարությունը համապատասխան մենք 1953 թվականի մարտի 17-ին հինգ մեծ տերությունների կառավարություններին ուղարկեցինք խաղաղության պաշտպանության ժողովուրդների կոնգրեսի դիմումը: Մենք նրանց առաջարկեցինք բանակցություններ սկսել խաղաղության Պակտ կնքելու նպատակով:

1952 թվականի դեկտեմբերին վիեննայում կայացած կոնգրեսի պահից հետո միջադեպի իրադրության մեջ տեղի ունեցած փոփոխությունները էլ ավելի են մեծացնում այդ դիմումի նշանակությունը: Ամենուրեք, ինչպես նվթարապաշտ, ահպան էլ Ասիայում, պատերազմի սպառնալիքն էլ ավելի է աճել, էլ ավելի ակնհերս դարձել: Կոստաիկ տակ ղեկավար պատերազմի ժամանակ ու պատերազմից հետո կնքված որոշ համաձայնագրեր, դրանով իսկ խրախուսում են ուսանչիստական ուժերին, որոնք ընդունում են ազդեցիկ ծնել: Այդ փոփոխությունների յուրաքանչյուր տակ ժողովուրդները գետնացվում են, որ չի կարելի տարածաշրջանները կարգավորել ուժի կամ ահաբեկման միջոցով, նրանք ավելի ու ավելի հաստատամտորեն են հանդես գալիս այդ մեթոդների դեմ և պահանջում են կանգնել բանակցությունների ուղու վրա, որոնք թույլ կտան հասնել հինգ մեծ տերությունների միջև խաղաղության Պակտ կնքելուն:

Ժամանակակից բոլոր պրոբլեմները կարող են կարգավորվել այդ բանակցությունների ընթացքում և խաղաղության Պակտ կնքելու շնորհիվ:

Այդ Պակտը Միավորված Ազգերի Կազմակերպությանը կվերադարձնի նրա նյախակությունը, և այդ ճանապարհով ՄԱԿ-ի գոր-

ծունեությունը կերաշխավորի բոլոր ժողովուրդների անվտանգությունը:

Այդ խնդիրը կատարելու համար մենք անհրաժեշտ համարեցինք դիմել ոչ միայն հինգ մեծ տերությունների կառավարություններին, այլև մյուս բոլոր կառավարություններին: Մատնանշելով նրանց պատասխանատվությունը իրենց ժողովուրդների առջև և նրանց պարտքը մարդկության հանդեպ, մենք նրանց առաջարկում ենք պաշտպանել մեր գործողությունները: Եթե կառավարությունները խաղաղության գործին այնպիսի աջակցություն ցույց տալին, որպիսին նրանք անհրաժեշտ են համարում ցույց տալ պատերազմի նախապատրաստությունը, ապա դա շատ ավելի արժեքավոր կլինի:

Սակայն իրենց բախտի համար պատասխանատվությունը առաջին հերթին կրում են իրենք՝ ժողովուրդները: Եթե մեր ժամանակակիցները ցանկանում են խուսափել ապագա սերունդների նցովից, նրանք պետք է բավականաչափ ուժեղ լինեն, որպեսզի փոխեն իրադարձությունների ընթացքը, և պատերազմի նախապատրաստման խնդրանքները հակադրեն բանակցությունների խնդիրը: Եթե նշել է խաղաղության պաշտպանության ժողովուրդների կոնգրեսը՝ Տղամարդիկ ու կանայք, համակված իրենց պատասխանատվությամբ, որտեղ էլ նրանք գտնվեն, հասարակության ինչ խավերի էլ պատկանեն, ինչպիսի կազմակերպություններում էլ աշխատեն, պետք է միավորեն իրենց ջանքերը, որպեսզի կառավարություններին ստիպեն պատասխանելու ժողովուրդների կոնգրեսի դիմումին:

Հինգ մեծ տերությունների միջև խաղաղության Պակտը կարող է վճռական ազդեցություն դրոժել մարդկության բախտի վրա և կարող է դառնալ այն անխորտակ պարիսպը, որի հովանու տակ կանեն ամբողջ աշխարհի երեխաները:

ՌՈՒՐԵՆ ՍԱՐԳՍՅԱՆԻ ՄԱՐՏԻՆՈՍԱՆ

ԱՎԱԳ ՇԱԲԱԹԸ ԵՎ ԶԱՏԿԱԿԱՆ ՏՈՒՆԵՐ ՄԱՅՐ ԱՌՈՒՌԻՍ

29 մարտի, Մաղկազարդ

Կիրակի առավոտյան սկսվում է հանդիսավոր ժամերգությունը, ժողովրդի բազմությունը լցվել է եկեղեցու ներսը, Ողջ միաբանությունը, տոնակա նորին զգեստավորված, մասնակցում է արարողությանը:

Սեղանները դարձրված են դարձր ուտենու ճյուղերով. Քրիստոսի Նրուսաղեմ գալստյան տոնն է:

Քրիստոնեության հաղթությունից հետո, այդ տոնը իր մեջ դեռ պահեց հեթանոսության մի շարք սովորություններ. այս աղիթով ասենք, որ Մաղկազարդը հնում գարնան ծիլ ու ծաղկի տոնն է հանդիսացել:

Տաճարում ժամերգությունը իր ընթացքի մեջ է. Իրար են հաջորդում ավետարանների և պրքերի ընթերցումը, Ուրախ շարականների ելևէջները զվարթացնում են բոլորին: Ամբողջ Տաճարը պայծառորեն լուսավորված է: Առավոտյան ժամերգությունից հետո, հավատացյալները, երիտասարդ թե ծեր, դուրս են գալիս Տաճարից ուտենու դարձր ճյուղերը ձեռքներին, բոլորի դեմքերը ուրախ-զվարթ տրամադրություն են արտահայտում:

Վեսօրին տեղի է ունենում հանդիսավոր սուրբ պատարագ: Զանգակատան զանգերը ղողանջում են մեղմորեն, Դրսում պայծառ, ուրախ օր է: Միաբանների մի մասը, զգեստավորված, արդեն սպասում է Վեհարանի բակում: Եվ ահա աստիճաններից իջնում է հեղուկազարդ Հայրապետը, ծաղկյա փիլոնը ուսերին, թափորը զգաստանում է, ուղղվում և առաջ շարժվում: Զանգերի ղողանջը ավետում է հավատացյալներին Վեհի գալուտը:

Մերուսաղաղ Հայրապետը Ս. Իշման սեղանի առաջ է և իր սովորական աղոթքներն է մոմջում: Բեմից կարդում են «Հաւատամքը»: Վեհը բազմում է իր դահլիճ: Պատարագը շարունակվում է: Ամբողջ պատարագի ընթացքում Վեհը լուռ աղոթում է, երբեմն ծերադրում, Գահի հետևում վանգնած է վարդապետներից մեկը՝ բարձրացրած ուսնալով հայրապետական ասան, Երզնհունի հեղուկները խառնվում են դպիրների ախորժալուր երաժշտության և ամբողջ Տաճարը լցվում է մի ներդաշնակ երգեցողությամբ:

«Հայր մերձից առաջ օրվա պատարագի զերաշնորհ Ս. Սահակ եպիսկոպոսը հավուր պատշաճի քարոզում է. նա նկարագրում է Քրիստոսի հանդիսավոր մուտքը Նրուսաղեմ, վեր է հանում նրա մարդասիրությունն ու ժողովրդականությունը: Պատարագից հետո նույն հանդիսավորությամբ թափորը շարժվում է եկեղեցուց դուրս: Անհնարին է շարժվել. ժողովուրդը խոնվել է ճանապարհին, ամեն ոք ուղում է մոտենալ Վեհին, նրա Ս. Աշի համարերն:

Մերկույան տեղի է ունենում հանդիսավոր «Դոնեքաղեքը» Դեռ Տաճարի զանգերը լիսված, ժողովուրդը հավաքվել, սպասում է: Զանգերը խփում են: Գալիս են միաբանները: Հանդիսավորապես Տաճար է իջնում Վեհը: Սկսվում է երեկոյան հանդիսավոր ժամերգությունը: Մի պահ, ատյանում, ծունկի է դալիս ողջ միաբանությունը: Վեհափառը նստել է մեջտեղում զրված աթոռին: Գերաշնորհ Ս. Սահակ սրբազանը, լրիվ զգեստավորված, բարձրացել է արքան վարդապետներով ծածկված Ս. Իշման սեղանը: Ավաղ քահանաներից մեկը, շուրջառաղծես, մի մեծ բանալի ձեռքին, ներքևում ողբազին ձայնով աղերսազին երգում է. «Բա՛ց մեզ, Տէ՛ր, բա՛ց մեզ, Տէ՛ր, բա՛ց մեզ, Տէ՛ր, զորսն ողորմութեան, որ ողբալով կարդամք առ քեզ: Ամբողջ Տաճարում քար լուրջում է տիրում: Ներսիս լավում է պատասխանը. «Ո՞վ են սոքա դիբացից, դի այս գուռն Տեառն է, և արդար մտանեն ընդ սառ: Եվ այսպես շարունակվում է մինչև վերջ:

զրթեր և ալին՝ «Լուսաւորեա՛», Երուսաղէ՛մ» շարականի հնչյունների տակ, Տաճարը միանգամից լուսավորվում է. կարողում են ռՊանիէլի գիրքը, Տաճար է մտնում հանդիսավոր թափօրով՝ Վեհափառ Հայրապետը՝ Լսվում է դպիրների մեղմաւոր ձայնը՝ «Որհնեցէ՛ք, զօվեցէ՛ք և բարձր արարէ՛ք զնա յաւիտեանս, Ուրախ դողանջում են Տաճարի զանգերը, Շուտով բացվում է սեղանի վարագույրը, «Որհնեա՛, Տէ՛ր», Լսվում է սարկավազի ձայնը. պատարագը սկսվում է, Հավատացյալները հոգեկան անպատմելի ցընծայման մեջ են, Բոլորը աղոթում ան տարված ուրվա հանդիսավորությամբ, բարձրանում են աղոթքի մրմունջները:

Այսօր, այս խորհրդավոր երեկոյան, ռթիստոս յարեա՛ւ ի մեռելոց, մարդիկ իրար են շնորհավորում. Արձակվում է սուրբ պատարագը, Հավատացյալների խոստն բազմությունը թույլ չի տալիս, որ Վեհը դուրս գա Տաճարից, ամեն ոք ուզում է իր Հայրապետի

Աչք առնել և շնորհավորել նրա Զատիկն ու Քրիստոսի Հարությունը: Մինչև ուշ գիշեր Տաճարը բաց է, անընդհատ զալիս են հավատացյալների նորանոր խմբեր, մտնում Տաճար աղոթելու:

5 ապրիլի, Կիրակի, «Զարեութիւն Տեառն մերոյ Զիսուսի Քրիստոսի»

Հանդիսավոր սուրբ պատարագ է, Ժամադարն է դերաշնորհ Տ. Սահակ եպիսկոպոսը: Տաճարում անթիվ բազմություն կա: Տոթ է: Պատարագը շարունակվում է, Եպիսկոպոսը հավուր պատշաճի քարոզում է, վեր է հանում Քրիստոսի Հարության նշանակությունը, բացատրում, ոգևորում մարդկանց:

Տաճարից դուրս տասնյակ տեղերով ծովան է բարձրանում. այդ հայ հավատացյալն է, որ վաղեմի սովորությամբ իր մատաղն է կտրում: Բազմությունը ալեկոծվում է դրսում:

«Շնորհավոր Զատիկ և Հարություն», հավատացյալ եղբայրներ և քույրեր:

Մ Ա Յ Ր Ա Թ Ո Ռ Ո Ւ Մ

Փետրվարի 13-ին, Վարդանանց զորավարաց 1.036 վկայից ազգային և կրոնական սուրբ, հավատացյալների խումուն բազմությամբ ներկայությամբ Ս. Էջմիածնի Մայր Տաճարում մատուցվեց հանդիսավոր սուրբ պատարագ: Պատարագին էր գերաշնորհ Տ. Սահակ եպիսկոպոսը:

Սուրբ պատարագից հետո վանքի միաբանությունը այցելելով առանձին-առանձին շնորհավորեց այն միաբաններին, որոնց տոնն էր այդ օրը, իսկ երեկոյան հավաքվելով մի ընդհանուր սեղանի շուրջը, եղբայրական տրախ ու ջերմ մթնոլորտում նշեցին կրոնական-ազգային այդ կարևոր տոնը: Մյուս օրը, փետրվարի 13-ին, Մայր Տաճարում մատուցվեց հանդիսավոր սուրբ պատարագ և կատարվեց հոգեհանգիստ մեռելոց հիշատակին:

Փետրվարի 13-ի երեկոյան անսման խորհրդավորությամբ կատարվեց Տյառնընդ-առաջի տոնակատարության կապակցությամբ նախատոնակ: Մայր Տաճարում շարժվելու հնարավորություն չկար: Միաբանությունը, զգեստավորված, վառվող մոմերը ձեռքներին, բոլորել էին Ս. Իշման սեղանը, խնկի ծովը մշուշապատել էր Տաճարը, տեղի էր ունենում հանդիսավոր արարողությունը, իսկ օդում լսելի էին հավատացյալների աղոթքի մրմունջները:

Երեկոյան ժամերգությունը վերջանալուց հետո հավատացյալները խումբ-խումբ դուրս են գալիս վառված մոմերը ձեռքներին: Տաճարը դատարկվում է, իսկ հետո, այստեղ այնտեղ, խարույկներ են երևում: Ժողովուրդը հազարամյակներ հետո դեռ չի մոռացել

անհիշելի ժամանակներից ժառանգած իր ծիսական հնամենի, հեթանոս, բայց արդեն բրնձստեղծացած նվիրական ավանդությունները:

Հաջորդ օրը հանդիսավոր պատարագ է մատուցվում Ավագ սեղանի վրա:

Փետրվարի 22-ին, կիրակի օրը, Երևանի Ս. Սարգիս եկեղեցում հանդիսավոր սուրբ պատարագի ընթացքում, բազմաթիվ հավատացյալների ներկայությամբ կատարվեց նորոգ հանգուցյալ արժանապատիվ Տ. Վարդան քահանա Վարդերեսյանի վերջին օծումը և հոգեհանգիստը: Վերջին օծման արարողությունը, Վեհափառ Հայրապետի տնօրինությամբ, կատարեց Մայր Տաճարի միաբանությունից ուղարկված գերաշնորհ Տ. Սահակ եպիսկոպոսը:

Սրբազանը մի սրտառուլ քարոզով վեր հանեց հանգուցյալ արժանապատիվ հոր առաքինի վարքն ու բարեմասնությունները, մխիթարեց հանգուցյալի հարազատներին հոգեւսփոփիչ խոսքերով: Այնուհետև Վեհափառ Հայրապետի թույլտվությամբ հանգուցյալի մարմինը տեղափոխվեց Էջմիածին և միաբանության ուղեկցությամբ, հանդիսավոր հոգեհանգստից հետո, ամփոփվեց Մայր Աթոռի միաբանության գերեզմանատանը: Ս. Գալստեհի վանքի հյուսիսակողմը, խոսվեցին հուշիչ դամբանականներ:

Մարտի 1-ին, Հայկական ՍՍՌ աշխատավորների դեպուտատների տեղական Սովետների ընտրությունների օրը, Ս. Էջմիածնի միաբանությունը, կատարելով իր քաղաքացիական սրբազան պարտքը, մասնակցեց ընտրություններին:

Ապրիլի 11-ին, շաբաթ օրը, Մայր Տաճարում մատուցվեց սուրբ պատարագ, ձեռնադրության խորհուրդ պատարելու համար Պատարագի ընթացքում, Վեհափառ Հայրապետի բարեհաճ կարգադրությամբ, դերաշնորհ Տ. Սահակ եպիսկոպոս Տեր-Հովհաննիսյանը Մայր Աթոռի դպրապետ տիրացու Հակոբ Հակոբյանին ձեռնադրեց ավագ սարկավագ: Միևնույն օրը սարկավագության աստիճան ստացավ Կիրովաբադի (Բաքվի թեմ) համար քահանայության պատրաստվող, բարձրագույն կրթության տեր Ռաֆայել Խաչատրյանը:

Ձեռնադրության խորհրդին ներկա էին ողջ միաբանությունը, Հոգևոր Ճեմարանի ուսանողությունը, դասախոսները և հավատացյալ ժողովրդի հոծ բազմություն:

Ապրիլի 12-ին, նոր Կիրակի (Կրկնազատիկ), Մայր Տաճարում մատուցվեց հանդի-

սավոր սուրբ պատարագ: Հավատացյալների խումբն բազմության ներկայությամբ, նախորդ օրը սարկավագության աստիճան ստացած շնորհունակ Ռաֆայել Խաչատրյանը ձեռնադրվեց քահանա՝ վերանվանվելով Գրեգորի:

Միևնույն օրը, սուրբ պատարագից հետո, ամբողջ միաբանության մասնակցությամբ կատարվեց հոգեհանգիստ՝ ի հիշատակ Հայրենական Մեծ պատերազմի բյուրավոր նահատակաց:

Ապրիլի 19-ին, Աշխարհամատրան (Կանաչ կիրակի) տոնի օրը Մայր Տաճարում մատուցվեց հանդիսավոր սուրբ պատարագ: Պատարագի ընթացքում հոգեշնորհ Տ. Կոստանդին աթեոն Թառնայանը, Տաճարի ներսն ու բակը լիքն էին ուխտավորների խումբն արդ-մոգությամբ, նրդում էր քառաձայն երգեցիկ խումբը:

ՊԱՏՄԱ—ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ

ՊՐՈՖ. Լ. ԱՃԱՌՅԱՆ

(Հայկական ՍՍՌ Գիտությունների
ակադեմիայի իսկական անդամ)

ՀԱՅԵՐԵՆԻՑ ՓՈԽԱՌՅԱԼ ԲԱՌԵՐ ՊԱՐՍԿԵՐԵՆՈՒՄ

(Բառաբանական)

Եզվարանական հանրածանոթ երևույթ է այն, որ նվաճող ազգի լեզուն ազդում է նվաճված ազգի լեզվի վրա ավելի կամ պակաս շահով, նայած նվաճող ազգի թվական առավելության, ուժի և մանավանդ կուլտուրական մակարդակի։ Այդ երևույթը կարող է այնքան առաջանալ, որ մինչև իսկ կարող է կլանել նվաճված ազգի լեզուն։ Մեր շրջապատից մի օրինակ վերցնելու համար հիշենք արաբերենը, որ 7-րդ դարում դուրս գալով Արաբիայից, նվաճեց Արևելքն ու Արևմուտքը և չնչից եգիպտոսի, Սուդանի, Պաղեստինի, Ասորիքի և Իրլանդիայի տեղական լեզուները։

Բայց կա նաև սրա հակառակ երևույթը, եթե նվաճող ազգը, ընայած իր զորության, կրթական տեսակետից ավելի ցածր է քան նվաճված ազգը, կարող է ավելի կամ պակաս շահով ազդվել նվաճյալ ազգի լեզվից։ Այսպես, հոմալանցիքի տիրեցին հույներին, բայց շատ կողմերով ավելի քաղաքակիրթ հույներից, ոչ միայն փոխ առին նրանց գի-

տությունը, այլև բազմաթիվ բառեր։ Նմանապես թյուրքերը, թեև նվաճեցին հույներին, բայց իրենք էլ որոշ չափով ազդվեցին հունարեն լեզվից, կոստանդնուպոլսի դրական և ժողովրդական թյուրքերենում կան մի խումբ հունարեն բառեր, ինչպես արհեստներ, հատկապես նավարկության, ձկների տեսակների, նույնիսկ մրգերի անուններ, որոնք փոխ են առնված հունարենից։ Հիշենք ձկներից üsgümrü, stavrit, ülüfer, levrek, palamud, çiroz, թււրքերէնից՝ ispinaz, պտուղներից՝ kestane, muşmula, kiraz և այլն։ Նույնիսկ թյուրքական պաշտոնեության նշանավոր efendi բառը հունարենից է փոխառյալ։

Թյուրքերենը հայերենից էլ փոխառություններ ունի։ Բառարանում գտնում ենք չաճ ժխալ, չաճvari ժխալածեա, ցաջ յուղ, ձեթ, կարագ, ճար թխդանթի տրամագիւր, örünek «օրինակ, նմուշ, մանավանդ ձեռագործի», petak «փեթակ մեղվի» և այլն, իսկ Փոքր Ասիայի թյուրքական բարբառներում գտնված հայերեն փոխառությունների թիվը հասնում է 250-ի։

Հայերենի մեջ պարսկերենից փոխառյալ բառերի թիվը մեծ է։ Սակայն պարսկերենն էլ փոխառությունների ունի հայերենից, թեև շատ փոքր քանակությամբ։ Իմ կարծիքով այդ փոխառությունները հետևյալներն են.

1. Ավազեմիկոս Աճառյանի այս հոդվածը գտնվում էր տպագրության ընթացքի մեջ, երբ անողորմ մահը կտրեց նրա կյանքի թելը։ Հայրող համարով մենք կանգարդառանք մեծ հայագետի և լեզվաբանի կյանքին և քեզուն դործունեությունը. իմիջ.

կանչելով. «մմբքերն սյուփյուրկն» (սուտե-
լիքներին ցախավն՝ լ), և բոլորը իրենց տան
ավելորդ կենդանական ուտելիքներ տալիս
են նրանց, տունը մաքրելու համար:

Բարեկենդան բառը հին գործածություն
չունի. չի ավանդված 5-րդ դարից, բայց
նրանից ունենք բարեկենդանացու, բարե-
կենդանացուցանել, բարեկենդանի և բարե-
կենդանություն. սրանցից վերջինը գործած-
ված է արդեն Սուրբ Գրքում. Համարաբարձը
տալիս է 6 վկայություն, որոնցից հինգն են
Սաղմոս ԻԹ 7. «Ես ասացի ի բարեկենդա-
նություն իմում, թէ ոչ սասանեցայց յափ-
տանա՛ւ: Այդ վկայության գլուխումը ոչ
միայն հաստատում է բառի գոյությունը
5-րդ դարի առաջին կիսում, այլև ճշտում է
բառի ստուգաբանությունը: Այլևս ոչ մի
կասկած չկա, որ բարեկենդան բառը կազմ-
ված է բարե- + կենդանի բառերից և հարա-
դատ հայերեն բառ է:

Պարսկերենում կա bargandān, որ գրվում
է նաև barqandān և որ Գնդոգ Դպրի բա-
նաբանում բաղատվում է հետևյալ ձևով.
«ՏՏՆ նորախուժեան և ցնծութեան և զբոսա-
նաց, որ լինի լելս Շապահ ամսեանն», Այս
բառը հայերենից է փոխառվել պարսկերե-
նում:

Բայց ի՞նչ գործ ունի քրիստոնեական մի
բառ պարսկերենի մեջ:

Պարսիկ հավատացյալ ժողովուրդը ամ-
բողջ տարեի սգում, որքան է Այիի, Հասանի
և Հյուսիսի նահատակության հիշատակով
Ամեն մի մույս կամ դերվիշ, գերասանների
մի շրջիկ խմբի գլուխն անցած, ման է գա-
լիս գլուղից գլուղ և գլուղի հոսպարակում
հավաքելով գլուղացի ժողովրդին, որքերգա-
կան սգահանդեսներ է ներկայացնում նրանց
առաջ, ժողովուրդը հողի վրա պազած, գլու-
խը ձեռքերի մեջ ծածկած, լուց լինում,
սգում, հեկեկում է՝ վճռոյով մի քանի շա-
հի, Աղպիսի տեսառանձնող վերջ յունեն
պարսկաստանում, մինչև Մուհամմադի 10-ը,
որ այլուք ճգելու օրն է:

Հայերի բարեկենդանը, իր ցնծության և
ուրախության հանդեսներով, նույնիսկ դի-
մակահանդեսներով, նախանձն է շարժել
սգավոր պարսիկների, որոնք ռոնե տառե-
կան մի օր նուրախ անդկացնելու համար
փոխ են առել հայերի տալ տոնն ու նրա
անունը — Հաուդ խառնեկան մեծ տա-
հոց սող օրերի նախորդող օրն է. մահմե-
դականների շաբան ամսի մերթին օրն էլ
ամբողջ ուսմազան ամսի խնամ ծառայա-
հուժան նախորդող օրն է: Աղպիսով բա-
րեկենդանն ի հորձգոճմ իմաստով բոլոր-
վին նույնանում են:

Բառի ձևի կողմից ոչ մի տարբերություն
չկա: Հայ ժողովրդի մեջ բարեկենդան բառը

հնչվում է բարեկենդան ձևով. բառի առաջին
բաղաձայնը, ինչպես և վերջին վանկի դ
ձայնը բոլորովին նույն են և ներկայացնում
են արեկելյան հիշտ ստատաստությունը: Երկ-
րորդ ձայնավորն է ձայնը շնչված է երկուսի
մեջ էլ: Պարսկերեն ց տառը համապատաս-
խանում է հայերեն գ-ին (օրինակ ճիթ՝
ճրագ, Խճ՝տէգ, Խսթ՝տուգ): Ուտի
պետք է ենթադրել, որ պարսիկ բառը փոխ է
առնված ժողովրդական բարձրագույն ձևից:
Իսկ գ-ով գրվածությունը համապատասխանում
է առիթ պարսկերենի դ հնչման (արդի պար-
սիկները արարական զ տառը հնչում են ց
ինչպես ձգձ):

Հայերեն բարեկենդան բառի ծագման մա-
սին ոչ մի կասկած չկա, իսկ պարսկերեն
bargandān ձևը ոչ մի բաղատության չի
դիմանում, Եթե պարսիկները մտածած լի-
նեն ժողովրդական ստուգաբանությամբ ց
կամ զ տառը դարձնել x և ասեին *bar-
xandān, անուշտ ամեն ինչ կփոխվեր և քո-
լոր հայ լեզվաբանները այդ հայ բառը
կմեկնեին պարսկերեն xandān տուրախ, Ժ-
ծանոթությամբ բառից:

Ահա թե ինչու և ինչպե՛ս հայերեն մի
բառ մտավ պարսկերենի մեջ: Այս բառը
չկա հին գրադարանական կրոնի մեջ, ուտի
և գրադարանական լեզվի ու ռոականության
մեջ: Չ ձայնը ցույց է տալիս, որ բառը
ստար է: Չ տառով ռոմած ռոնոնը մեծա-
գույն մասամբ արարոնեն են, բառը այս
բառը չի նարող արարոնեն լինել, 6 քաղա-
ձայն ունենալու պատճառով (հատկա՛ն է, որ
բեկկ արարոնեն բառին ունեն ընհանրա-
պես 8 քաղաձայն): Քառ թվորքոնեն կա-
րող է լինել, ինչպես ունեն: Սպարսկերենում
գձձմ ժողաբանակա և գձձմ ժողաբան:

գ) Գ ու տ ա ն

Գ ու տ ա ն բառը համարվում է պարսկերեն
բառից փոխառություն: Այս բառը պարսիկ-
ները կարգում են kūsān, որ քստ Գոռոգ
Դպրի պարսկերեն-հայերեն բառադանի (էջ
674բ), «1. է անուն ստուգարի միջը, որ էր
ի ժամանակ միտն ի թագաւորացն վագոն-
րականաց. 2. է տեսակ իմս յերգեցողու-
թենէ. 3. է անուն ասանի միջը ի կցորդացն
Մարտիտէրանաւ:

Հյուրմանտը արմ. Gramm. աշխատու-
թյան մեջ (էջ 181) չի բնորոշում այս եր-
կու բառերի համեմատությունը, որովհետև
պարսկերեն k և հայերեն գ տարբեր ձայ-
ներ են:

Սակայն պարսկերեն k տառը կարելի է
կարգել երկու ձևով՝ g և k: Քանի որ հա-
յերեն ունենք զուտե ձևը, որ և հաստատ-
վում է վրացերեն Ձըլսոնո մզոսանի օր-

գող, երաժիշտ, սրնգահար, որդասացա թառով, ուստի կասկած չկա, որ հիշյալ պարսկերեն բառը պետք է կարդալ *gōsān* կամ *gūsān*, ե ոչ ընավ *kōsān*։ Ըստ այսմ *Stackelberg ZDMG 48, 495* առաջարկել է սրբագրել պարսկի բառի հնչույթը և կարդալ *g* նախաձայնով, որով հայերեն, վրացերեն և պարսկերեն բառերի միության կապը հաստատվում է ամրանում է (այս մասին տե՛ս նաև իմ Արմատական բառարանում)։

Բայց պարսկերեն *gōsān* (ինչպես *kōsān*) բառը ոչ մի բացատրություն չունի. պահլավերեն բառարանումն էլ ավանդված չէ. ո՛չ *Horn* հիշում է այն՝ իր Պարսկերենի ստուգաբանական բառարանում, ո՛չ էլ *Hübschmann* իր *Persische Studien* աշխատության մեջ, որ *Horn*-ի ստուգաբանական բառարանի քննադատությունը և հավելվածն է։ Կա պարսկերեն *kōs* տե՛ծ թմբուկ, որ և իբրև արաբերեն բառ ունի կամուս, թրք. *թրգմ*, ր. 286. Բայց անշուշտ իրանյան է, որովհետև կա նաև նորագյուտ սոգդյաներեն *kws* թմբուկ։— Հյուսիսյան, 264։ (Այս բառի հետ նույն է հայերեն զոտ, զրված նաև Բոգ մեծ թմբուկ, վկայված Ն. Շնորհալու «Ողորմեանից» գրքով)։ Բայց այս բառն էլ չի կարող մեկնել պարսկերեն *kōsān* բառը ձև վերջնականի պատճառով. նույնիսկ պարսիկ բառի հնչյան անորոշությունը (ց նախաձայնով թե՛ *k*) նշան է, որ այդ բառը ընդի պարսկերեն չէ։

Ննթաղում եմ, որ դա հայերենից փոխառյալ բառ է և ծագում է գովասան բառից։ Գովասան, ձիշտ ինչպես վիդյասան և ճարտասան, հայերենի հնագույն բառերի շարքից է, իր ան դերբայական մասնիկով և կազմված է գով-ել արմատից, իբրև զգովց աստղով։ Այս բառը՝ վիպասան բառի հետ միասին, ներկայացնում է նաև հին հայոց երգիչների մի տեսակը, որ պարապում էր իշխանների և թագավորների վրա գովքեր ասելով ու երգելով։ Նրանց համբավը այնպես էր տարածվել, որ հասել էր նաև Պարսկաստան՝ մեր հարևան երկիրը։

Վիպասանների (գովասանների) օրրանը համարվում է Գողթն գավառը (այժմ Աղուիխ)։ Աղուեղից նրանք որոշ գավառ շրջում էին ամբողջ Հայաստանը և իրենց երգերով ուրախացնում ժողովրդին։ Ինչո՞ւ չենթադրել, որ նրանք զնում էին նաև Մարաստան ու Պարսկաստան։

Հարց է, թե գովասան բառը կարո՞ղ էր դառնալ պարսկերեն *gōsān* կամ *gūsān*. այս մասին առարկության տեղիք չկա, որովհետև *ōvā* կամ *ūvā* ձևի վերածումը *ō* կամ *ū* ձևին՝ անսովոր չէ պարսկերենում։ Այսօր էլ պարսկերեն *tūvānam* կամ *tōvā-nam* փարոջ եմս բայը դարձել է ժողովրդ-

դական լեզվում *tōvān* կամ *tūvān*։ Ըստ այսմ հայերեն գուսան՝ պարսկերենից ետ առնված փոխառություն է։

Բայց նույնիսկ հայերենի ամենահին բառերի մեջ մենք գտնում ենք *v-*ի այսպիսի շնչման օրինակներ, Հայերեն ետ և սոր փոստ բառերը ծագում են հնագույն *եովոր, սովոր ձևերից, Հայերեն աղբիւր, եղջիւր, ալիւր բառերի սեռական անկանոն աղբեր, եղջեր, ալիւր ձևերը շատ կանոնավոր ձևով բացատրվում են այսպես. Դրանց հին ուղղական ձևն է աղբեր, եղջիւր, ալիւր, որոնք սեռականում դարձան *աղբեւր, *եղջեւր, *ալեւր և հետո *v-*ի շնչումով՝ աղբեր, եղջեր, ալիւր։ Նույնիսկ ցիլղ բառի անկանոն սեռական գեղջ ձևը պարսական ենք այս կանոնին։ Բառի հին ձևն է ուղղ. ցիլղ, սեռ. *ցեւել, որ դարձավ հետո՝ *ցեղ, և որովհետև այս բառը այս ձևի տակ չփոխվում էր գեղ «գեղեցկություն» բառի հետ, ուստի ավելացրին *v* մասնիկը, որ սեռականի նշան է (հմմտ. կնոջ)։— Ըստ այսմ գովասան բառը դարձած պիտի լիներ վ-ի շնչումով *գոսան և այս ձևի տակ անցած պարսկերենին։

Երկրորդ հարցն էլ այն է, թե կարո՞ղ էր հայ երաժշտությունը Պարսկաստան անցած լինել կամ հաստատապես նրա մի տեսակը ընդունված լինել նաև Պարսկաստանում։

Պարսկական երաժշտությունը շատ հարուստ է։ Բառարանում կան բազմաթիվ բառեր, որոնք ներկայացնում են բազմադասական եղանակի անուններ, Կան եղանակներ էլ, որոնք իրենց անունը ստացել են այսինչ կամ այնինչ երկրից ու զավառից։ Պարսկերեն *gōsān* բառն էլ համարվում է մի նշանավոր սրնգահարի անունից, որ կարող էր հայ եղած լինել և կոչել իրեն պարզապես «գովասան»։

Ես 7 տարի մնացել եմ Պարսկաստանում. պիտի խոստովանեմ, որ երաժշտությունը չտեսա այնպես ծաղկած վիճակի մեջ, ինչպես սպասելի էր։ Կովկասում և հատկապես Ղարաբաղում շատ ավելի ծաղկած է պարսկական երաժշտությունը։ Եվ 1919 թվականին, երբ դարաբաղից հայ երաժիշտների մի խմբակ, 5 հոգուց բաղկացած, եկավ Թեհրան մայրաքաղաքը, ամենամեծ ընդունություն գտավ և նույնիսկ արդյական պալատը բարձրացավ։

Հիշեմ վերջապես մի առած, որ տարածված է Կովկասում.

«Էրմենի օխույանըն գիլինի քէսէսէն,
Մուլիման լալանըն էլինի քէսէսէն»
(«Հայ երգչի լեզուն կտրեմ,
Խալամ ածողի ձեռքը կտրես»)։

Այս առածը ցույց է տալիս, որ հայը իբրև երգիչ արժանավոր դարձրույթյան վրա կանգնած է (անշուշտ ոչ թե ձայնի, այլ՝ ոչ հարազատ և մաքուր արտասանության պատճառով), իսկ նվագելու մեջ նա շատ ավելի գերազանց է, քան իսլամ եզրայրակից երաժիշտները:

դ) ես չ

Տարբեր կրոններ իրարից կրոնական բաներ փոխ չեն առնում: Բայց երբ հարկ է լինում տարբեր մի կրոնի այս կամ այն կրոնական բանը հիշել, ստիպված են փոխառություն կատարել իրենց մոտ գտնված մի ժողովրդի լեզվից: Այս կարգի բաներից են իշտեղե, բանանայ, վարդապետ, եպիսկոպոս, կաթողիկոս և ամենից ավելի խաչ:— Հայտնի է, որ մահմեդականները քրիստոնյաներին կոչում են խաչապաշտ:

Խաչ բառը հնդեգրական ծագում ունի. նրա նախնական նշանակությունն է փայտ, որից ունենք նաև խեչակ սփայտե նեցուկ» և խոշընդոմե. խոշընդակն, որոնց բուն իմաստն է «փայտի կտոր, որ ոտքին կամ աչքին է դիպչում»: Ուսյպես է նաև ուրիշ քրիստոնյա պզնի լեզվի մեջ, ինչպես հունարեն στυπός «1. ցից. 2. մահապարտի ցից. 3. խաչ», τὰ ὀσφ «սրածայր փայտ, ցից, հետևաբար՝ խաչ», պարսկերեն dārū «ծառ, փայտ», Մանդեական գրվածքներում «խաչ, որից էլ badar kurdan «խաչել», ասորերեն quysa «ծառ, փայտ, խաչ», այսպես նաև ասորերեն salipā, նախապես «փայտի կտոր» և ապա «խաչ», որից էլ փոխառյալ են արաբերեն salīb «խաչ» և պարսկերեն ḫalīpā «խաչ»: Հայերեն էլ ասվում է «փայտ խաչի» կամ «խաչափայտ»:

Պարսկերենը հայերենից փոխ է առել այս բառը վաղ ժամանակներում, որովհետև հիշված է նաև պահլավերենում (տե՛ս Արմատական բառարան, հատոր Գ, էջ 386), իսկ ավելի նոր պարսկերենում ունենք xāj և xāč ձևերը, որից էլ xāčperest «խաչապաշտ», ինչպես կա և ḫalīpāperest (նույն իմաստով) և xāčasūrān «խաչալուսյա: Թյուրքերենն էլ փոխ է առել այս բառը հայերենից xac կամ hač ձևով, որից էլ xāčvari «խաչածն» և xāčperest «խաչապաշտ, քրիստոնյա»:

ե) Շեքադեղ

Հայ տնտեսության մեջ նշանավոր է ապուխտը: Աշնան ժամանակ, երբ միսը առատ է և շուտ լի հոտում, հայերը սովորություն ունեն տավարը մորթելով ոսկորներից բաժանել և մաքուր միսը երկար շերտերով կտրելով աղի և համեմունքի մեջ օրնով պահել և ապա օդի մեջ կախելով չորացնել: Կովկասի հայոց մեջ այս սովորությունը չկա, ինչպես չկա նաև ամբողջ Պարսկաստանում: Ապուխտի պատրաստության ամենանշանավոր վայրն է Փոքր Ասիայի Կեսարիա քաղաքը, որտեղի ապուխտը ամենից համեղն է լինում: Երկրորդ նշանավոր վայրն է Կարինը (Էրզրում), որ պատրաստված ապուխտը քանակի կողմից գերազանցում է Կեսարիայից, բայց նրա չափ համեղ չի լինում:

Արևմտյան Հայաստանի բնակիչների մոտ ամեն տի քաղաքում, տնային միջոցներով, ամեն տեղ պատրաստում է ապուխտի պաշարը, ամբողջ ձմեռը գործածելու համար: Ապուխտի պատրաստությունը ծանոթ է նաև Ղրիմում, և այստեղից գաղթած Նոր-Նախիջևանի հայոց մեջ: Այս վերջին քաղաքում չկար մի հայ տուն, որ մեծ քանակությամբ ապուխտ չպատրաստեին, ստույնի գործածության համար:

Կարինի և Ղրիմի ապուխտի պատրաստության տարբերությունն այն է, որ առաջինում շինում են տավարի մսից, իսկ երկրորդում՝ սլիսարի մսից: Առաջինը դժվարին և երկար աշխատանքի կարոտ է և ինչպես ասացի, ոսկոր չունի. իսկ երկրորդը շատ ավելի արագ և հեշտ է պատրաստվում, նույնիսկ առանց ոսկորների հանելու:

Կարինում ապուխտը այնքան մեծ քանակությամբ է պատրաստվում, որ հարյուրավոր ձիեր թաղում են ապուխտը քարավաններով դնում է Տրապիզոն, այնտեղից Կոստանդնուպոլիս և Կոստանդնուպոլսի վրայով մինչև Հունաստան, Բուլղարիա և Ուկրաինա:

Ղրիմում պատրաստած ապուխտը կար նաև կենսատանում, լեհահայ դաշտերի մեջ և անշուշտ նրանց միջոցով անցել էր նաև լեհերին: Լեհերեն բառարանի առաջին երեսում կա ապուխտ բառը abucht ձևով (տե՛ս Արմատական բառարան, հատոր Ա, էջ 453), որի մեջ է ձայնի գոյությունը նշան է, թե լեհերեն բառը փոխ է առնված արևմտահայ մի բարբառից:

Ինչպես Պարսկաստանում, նույնպես և Կովկասում ապուխտը անծանոթ է. միայն Կարինից գաղթած հայությունը (Ախալցխա, Ախալքալաք և Լեռնական) շարունակում է դեռ ապուխտի գործածությունը:

Ապուխտ բառը անպայման իրանական փոխառություն է և ենթադրում է պահլավ-

րեն *apuxt «անեփ, չեփած», որ կազմված է a բացասականով puxi «եփած» բառից, հմտ. պահլավերենի hu-puxt «շավ եփված, քաջեփ», պարսկերեն puxtan «եփել», puxta «եփված»:

Հարմանային այն է, որ ապուխտ բառը թեև իրանական փոխառություն է, բայց ոչ միայն այդ բառը գոյություն չունի պարսկերենում, այլև ապուխտի գործածությունը իսլամական ծանոթ է Պարսկաստանում, Տաճկաստանում և ապուխտ բառը միայն գրական է, իսկ ժողովրդը ամեն տեղ գործածում է թյուրքերեն bastırma (ժողովրդական pasdarma), որ կազմված է bas «կոխել» արմատից, ըստ որում միայն պահում են երկար ժամանակ քարե ծանրոցների տակ: Գրաբարում ապուխտ բառը շատ հին է և գտնում ենք Մուլք Կրթում. «... Ապխանցին իրանեց ապուխտս շուրջ գրանակաւ» (Թուղ, ԺԱ 32), իսկ այսօր ապուխտ բառը պահված է միայն Նոր-Նախիջևանի բարբառում:

Ապուխտի պատրաստության մեջ ամենակարևոր դերը կատարում է լավան կոչված բույսը՝ նյա բառը օտար է. սկզբնական աղբյուրը սեմական է համարվում. ասենահին ձևն է ասուրական kamūnu, գտնում ենք նաև րազմաթիվ սեմական լեզուների մեջ, բայց նրանք բոլորն էլ ունենալով k նախաձայնը, չեն կարող մեր բառի մայրը լինել: Հայերենում լավան բառը ավանդված է արդեն 5-րդ դարից. հմտ. Մատթ., ԻԿ 23. «... Տասներորդէ զանաւուիս, զսամիթ և զլաման...»: Թեև իրանականում այս բառը չկա (չունի Գեորգ Գպիկը), բայց ունենք թյուրքերեն ձemen հոմանիշը, որ տարածված է ամբողջ Արևելքում: Բայց որովհետև լավան գործածված է 5-րդ դարից, ուստի չի կարող թյուրքերեն լինել, այլ հայ ձևի հետ միասին ենթադրել է տալիս իրանական ձaman ձևը:

Զաման բույսը աճում է Փոքր Ասիայում և Հայաստանի արևելյան նահանգներում. կեսարիան և Կարինը չէին կարող ապուխտը պատրաստել այնքան մեծ քանակությամբ առանց լավանի: Արգի Պարսկաստանում նույնպես աճում է լավանը, բայց կրում է այլանուն. Թավրիզի հայերը կոչում են շանրալա, որ ժողովրդական ստուգաբանության արդյունք է, իբր թե շշան ձագը: Նույն ձագաթի պարսիկները կոչում են zember-lüle, որ նույնպես ժողովրդական ստուգաբանության արդյունք է և նշանակում է իբր թե շշրջանակ խողովակ: Բուն բառն է պարսկերեն senbelile կամ senbelli, որ Գեորգ Գպիկը բառարանը մեկնում է արևյան ինչ քաղմաճիչ և սպիտակածաղիկ, թյուրքերեն boy toxuma, արաբերեն fūlba «տե՛ս կամուս, թրք. թրգմ. Ա

113): Այս անունով Թավրիզի թյուրքերը հասկանում են մի տեսակ դաշտային խոտաբույս, որ ոչխարը շատ է սիրում ուտել: տալիս է ոսպի նման, բայց անկանոն եզերքներով շատ կարծր մի սերմ, որ պարսիկները ձեռնելով, յուղի մեջ տապակած ուտում են: Այս սերմը Կարնո շամանն է. առատությամբ աճում է Ղարաբաղում, որ մեր հին Փայտակարան նահանգն է (տե՛ս Արմատական բառարան, հատոր Ա, էջ 930):

Երևանում, ինչպես ապուխտը, նույնպես և լավանը, անծանոթ էր. ներգաղթող հայերը գտան, որ այդ բույսը աճում է Երևանից մինչև էջմիածին տանող հարթավայրի մեջ՝ վալրի վիճակում: Իսկույն սկսեցին գործադրության դեմ և անցան ապուխտի պատրաստության: Այժմ ոչ միայն ապուխտը տարածվել է Երևանում, այլև լավանի բույսը մշակում են Նոր-Քյուլթանիայի տնամերձ հողամասերում:

Պարսկերեն senbelile բառը և մանական ձենbeli բառը կարելի չէ մեկնել ոչ պարսկերենով և ոչ էլ թյուրքերենով. այդ են ցույց տալիս զանազան ժողովրդական ստուգաբանությունները: Կարծում եմ, որ հարմարագույն ստուգաբանությունը տված կլինենք, եթե ենթադրենք հայերեն *շնբաղեղ բառը, որից փոխառյալ դեմ պարսիկ ձևը. — Ղ տառի փոխարեն պարսկերեն 1 նշան է հնություն: — Ապուխտի հին ժամանակ գործությունը և լավան բույսի գոյությունը Հայաստանում թույլ են տալիս մեզ ենթադրել այդպիսի մի բառ:

Իբր հավելված այս բաժին, դեռում եմ բժշկական մի ճննության արդյունքը ապուխտի մասին:

Հայտնի մանրէաբան բժիշկ Արգար Իսահակյանը հարցրեց ինձ մի օր (20 տարի առաջ էր), թե ինչու՞ Տաճկաստանում այդքան շատ տարածված է ապուխտի գործածությունը, բայց մարդիկ այս կամ այն ստամոքսային հիվանդությամբ չեն տառապում: Փորձի համար գնացինք շուկա և մի քիչ թարմ ոչխարի միս առնելով բերինք իր տունը, մասնավոր աշխատանոցում (լաբորատորիա), ուր բժիշկը վարակեց միսը զանազան մանրէներով (տիֆ, խոլերա, չու՛մա): Ծն այդ վարակված միսը Նոր-Նախիջևանի ձևով ապուխտ չինեցի: Ապուխտը յուրանալուց հետո բժիշկը ճննեց և գտավ, որ բուրդ միկոսները ջնջվել են: Այսպես իմաց-

վեց, որ ապուխտը վարակ լուծի՝ Նույնիսկ երբ միսը ապխտած կախում ենք, ձանձ չի նստում վրան, այլ մոտենում և հենց որ հոտը առնում է՝ հեռանում է։ Ապուխտը շինվելուց հետո էլ ո՛չ ձանձը ծեծտուկ է դնում, ո՛չ ցեց է ընկնում և ո՛չ էլ որդնոտում, ինչքան երկար ժամանակ էլ պահվի։ Սրան համաձայն է զալիս թյուրքերի այն կարծիքը, թե տապալած լամանը ոչնչացնում է բոլոր հիվանդությունները։ Շատ ամիսներ պահելուց հետո ապուխտը փայտ է կտրում, տախտակ է դառնում, քայց մի օր թաց շորի մեջ պահելուց հետո, կակղում և փափկում է։

Ահա թե ինչպիսի՝ ախտամերժ, անվարակ և լիցացող սնունդ է պատրաստել հայ ժողովուրդը իր տնտեսության համար, որ և գործածում է առնվազն 1.600 տարիների վերջից։

զ) Ք ա Ր Ո Ւ Լ ի Ր

Շինարարական տեսակետից, առանձին կարևորություն ունեն պարսկերեն kargir՝ ճամբութին շինուածոյա, քրդերեն kagir՝ սհաստ պատա (Justi, Diet. Kurde, էջ 323). թյուրքերեն kyargir, գվռ. kyavgir, ռամկերեն բյավկիր՝ ճարաշեն, որոնք փոխառյալ են հայերեն քարակիր բառից (տե՛ս Մ. Արիկյան, քառարան տե՛կ. հայ. դադ., էջ 807). Այս բառը կազմված է քար ու կիր բառերից, իբր ճարով ու կրով շինված։

Նախնական գործածությունը ունի Մատթեոս Ուտհայեցին, ճարուվորով կալան զորտն քաղաքին»։ Հետո գարձել է ճարաշեն» (Գիրք Վաստակոց, էջ 30), Նոր Հայկազյան Բազմիքն ունի քարակիր (տպագրում քարուկիր). համտ. Ալաշկերտի և Մուշի գաղուկիր՝ ճարուկիր, ճարաշեն»՝ գրեթե նույն կազմությամբ։ Հայերենից է կազմված թարգմանաբար՝ վրացերեն բվիր-կիրի ճարուկիր, իսկ պարսկերեն ձևափոխվելով՝ kārīgīr իբր թե կազմված kār գործա և gīr թրևներ բառերից, որ ճարաշեն» նշանակության համար անմիտ է։

Ամենահին ժամանակներից սկսած հայերը իրենց շինարարության մեջ մտցրել են քարակիր շենքը, Նույնիսկ այսօր, անտառի մեջ հայ գյուղացին իր տունը շինում է քարից և ոչ թե փայտով։ Սրա պատճառը այն է, որ Հայաստանը չափազանց հարուստ է քարով, իսկ Պարսկաստանը, որ ո՛չ փայտ ունի և ո՛չ քար, տները շինում է հողից։ Այսպես էր նաև հին Ասորեստանում և Բաբելոնում, ուր բոլոր շենքերը հողից էին շինված, այնպես որ քաղաքի կործանումից հետո հողը հողի հավասարվելով, ոչինչ չէր մնացել։ Մեծն Ալեքսանդրը նվաճելով Ասորեստանը և Բաբելոնը, շատ որոնեց Նինվե քաղաքը, քայց ավերակն էլ չգտավ։

ՊՐՈՖ. Լ. ՍԵՄԵՐՈՆՈՎ

ԶԱՏԿԻ ՏՈՒՑ ԳՈՄԱՐԱԿԱՆ ՍԱՀՄԱՆՈՒՄԸ

յուսիս-արևելյան ժողովուրդների մոտ (Անդրդովկասում, Առաջավոր Ասիայում և միջերկրական-յան երկրների մի մասում), դեռ հազարամյակներ առաջ սովորություն էր դարձել նոր տարվա սկիզբը կատարել գարնանային գիշերահավասարի օրը, երբ արթնանում էր բնովայինը, ծաղիկներով ծածկվում էին հովիտներն ու սարերը և սկսվում էին դաշտային երկրագործական աշխատանքները, Դա մի տոն էր՝ սերտ կապված բնության հետ:

Փրիստոնեությունը մուտք գործելով այդ երկրները, աշխատեց հարմարեցնել գարնանային գիշերահավասարի օրվա հետ իր կառույր տոներին մեկը՝ Զատիկը (Փրիստոսի Հարությունը), որը և առանձին դժգոհությունների տեղիք չտվեց:

325 թվականին Նիկիա քաղաքում տեղի ունեցավ նոր կազմակերպված և արդեն դադարաբաշխ հիմք ստացած Փրիստոնեական Եկեղեցու ժողով: Այդ ժողովում հիմնական հարցերից մեկը դարձավ Զատիկի տոնի կատարման ժամկետի հարցը, քանի որ փրիստոնեական մնացած տոները սերտ կերպով կապված են եղել այդ ժամկետի հետ:

Ժողովը բնորոշեց, որ Զատիկի տոնը պիտի կատարել գարնանային լիալուսնի հաջորդ կիրակի օրը: Գարնանային լիալուսին համարվում է ախ լիալուսնի փոփոխությունը և ունենում գարնանային գիշերահավասարի օրից, այսինքն մարտի 21—22-ից հետո: Նկատի ունենալով, որ երբայեցիների Զատիկը լինում է ձիշտ գարնանային լիալուսնի օրը և ցանկանալով խուսափել փրիստոնեական և երրայական Զատիկների համընկնումից, այդ ժողովը խստով պահանջ դրեց փրիստոնեական Զատիկը կատարել լիալուսնի հաջորդ կիրակի օրը, իսկ եթե կիրակին և լիալուսինը իրար հետ համընկնե-

լին լինեին, ապա փրիստոնեական Զատիկը պիտի կատարվեր մեկ շաբաթ հետո — մյուս կիրակի օրը:

Այդ որոշումից հետո, նոր կազմակերպված Փրիստոնեական Եկեղեցին պահանջ դրեց կարգի բերել ժամանակի հաշման եղանակները, այլ խուսափել առաջ՝ օրացույցները կամ տոմարը: Պահանջվում էր պարզ կերպով կարողանալ հաշվել՝ ա) լուսնի փուլը և բ) կիրակի օրերի ցուցակը տվյալ տարվա համար: Առաջին հարցն իր լուծումը ստացել էր վաղուց, բարեխղճան պիտանականների աշխատությունների շնորհիվ:

Ամենապարզ եղանակն էր այսպես կոչված լուսնի 19-ամյա շրջանը, որից հետո (19 տարուց հետո) լուսնի փոփոխությունները կրկնվում են համարյա թե նույն հաջորդականությամբ — մոտ 1—2 ժամյա տարբերությամբ — և այդ ժամանակաշրջանի վրա հիմնավորված է վերադիրների աղյուսակը: Թեև ժամանակի ընթացքում այդ վերադիրների աղյուսակը ենթարկվել է որոշ փոփոխությունների, բայց և այնպես նա գործածության մեջ է եղել ինչպես հնում, այնպես և 20-րդ դարում և վերադիրների աղյուսակը հնարավորություն է տալիս, մինչև անգամ անգրագետ մարդկանց, համարյա թե առանց սխալի, հաշվել լուսնի օրը կամ փոփոխությունը: Հետևապես, հարցի առաջին մասը՝ գարնանային լիալուսնի օրը որոշելու հարցը արդեն լուծված էր:

Գարնանային լիալուսնիների աղյուսակ կազմելու աշխատանքն իր վրա վերցրեց Անդրեաս Բյուզանդացին, որը 353 թվականին ներկայացրեց առաջիկա 200 տարիների համար պատրաստված աղյուսակ: Տոմարագետներից ոմանք կարծում են, որ Անդրեաս Բյուզանդացին կատարել է մի ինչ որ տոմարական բարդ հաշիվ, տվել է ինքնուրույն մի նոր բան, մի նոր աղյուսակ լուսնի փոփոխության համար: Սակայն մենք այդ կարծիքին համաձայն չենք: Մենք գտնում ենք,

որ Անգրեան Բյուզանդացիին վերցրել է 19×10+10=200, այսինքն տասը 19-ամյա լուսնի փուլերի կրկնումը և դրա վրա ավելացրել 10 տարի ու ստացել դարանային լիալուսնիների 200-ամյա աղյուսակ: Մեր ուսումնասիրությունները բերել են մեզ այն համոզման, որ նա վարվել է հետևյալ կերպով:— Ընդունելով Նիկիայի ժողովի տարին՝ 325 թվականը որպես 19-ամյակի սկիզբ, նա դրա վրա ավելացրել է մի 19-ամյա շրջան, ներառյալ մինչև 343 թվականը և երկրորդ 19-ամյակը սկսել էր արդեն 344 թվականից և այդպես՝ մինչև 353 թվականը: Այլ երկրորդ 19-ամյակից արդեն անցած է եղել 9 տարի և մնացել է 10 տարի: Այդ մնացած 10 տարվա վրա նա ավելացրել է տասը 19-ամյա ու ստացել է 200-ամյակի աղյուսակները մինչև 553 թվականը: Նրա աշխատանքի թերի կողմն եղել է այն, որ նրա աղյուսակը վերջնականացնում, զտում, զտվել նորից նրանով՝ անհնարին է, քանի որ 200-ամյա աղյուսակը սկսվելիս է եղել ոչ թե 19-ամյա շրջանի առաջին տարվանից, այլ միայն 10-րդ: Մեր ասածի ապացուցման վրա կանոչ չենք առնում՝ հողվածը չբարդացնելու հպատակով: Այդ հանգամանքն, հիշարժեք, պիտի հանդես գար 200 տարուց հետո և իրապես 553 թվականից սկսած, «Ակսան շփոթիլ տօնք և ամենայն արուեստը տոմարական»,— ինչպես նշում է Կիրակոս Գանձակեցի պատմիչը: Այդ մասին խոսում են նաև Սամվել Անեցից, Հովհաննես Սարկավազը, Մխիթար Այրովանցիին և Հակոբ Դրեմեցիին: Բերում ենք մի հատված միայն Սամվել Անեցուց:

«Աստանոր լցեայ յինին ամք ի ծննդնէն Քրիստոսի ՇԾԳ, յորում և ռովանդակեցան կանոնք Մ-եկին Անդրիասայ, զորոյ զկնի կարգեցաւ, թուականս Հայոց այսպիսի պատճառաւ, ի լրման Մ-եկին լրումն Ջատկին, ի մարտի ին էր: Եւ ի սկզբանին՝ յապրիլի Գ: Եւ վասն դի ոյ ի սկիզբն կարացին զնալ, զի յետ ին-ին մարտի ժԳ էր ապրիլ և Թ լըր-մուսն ի մէջ: ախր աղաղաւ: ոկուս շփոթիլ տօնք ամենայն...» (էջ 74):

Այդ դարերում Ջատկի ժամկետի ճիշտ հաշվելը ամենակարեւոր խնդիրներից էր, հետևաբար քրիստոնյա ժողովուրդներն անտարբեր վերաբերվել չէին կարող: Եվ մենք տեսնում ենք, որ առաջացած սխալն ուղղելու համար ձեռք են առնում ամենակտրուկ միջոցառումներ— զործը կանոնավոր հիմքերի վրա դնելու համար հրավիրվում է 36 լուրջ ու զիտնական մարդկանցից բաղկացած մի հանձնաժողով: Բերում ենք ականավոր հայ գիտնական Հովհաննես Սարկավազի աշխատությունից այդ առթիվ մի կտոր, Հայկական

ՍՍՌ Պետական մատենադարանի № 1495 Անուագրից:

«Ժողովեցան յԱղեքսանդրիայ ի մայրաքաղաքն Նզդիպտացոյ՝ արք անուանիք և իմաստասէրք յունաց և յասորոց, ի հոռոմայեցոց, յեզդիպտացոց, թուով չն և առաքն յերուսաղէմ և կոյնն յինքնանս զՓննհեզ՝ որ ազգաւ երբայեցի էր և հաւատով քրիստոնեայ և յինի լը: Եւ զլուխ իմաստասիրացն և առաջնորդն՝ էաս, որ բուն ազգաւ աղեքսանդրացի էր և հաւատով քրիստոնեայ, կարգեցին և հաստատեցին բոլորակ ՇԼԹ ամաց, որ կոչի Շ-եկ: Եւ զլուս բոլորին հաստատեցին զԴ ապրիլի ամսոյ: Եւ ունի յինքնանս բոլորակն զընթաց ԻԸ որ կոչին և նահանջից նահանջ: Եւ զընթացս լուսնոյ՝ որ Թ-եակ կոչին:»

Ժողովը, ինչպես տեսնում ենք, կազմված էր լուրջ և զիտուն մարդկանցից, համարյա թե բոլոր շահադրողած երկրների երկրպագուներից: Այդ ժողովը, նկատի ունենալով վերնում նշած երկու հանգամանքները, նպատակահամար դրած ընդունել այնպիսի մի ժամանակաշրջան, որն ընդգրկեր երկու ժամանակաշրջանի տարբերությունները՝ ա) լուսնի փուլերի կրկնվելու և բ) կիրակի օրերի կրկնվելու տարբերությունները: Առաջին ժամանակի տարբերությունը, ինչպես տեսնենք մի քանի անգամ, հավասար է 19 տարվա, իսկ երկրորդ ժամանակի տարբերությունը կազմում է ճիշտ 28 տարի: 28 տարուց հետո օրացույցը նորից վերականգնվում է, այսինքն շաբաթվա օրերն ու ամսաթվերը նորից համընկնում են: Օրինակ, 1953 թվականի օրացույցն առանց փոփոխելու կարող ենք ոգտադրոթել և 1981 թվականին և 2009 թվականին և այլն, ինչպես նաև 1925 թվականին և այլն: Այդպիսի մեծ ժամանակի պարբերությունը նրանք համարեցին 28×19=532 տարվա ժամանակամիջոցը, որը կոչվում է մեծ ինդիկտոն: Այժմ բավական էր մեկ տեղում կատարել բոլոր հաշիվները 532 տարվա ժամանակաշրջանի համար և դրանից հետո նորից հաշիվը սկսել 532 տարվա ժամանակաշրջանի առաջին տարուց մինչև վերջ: Հայկական իրականության մեջ, առաջին այդ 532 տարվա ժամանակաշրջանի զրոյ էր համարվել 552-ից մինչև 1083 թվականը ներառյալ, երկրորդը համարվել է 1084-ից մինչև 1615 ներառյալ, երրորդը՝ սկսած 1616 թվականից: Բայց զործն այնպես հարթ չի ընթացել: Այս մասին մանրամասնորեն կանոչ է առել Մաղաքիա արքայականուդոս Օրմանյանը: Իր «Ազգագրատու» աշխատությունում: Բերում ենք նրա եզրակացությունը:

«Աղեքսանդրիոյ էսսենս շրջանին կազմութիւնը կայսեր ներկայացուցելուն

վրայ, բիւզանդական հայրապետութիւնն ալ զբաղեցնու հման խնդիրով, և իր գոտուններուն խումբը Իռփոն Բիւզանդացոյ նախագահութեամբ որչափ ալ ընդունեցան 532 տարիներու շրջանը, բայց լուսնոյ լրումներուն հաշուոյն մէջ չորս տեղ մանր տարբերութիւն մը մտնեց, որով լուսնոյ լրումը փոխանակ կիրականի սկիզբը ինչալու, շաբաթ օրուան վերջը կը մնար, և այնպէս հնար կ'ըլլար հաջորդ կիրակի օրը Զատիկ տօնել, և ոչ 7 օր յետագայ, ինչպէս ըրած էր էսսենան հաշիւը: Շրջանին այս չորս տարիներն են Վժռազատիկն կոչուածները, յորս էսսենան Զատիկը ապրիլ 13-ին նշանակուած էր, իսկ Իռփոնները ապրիլ 6-ին, որուն համար ալ ըսուած է, թէ Իռփոն պատառեց զկանոն Զատիկն...

Տվալ խնդրի վերաբերյալ հեղինակը միանգամայն ճիշտ մոտեցում ունի. իրապես, Իռփոնի խմբի աշխատանքում, 532 տարվա ժամանակաշրջանում, չորս անգամ այդ սխալը կատարված է եղել. զարնանալին լիալուսինը տեղի է ունենում կիրակի օրվա սկզբին, այսինքն գիշերվա ժամը 12-ից հետո, սակայն թեև ըստ նիկիո ժողովի Զատիկը պիտի կատարվեր 7 օր հետո՝ հաջորդ կիրակի օրը, Իռփոնը նպատակահարմար է գտել նշանակելու նույն կիրակի օրն առանց հետաձգելու: Այլ կերպ ասած, նա հնարավորություն է ստեղծել երբայական և քրիստոնեական Զատիկների համընկնմանը: Ահա թե ինչո՞ւ հայեոի կողմից դա անվանել են Վժռազատիկն: Պիտի ասել, որ Հայ Եկեղեցին իր 3-րդ ժողովում, որը տեղի ունեցավ Դվին քաղաքում 584 թվականին, առաջնապատվութիւնը տվեց Հասի աղլուսականին և միանգամայն հրաժարվեց Իռփոնի 532-ամյա աղլուսականներից:

Սակայն այստեղ կար է մի ուրիշ հանգամանք, որը շատերը այցաթող են անում. հայերը, ինչպես և արևելյան շատ ժողովուրդներ, այդ ժամանակաշրջանում օրվա վերջը համարում էին արևամուտը, այսինքն արևը մայր մտնելուց հետո արդեն սկսվում էր նոր օրը: Օրինակ, եթե շաբաթ օրը մինչև արևի մայր մտնելը համարվում էր շաբաթ օր, ապա արևը մայր մտնելուց հետո այն ժամանակամիջոցը, որը մենք հիմա համարում ենք շաբաթ օրվա երեկո, ըստ նրանց հաշվին տրոհեն կիրակի օրվա սկիզբն էր և, հետևապես, եթե զարնանալին լիալուսինը տեղի ունենա մեր ժամանակակից հաշվով շաբաթ օրը երեկոյան ժամը 8—9-ին, համարվում էր

թե այդ տեղի է ունեցել կիրակի օրը: Պարզ է, որ նույն օրը Զատիկ տօնելն անհնարին էր հայ քրիստոնյաների համար, այն անպատճառ պիտի հետաձգվեր 7 օրով և տոնվեր հետևյալ կիրակի օրը:

Այստեղ վերհիշենք մի հանգամանք, որը մշտապես կատարվում էր նախառևտրուցիոն Բուսաստանում: Հայերը իրենց կրոնական ծեսերը, կապված Զատիկ տոնի հետ, սկսում էին կատարել շաբաթ օրը երեկոյան և արդեն վերջացրած էին լինում նույն օրը, երկույն ժամը 7—8-ին, իսկ հարևան քրիստոնյա ժողովուրդները նույն ծիսակատարությունները կատարում էին գիշերվա ժամը 12-ից հետո: Ետևերը կարծում էին, որ այդտեղ գլուխթյուն ունի տարակարծություն: Բայց ս'լ մի տարակարծություն չկար, քանի որ հայերի համար շաբաթ օրը վերջանում էր արևը մայր մտնելուց հետո, իսկ մյուսների համար նույն շաբաթ օրը վերջանում էր գիշերվա ժամը 12-ին: Այնպես որ, թե՛ հայերը, ըստ շատ հին սովորության, և թե՛ մյուս քրիստոնյա ժողովուրդները ծիսակատարությունները կատարում էին, ըստ իրենց հաշվի, կիրակի օրվա սկզբին: Այստեղից էլ պարզ է՝ թե ինչո՞ւ համար եթե լիալուսինը տեղի ունենար կիրակի օրվա սկզբին՝ արդեն, ըստ կրոնական օրենքների, նույն օրը Զատիկ տօնել չէր կարելի: Պարզենք օրինակով. ասենք թե զարնանալին լիալուսինը պատահեց կիրակի օրվա սկզբին, ենթադրենք՝ առավոտյան ժամը 3-ին: Բայց չէ՞ որ բոլոր ժողովուրդների մոտ Զատիկ հետ կապված կրոնական ծիսակատարությունները արդեն վերջապա՞ծ կլինեն մինչև այդ, հետևաբար Զատիկը կատարվեց զարնանալին լիալուսնից առաջ և դրանով կխախտվի Քրիստոնեական կրոնի հիմնական որոշումներից ուսինազլխավորը: Պարզ է, որ եթե մյուս ժողովուրդները առաջ ընկնեին 1—2 ժամով, ապա հայերը առաջ ընկած կլինեին մոտ 9—10 ժամով: Երբ Դվինի ժողովը ծննդում էր եղած 532-ամյա ժամանակաշրջաններից ո՞րն ընտրելու հարգը, նա առաջնապատվութիւն տվեց Հասյանին, նկատի ունենալով, որ նա ավելի է համապատասխանում հայ ժողովրդի սովորություններին և նրա ծննդեցու պահանջներին:

Չմոռանանք այստեղ հիշատակել, որ հայ ժողովուրդն ունեցել է շատ խոշոր և աչքի ընկնող տոմարագիտներ. ալը հարդի վերաբերյալ Դվինի ժողովում զեկուցող է հանդիսացել Ե-րդ դարի աչքի ընկնող տոմարագետ Անաստաս Տարոնեցին:

ԴԵՂՃՆՈՒՏԻ ՎԱՆՔԸ ԵՎ ՆՐԱ ՎԻՍԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆԸ

§ 1. Դեղձնուտի վանքը պատմական Կույնո գավառի կամ Սեորգյաց Կրկրի¹, այժմյան Իջևանի շրջանի կարևոր և գեղեցիկ հուշարձաններից մեկն է:

Հուշարձանների այդ խումբը գտնվում է Գետաշեն գյուղից հարավ-արևմուտք, մոտ 14—15 կիլոմետր հեռավորությամբ, անտառապատ մի լեռնայանցի վրա:

Ավտոմեքենաների երթևեկության հարմարեցրած գյուղամիջյան ճանապարհը Իջևանից Աղստաֆա տանող ասֆալտապատ խճուղուց՝ Մուռ կամուրջի (Крытой мост) մոտից՝ թեքվելով դեպի ձախ, անցնելով Սև քար, Սրտի և Մաղվապան գյուղերի միջով, տանում է Գետաշեն գյուղը, որը գտնվում է պատմական Կույնեն գետակի ձորաքերնի ձախ ափին:

Կույնեն գետակի ձորը հնում խոր լինակված է եղել: Այդ գետակի ճյուղավորված ձորերում են գտնվում Հին Կույնեն, Առաքելոց, Մասրուց թալա և Դեղձնուտի գյուղատեղերը, Աստվածածնի եկեղեցին, Առաքելոց ամրոց-վանքը, Կիրանց, Դեղձնուտի և Սամսոնի վանքերը և Բերդաբոր լեռը:

Գետաշենից ճանապարհը Կույնենի ձախ ափով թեքվում է դեպի հարավ-արևմուտք և խորանում անտառապատ լեռների մեջ: Փանի դեռավ ձորը նեղանում է, գյուղից մեկ կիլոմետր հեռավորությամբ ճանապարհն անցնում է Հին Կույնենի, իսկ դրանից մոտ 2,5 կիլոմետր հեռու՝ Առաքելոց գյուղատեղի միջով, որից մոտ 6 կիլոմետրի վրա հասնում է Զայ-ղոշանի կամուրջին: Այս կամուրջից քիչ ցած, Կույնեն գետակին է միանում Սամսոնի ջուրը կամ Խնձորկուտի վտակը: Ծանապարհը Զայ-ղոշանի կամուրջի մոտ ճյուղավորվում է: Մինչ դրա պխավոր ճյուղը, պահելով իր նախկին ուղղությունը, ես ալվին խորանալով լեռների մեջ, տանում է

դեպի Կիրանց վանքը, ձախ ճյուղավորությունն, անցնելով Զայ-ղոշանի կամուրջը, թեքվում է դեպի հարավ և կամուրջից քիչ հեռու՝ նորից երկուսի է քաժանվում: Երկու ճանապարհն էլ, մոտ 4 կիլոմետր գնալով, մոտենում են Դեղձնուտի վանքին, մեկը՝ Գյուսիսից, իսկ մյուսը՝ հարավային կողմից: Դրանցից առաջինը դեպի աջ, անտառապատ սարի զառիվեր լանջով, դեպի յայլաները տանող սալյի ճանապարհն է, որը չորս կիլոմետրի վրա մոտենում է Դեղձնուտի գյուղատեղին, որից մնացած անշուք մատուտի ավերակները և գերեզմանատունը գտնվում են ճանապարհի ձախ եզրին: Հիշյալ գերեզմանատան միջով մի կաժան տանում է մոտ քառորդ կիլոմետր հեռու գրուներվող վանքը:

Զայ-ղոշանի կամուրջն անցնող ճանապարհի երկրորդ ձախ՝ ճյուղավորությունը, որը հարմարեցված է ավտոմեքենաների երթևեկության, անցնում է Խնձորկուտի ձորով: Այդ ձորը մեր երկրի ումենանեղ, խոր և իր լինական գեղեցկությամբ ալքի ընկնող վայրերից մեկն է: Խնձորկուտի ձորի ալափնյա քարափների ծերպին է թառած Բերդաբար ամրոցը², որի դիմաց, ձախափնյա լեռնալանջին է գտնվում Դեղձնուտի վանքը:

Այս կողմից Դեղձնուտի վանքը կարելի է դեպի դեպի Հաճապկուտ անտառամասը տանող մի անշխարհի կաժանով, որի գոյությունը նույնիսկ տեղացիներից շատ քչերին է ծանոթ: Այդ մի կիլոմետր տարածության առաջին կեսը շատ դիք է և անցնում է մա-

2. Հայկական ՍՍԻ Գիտությունների ակադեմիայի «Տեղեկագրի» 1952 թվականի 8-րդ համարի 120 էջում Վ. Հակոբյանի իր «Դավիթ Փարսլանցու» հիշատակարանը հոգվածի 1 ծանոթության մեջ հայտնում է, որ Ս. Երեմյանը «Մահկանաբերդի Արծրունիները» անտիպ աշխատությունում Բերդաբարը նույնացնում է պատմական Մահկանաբերդի հետ:

1. Պատմական հուշարձանների պահպանության կոմիտեի Իջևանի շրջանի «Ուղեցույց», Երևան, 1947 թ., էջ 5:

ցառներին, թփերի և ժայռերի միջով, Փոխա-
րենը՝ սկսած Հաճարկոտից՝ կածանի երկ-
րորդ կեսը շատ գեղեցիկ է։ Այս տեղից բաց-
վող լեռնային անտառի ճոխ և չքնաղ տե-
սարանները անցորդին մոռացություն են տա-
լիս կածանի առաջին կեսին քաշած նեղու-
թյունը, Դեղձնուտ գնալու համար արժե այդ
գծով գնալ, սակայն անպայման տեղին ծա-
նոթ մեկի առաջնորդությամբ, եթե ոչ ա-
ռանց դրա հիշյալ կածանը և դրա ուղղու-
թյունն անտառում դժվար է ճարել։

Ձայ-ղոշանից դեպի Դեղձնուտ տանող ա-
ռաջին ճանապարհն էլ իր սկզբի մեկ եր-
րորդով խիստ զառիվեր է, բայց այդ գծով
կարելի է գնալ սալով կամ գրաստով։

Ճանապարհների այս դժվարությունները,
դրան ավելացրած և հեռավորությունը, թերևս
այն հիմնական պատճառներն են, որ Դեղձ-
նուտի վանքն ամենից քիչ այցելվող հուշար-
ձաններից է։ Նույնիսկ մեղվաբան քանասեր
Ջալալյանը, Իջևանի շրջանում կատարած իր
ճանապարհորդության ժամանակ, սիրտ չի
արել այդ վանքն այցելելու։

Այդ բոլորից հետո զարմանալի չպիտի
թվա, որ այս գողտրիկ հուշարձանը մինչև
օրս լավ չի ուսումնասիրվել և մեր նոր գրա-
կանության մեջ միայն Մկալոր եպիսկոպոս
Բարխուդարյանի մի քանի շոր ու ցամաք
տողերն ունենք (սկսած խո, էջ 380—381) և
Պատմական հուշարձանների պահպանության
կոմիտեի ուղեցույցի հակիրճ նկարագրու-
թյունը (էջ 15—16), իսկ միջնադարի պատ-
մագիրներից այդ հուշարձանի մասին ոչ
մեկը հիշատակություն չունի։

§ 2. Դեղձնուտի վանքի փաղտությունը
շատ պարզ է և շենքերի թիվը քիչ։ Հուշար-
ձանների զխավոր խումբը բաղկացած է ե-
կեղեցուց և արևմտյան կողմից դրան կից
կառուցված ժամատնից։ Գլխավոր եկեղեցու
հյուսիսային կողմում, 4—5 մետր հեռավո-
րությամբ, կա ևս մի երկրորդ եկեղեցի, որ
կիսամշակ քարերից կրաշաղախով շինված,
սովորական, գլուղական եկեղեցիների տի-
պի մի թաղապատ, հասարակ շենք է, որը
գրավիչ որևէ բան չունի։ Հուշարձանների զը-
լիավոր խմբի հյուսիս-արևմտյան կողմում,
մի քանի մետր հեռավորությամբ, անմշակ
քարերից շինված, վանքի միաբանության
բնակելի և օժանդակ շենքերի ավերակներն
են, ամբողջովին ծածկված մացառով, եղին-
ջով և այլ բարձր մոլախոտերով։ Սրանով
վերջանում է այդ վանքի բաղկացուցիչ մա-
սերի թվարկումը, եթե չհաշվենք հուշարձան-
ների շուրջը գտնված տապանաքարերը, ո-
րոնք ուշագրավ որևէ բան չունեն։

Վանքը շինված է անտառապատ լեռան
դեպի արևելք թեքվող լանջի վրա, մի քաջու-

տում, եթե չլինեին հիշյալ կողմում բուսած
բարձր ծառերը, այդ տեղից կերևար կունեն
գետի ընդարձակ ձորի տեսարանը։ Այնպես
որ այստեղ էլ պահպանված է մեր վառե-
րի մեծամասնությանը հատուկ գեղեցիկ և
լայն հորիզոն ունեցող տեղադրական հա-
կանիչը։

Վանքի հյուսիսային կողմի ձորակի ժա-
ռերի արանքից մի փոքրիկ ու սառնորակ ագ-
րյուր է բխում, իսկ հարավային ձորակով
հոսում է անտառային վտակը։

§ 3. Գլխավոր եկեղեցին և ժամատունը

շինված են դեղնավարդագույն և բաց մոխ-
րագույն կարճ, սրբատաշ քարերից։ Դրան-
ցից եկեղեցին փոքր չափերի մի շենք է —
10,1 × 8,5 մետր՝ դրսից հաշված, պատերի
հաստությունը 77—80 սանտիմետր Ունեցել
է կլոր թմբուկավոր գմբեթ, Արտաքուստ—
հարավային, արևելյան և հյուսիսային պա-
տերի մեջ կան զուգու անկյունավոր նիշեր,
գեղեցիկ ձևավորված գագաթներով, երկուս-
կան դեկորատիվ կիսասյուների շրջանակի
մեջ։ Կիսասյուների խոյակներից բարձրա-
ցող կիսագլանները, ուղիղ անկյունավոր մի
քանի բեկվածներով մտնելով են իրար և
միանում նիշերի գագաթներից վեր։ Շատ
գեղեցիկ ձևավորված են արևելյան պա-
տի հյուսիսային և հարավային պատերի
հետ միացող անկյունները։ Այդ անկյու-
ններում մեկ քառորդով պատերի կիցքին միա-
րած գլան է դրված, երկու կողմից ձգվող
կիսափուլակների շարանի մեջ։ Դրանցից
քիչ հեռու, հարակից պատերի վրա տեղա-
վորված են մեկական դեկորատիվ կիսա-
սյուներ, որոնց խոյակների վրայից բարձրա-
ցող կիսապատերներն ուղիղ անկյան տակ
վեղարան միանում են իրար։ Նման ձևա-
վորում ունի Գոշավանքի Գրիգոր Լուսավոր-
չի անվան փոքրիկ և գեղեցիկ եկեղեցին։ Թե՛
այս և թե՛ այլ մանրամասնությունները հա-
վանական են դարձնում այն ենթադրությու-
նը, որ կառուցման ժամանակով իրար մոտիկ
այս երկու հուշարձաններն էլ միևնույն հա-
տարապետի գործն են։ Դեղձնուտի վանքի
արտաքին ձևավորման թերևս ամենագեղեցիկ
մասը նրա միակ՝ արևմտյան՝ դռնում է։
Մուտքի բացվածքը երկու կողմից եզերված են
կիսագլաններից կազմված կարճ, մեկական
կիսասյուներ, որոնց խոյակների վրա է հեն-
վում դռան ճակատաքարը շրջանցող եռա-
շերտ, ստալակտիտային քանդակներ ունե-
ցող, երկկենտրոն կամարի Քանդակագործ
մի շերտ, բարձրանալով կիսասյուների խա-
րիսխներից, ուղիղ անկյան տակ բեկվելով,
ծածկում է կիսասյուների խոյակների ճակա-
տը։ Այս ամենն առնված է երկշերտ, բուսա-
կան և երկրաշախարհային նուր քանդակներ

ունեցող, ուղղանկյուն մեծ շրջանակի մեջ, Այդ քանակազարդ շերտերից ներսի կողմինը վեցթևյան գեղաքանդակ աստղերի շարան է: Ներսից, Հյուսիսային և հարավային պատերի մեջտեղից 1,5 մետր իրար դեմ և աբսիդի երկու կողմից ելնող ելուստները կամարներով միանում են իրար, իրենց վրա կրելով գմբեթի ծանրությունը: Այդ ելուստների հակառակները, ինչպես և արևմտյան պատի վրա, մուտքից դեպի աջ և ձախ, անկյունավոր կիսասյուներով են զարդարված: Արևմտյան պատի վրայի կիսասյուները ցածր կամարներով միացած են Հյուսիսային և հարավային պատերին կից կառուցված ելուստներին, այդ պատերի մեջ կազմելով լայն խորշեր: Շինարարական արվեստի տեսակետից ուշագրավ է այդ կամարների քարերի իրար միացումը: Քարերի իրար կցվող կողերը և տառի ձևի հակադիր տաղվածք ունեն և հազցված են միմյանց մեջ: Բնմը բարձր է և երկու կողքերից ունի երկհարկ խորաններ, որոնցից վերի հարկում եղածների մուտքը աստիճաններով բացված է բնմի մեջ: Լուսամուտները թվով քիչ են, նեղ և երկար:

Առհասարակ այս փոքրիկ հուշարձանը դեպիցի է և գրավիչ: Ուշադիր դիտողի համար մերթ աստեղ և մերթ այնտեղ այնպիսի ուշադրով մանրուքներ են աչքի ընկնում, որոնցով լի կարելի չհիանալ: Հատկապես նշելի են՝ դրսից՝ արևելյան պատի վրայի և դեկորատիվ կիսասյուների խոյակների ինքնատիպ քանդակները և մուտքի ներսի կողմից դրված երկրորդ ճակատաքարը, որը հենվում է դռան բացվածքի վերի անկյուններում տեղավորված հատուկ անկյունավոր կայունակների (кромаштейн) վրա, որի նմանը ուրիշ տեղ մեզ չի պատահել:

Ժամատունը, որը դրսից 12×11,5 մետր չափեր ունի, նույնպես արտասովոր կառուցվածք ունի: Պատերին կից, 80—95 սանտիմետր դեպի դուրս դրված կամրձ մույթների վրայից բարձրացող լուրս կամարները կենտրոնում կազմում են երրկիկ բացվածքը: Հյուսիսային և հարավային պատերը, մույթների խոյակների գծից քիչ վերև, կորածն են թեքվում են դեպի շենքի երկարությամբ ձգվող կամարները, որով ամբողջ շենքը սրբորոցի ձև է ստանում: Հյուսիսային և հարավային պատերի մույթների մեջ եղած հատվածը, հիշյալ գծից վերև, ոչ թե հորիզոնական գծով է շարված, այլ կորածն, ըստ որում շարքերի ստորին եզրերը 1,5—2 սանտիմետր դուրս են դրված ցածի շարքերի վերին գծից:

Ժամատունն ունի երկու մուտք, որոնցից պլանովրեն արևմտյան պատի կենտրոնում է, դրսից քանդակազարդ շրջանակի մեջ առնված, իսկ երկրորդը՝ Հյուսիսային պատի

մեջ: Հյուսիս-արևմտյան մույթին կից, որը տանում է դեպի բնակելի շենքերը և թվում է թե հատկապես միաբանության անդամների երթևեկության համար է շինված: Հարավային պատի արևելյան կիսում կա մի լուսամուտ, մեջտեղից փոքրիկ, անկյունավոր սյունիկով, երկու մասի բաժանված:

Ժամատան ներսում ուշագրավ և կարևոր են, մի ավագաքարն, մի քանի տեղից կուտրված տապանաքար, որը գտնվում է շենքի կենտրոնական մասում, և ունի մոտ 20 սանտիմետր երկարությամբ գեղեցիկ և իրար հազցրած գրեթե տապանաքար, և մի շատ գեղեցիկ մեծ խաչքար: Այս երկուսն էլ կապ ունեն Դեղձնուտի հուշարձանների կառուցողի և շինության ժամանակի որոշելու խնդիրների հետ: Խաչքարը, որը մեր դարձրածառազակ խաչքարերի մեջ լավագույններից մեկն է, մոտ 2 մետր երկարություն և 1 մետր լայնությամբ ունի: Քանդակները մոտ 5 սանտիմետր բարձրությամբ ունեն, և կատարված են մեծ ճաշակով և վարպետությամբ: Այս Խաչքարը կանգնեցված է եղել ժամատան մեջ բացվող եկեղեցու մուտքից ձախ գտնվող պատվանդանի վրա: Անհայտ պատճառով պատվանդանից ցած ընկնելու հետևանքով, դժբախտաբար, բազմաթիվ մեծ ու փոքր կտորների և փշուրների է վերածվել: 1949 թվականին Պատմական հուշարձանների պահպանության կոմիտեի կողմից այս հուշարձանները մաքրելու աշխատանքի ժամանակ, խաչքարի կտորները և փշուրները խնամքով հավաքել և երեսն ի վեր տեղավորվել են ժամատան հատակին, հողաթմբի շրջանակի մեջ: Ցավոք, այդ աշխատանքի ժամանակ չհաջողվեց բոլոր փշուրները գտնել, որով վրայի մեծ կարևորություն ունեցող արձանագրությունը լրիվ վերածանելու հնար չեղավ:

Այս արժեքավոր հուշարձանները, ընայած կառուցողների հատուկ խնամքին, չեն դիմացել բնության քայքայիչ ուժերին: Երկրաշարժներից և այլ պատահարներից փլել է եկեղեցու գմբեթը, որի թմբուկի հյուսիսային մասն է մնացել միայն կանգուն, քանդվել է ժամատան տանիքը, ճաքել և խարխվել են եկեղեցու պատերը, թափվել և տեղից շարժվել են բոլոր պատերի վերին շարքերի քարերը, քանդվել են նաև տանիքի ծածկի և հատակի սայլերը: Աստիճանաքար անտառն ամեն ինչ կլանելու վրա է:

§ 4. Հուշարձանների այս խմբի իսկական անունը հայտնի չէ: Դրա մասին պատմական որևէ հիշատակություն ցարդ չի հայտնաբեր-

ված: Պահված վիճագրության մեջ հիշատակվում է սուխտա բառը, առանց անունը տալու: Կանգ շինք առնում «Թեղծնուտ» անվան բացատրության շուրջ, որովհետև ոչ դրա պատմական լինելն է հայտնի, և ոչ էլ բառի ճիշտ մեկնաբանությունը, թեև սղեղձ և «դաղձ» արմատներին որոշ ենթադրություններ են արվում:

այն է, որ ոչ ոք չի գրադվել այդ խնդրով, և մեկ էլ այն, որ ցարդ վերծանված չի եղել ժամատան միջի՝ այժմ ջարդված՝ խաչքարի վրա պահված արձանագրությունը: Թեև այդ արձանագրությունը կարևոր տեղերում՝ փշրովելու հետևանքով՝ բացքեր ունի, այնուամենայնիվ պահված մասերը բավական են տվյալ երկու հարցերին էլ բավարար պա-

Գեղծնուտի վանքի եկեղեցու մուտքը

§ 5. Բանասիրության մեջ, ներառյալ Պատմական հուշարձանների պահպանության կոմիտեի մուշեղույցը, հայտնի չեն ոչ հուշարձանների շինողի և ոչ էլ դրանց կառուցման թվականները: Թերևս դրա պատճառն

տասխան տալու համար: Բերենք № 2 արձանագրության 11—34 շարքերի բնագիրը, մեր լրացումներով. «...[ես Ա]ռաքելս նուաստ սպասատու բանին [Աստուծոյ],..... [չերկր]էն կիլիկի ի գաւառէն Տարսուսի, կամ[ակցու-

թեամբ].... այս շինեցաք զհինգեցիս ամե-
նայն պատրաստութեամբ և զգալիս և
կանգնեցաք զսուրբ նշանս աստուածունկայ,
ի նեղ ժամանակի, զառն աշխատութեամբ,
[բարե]խաւս մեզ [և] ծնողաց մէրոց].... և
պարոնին և զաւակաց նորա, որ եղև ձեռն[ն].
տու և մխիթար կենաց մերոց, [յ]արքեպիսկո-
պոսութեան Հաղթատա տէր Յովաննիսի, որ է
հեզ և մարդասէր և մեր յոյսս, Թվում է թե
որեւէ առարկութիւն չի կարող չի նկատուի
անվան նկատմամբ, որից միայն առաջին Ա
գիրն է պակասում, որը մենք դրել ենք 10-րդ
շարքի վերջում և ոչ էլ այդ Առաքելի վարդա-
պետ լինելու նկատմամբ, որովհետև նա իրեն
համարում է ընտանաւ սպասաւոր բանին
[Աստուծոյ] և Առաքել վարդապետի անունը
հիշատակվում է նաև № 4-ր՝ Ասիի՝ Չեմ
թվակիր արձանագրութեան մեջ, իրեն ուխտի
առաջնորդ Բացի այդ, ժամատան մեջտե-
ղում գտնվող ավագաքանի տապանաքարի
վրա կտ Վեռնի հռչակաւոր վարդապետի
անունը, Այստեղ անունը վերծանում ենք
«Առաքել» և այդ տապանը համարում վան-
քը կառուցող Առաքել վարդապետին, նկա-
տի ունենալով այն հանգամանքը, որ այդ-
պիսի պատվավոր տեղում կարող էր թաղված
լինել միայն վանքի համար մեծ ծառայու-
թիւն արած մեկը՝ դրա կառուցողը Այս
բոլորից եզրակացնում ենք, որ եկեղեցու,
ժամատան (արձանագրութեան մեջ՝ գալիթ)
և վիմագիր մեծ խաչքարի շինողը եղել է
Կիրիլիայի Տարսնի գավառացի Առաքել
վարդապետը, որը տեղական իշխաններից
(պարոն) մեկի, որի անվանագիրը արձանա-
գրութեան մեջ շարդված է. կամակցութեամբ
և ձեռնավութեամբ (որովհետև այդ սպարոնսի
և նրա զավակների համար բարեխոս է հա-
մարում կանգնեցրած խաչը և բացի այդ հի-
շատակում է, որ նա՝ պարոնի՝ եղել է ձեռն-
տու, — պետք է հասկանալ շինութեան գոր-
ծում, — և կյանքի մխիթարի), Հաղթատի
Հովհաննիս արքեպիսկոպոսի՝ առաջնորդու-
թեան ժամանակ, և որ այդ Առաքել վարդա-
պետը մեռել է Չեմ (741—1292) թվակա-
նից հետո և թաղվել իր շինած ժամատան
մեջ:

§ 6. Դեղձնուտի վանքի հուշարձանների
(եկեղեցու, ժամատան և մեծ խաչքարի) շի-
նութեան ժամանակը որոշելու համար մենք
ունենք վիմագրութեան մեջ պահված հետև-
յալ տվյալները.

3. Հուշարձանների շինութեան թվագրութեանների
հաջով այս Հովհաննիս արքեպիսկոպոսը պետք է լի-
նի Համազասպից հետո առաջնորդող Հովհաննիսը,
որը շինել է Հաղթատի սրահները և դրանցից մեկում
կանգնեցրել գեղեցիկ, պատկերաքանդակ խաչքարը:

Ա. Եկեղեցու ներսում, հյուսիսային պա-
տի վրա փորագրված Չէ Ե գրերը, որոնցից
առաջին երկուսը համարում ենք թվագիր,
իսկ վերջինը վերծանում իբրև շինեցաւ:

Բ. Մեծ խաչքարի վրայի արձանագրու-
թեան վերջի շարքում պահված ՉիԿ գրերը,
որոնք ըստ տեղագրութեան, մեր կարծիքով,
միայն թվագիր կարող են լինել:

Գ. Ժամատան թվագիր ունեցող արձանա-
գրութեաններից Չիհ՝ ամենից վաղ՝ թվագիր
(արձանագրութեան № 5), որը տալիս է 1276
թվականը:

Դրանցից վերջին թվագիրն ապացույց
է, որ 1276 թվականին արդեն ժամատու-
նը պատրաստ էր և այսպիսով մեծ խա-
չքարի արձանագրութեան վերջի ՉիԿ գրերը
թվագիր ընդունելու շին հակասում, այլ
հաստատում են մեր ենթադրությունը, ըստ
որի շինարարութեան ավարտելու և խաչ-
քարը կանգնեցնելու ժամանակը կլինի 1274
թվականը:

Սակայն 1274 թվականը չի կարող միա-
ժամանակ լինել և եկեղեցու շինութեան ա-
վարտելու թվական, որովհետև եկեղեցու և
ժամատան շինքերն օրգանապես իրար հետ
կապված չեն, և պարզ երևում է, որ եկեղե-
ցու շինքն ամբողջովին վերջացնելուց հետո
միայն դրան կցվել է ժամատան շինքը, ո-
րով վերջինի ընդերկայնական պատերի
արևելյան ծալերը և արևելյան մուկթերն ու
դրանց վրայից բարձրացող կամարները ո-
րոշ տեղերում ծածկել են եկեղեցու արևմտ-
յան պատի ձեւավորված քարերը: Իսկ թե ե՞րբ
է շինվել եկեղեցին, մեր կարծիքով, այդ
ցույց են տալիս վերը՝ ա ինտում հիշված Չէ
գրերը, որոնք իբրև թվագիր ընդունելու դեպ-
քում կստանանք 1258 թվականը, Այդ թվա-
կանը պետք է լինի ոչ թե եկեղեցու շինու-
թեան ավարտելու, այլ սկսելու թվական:
Նման դեպք մենք նկատել ենք նաև Այա-
վերդու շրջանի Թումանյան գյուղի մոտի
Բարձրաքաղ վանքում: Տվյալ դեպքում հիշ-
յալ գրերի անսովոր տեղը և կրճատութեանը
վկայում են, որ դրանք գրված են ծանոթու-
թեան կարգով և այն էլ շինարարութեան
սկզբում, կամ ավելի ճիշտ՝ շինարարական
աշխատանքի լուսամուտի գծին հասցնելու
ժամանակ:

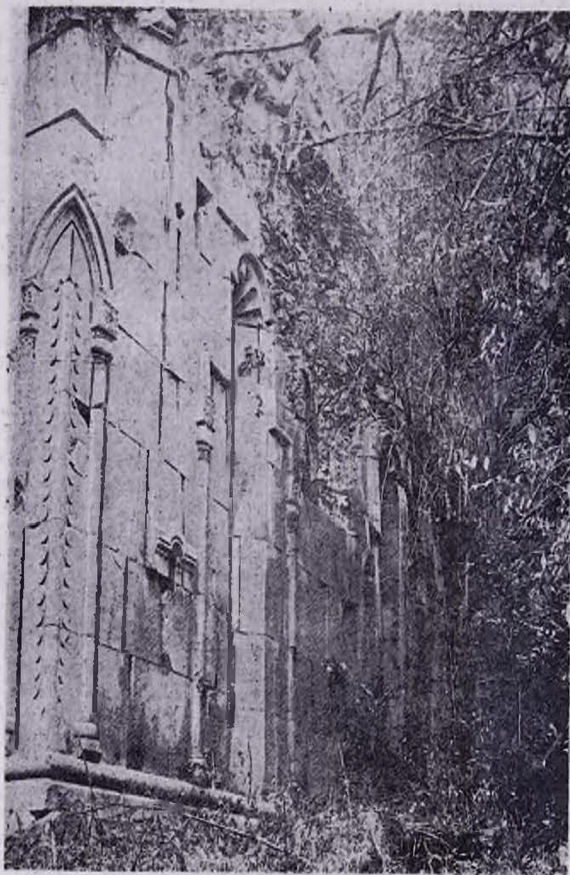
Ամփոփելով հուշարձանների շինութեան
ժամանակի հարցը, գալիս ենք հետևյալ եզ-
րակացության: Եկեղեցու շինարարութեանը
սկսվել է 1258 թվականին, իսկ ժամատան
շինարարութեան ավարտել է 1274 թվակա-
նին, որով ամբողջ կոմպլեկսի կառուցումը

4. Տե՛ս ԷՋՄԻԱՍԻՆ ամսագրի 1951 թվականի հու-
լիս-օգոստոս համարում, էջ 56:

տեղի է 16—17 տարի, ըստ որում եկեղեցին ավարտելու և ժամատան շինությունը ձեռնարկելու միջև որոշ ժամանակ ընդմիջում է եղել:

§ 7. Դեղձնուտի վանքի շինությունը կատարվել է մոնղոլների տիրապետության

կանին Հայոց առաքեաց Մանգու զանն, և մեծ զօրավարն Բաթու, զայր մի ոստիկան, Արզուն անուն, որ ի Գիուզ զանն առեալ էր հրաման վերակացումն հարկացն արքունի ի հնազանդեալ աշխարհացն... չանդերձ ալովք թագմօք, որ ընդ նոսա, աշխարհագիր

Դեղձնուտի վանքի արևելյան ճակատը

սկզբնական շրջանում, երբ երկիրը դեռևս հորեղմշահ Հայալեզիների վալադություններից այլ չբացած, ոտնակոխ եղավ նետողաց ազգի հորդանների ձիերի սմբակների տակ, և ապա սիստեմատիկաբար կողոպտվեց, և կեղեքվեց. Արզուն և Բուլղա ոստիկանների և նրանց նման հարկահանների ձեռքով: Այսպես է նկարագրում պատմիչ Կիրակոս Գանձակեցին երկրի դրությունն այդ ժամանակաշրջանում. «Արդ յեօթն հարիւր և երեք թուա-

առնել յամենայն ազգս, որ ընդ ձեռամբ նոցա էին հնազանդեալ: Եւ նոցա առեալ զայս հրաման, ելին ընդ աշխարհս ամենայն կատարել զգործն, հասին և յաշխարհս Հայոց և՛ Վրաց և՛ Աղուանից, և որ շուրջ զնոքօք գաւառք, սկսեալք ի տասնամենից և ի վեր ընդ գրով համարոյ արկանել զամենեանն, քաց ի կանանց: Եւ յամենեցունց պահանջեալ խրատագոյն հարկս, աւելի քան զկար մարդոյն,

և սկսան շքատրիչ։ և նեղէին անհնարին կտտանօք և շարլարանօք և գեղոցօք. և որ թագէր՝ բմրունեալ սպանանէին, և որ ոչ կարէր հատուցանել զսակն՝ զմանկունս նոցա առնուին ընդ պարտուցն, քանզի Պարսիկ Տաճկահաւատք սպասաւորօք շրջէին։ Այլ և իշխանքն տեսարք դաւառացն նոցուն գործակից լեալ ի նեղելոցն և ի պահանջելն վասն իրենանց շահելոյ. և այսու ոչ բաւականացան, այլ և զամենայն արուեստագէտս, եթէ ի քաղաքս և եթէ ի գիւղս, զամենայն ի հարկի կացուցին։ Այլ և զծովակս, և զլիճս Ալեքսանդրաց, և զերկաթահանս, զգարրիսս, և զշապարաւս, և զի՝ պիտոյ ի մանրամասնարար տան, զամենայն դուռն շահից հատին ի մարդկանէ, և ինքնանք միայն շահէին...»⁵ Այսպիսի պայմաններով է շինվել Դեղձնուտի վանքը և շինող Առաքել վարդապետը Եի նեղ ժամանակի, դառն աշխատութեամբ հակիրճ խոսքերով է բնորոշում ժամանակի և շինարարության պայմանները։

Ուշագրավ է այն հանգամանքը, որ մինչ Հայաստանը, Դեղձնուտի վանքի շինության ժամանակ, այդպիսի ծանր դրության մեջ էր, իսկ նույն ժամանակամիջոցում՝ Հեթում Ա. ի օրոք (1226—1270 թ. թ.), Կիլիկիայի հայոթությունն անկախ պետություն էին, որ հոգեվոր դասը պետությունից և իշխող դասից ամեն տեսակի օժանդակություն էր ստանում, ընդարձակ կալվածքների և մեծ եկամուտի տեր էր, Կիլիկիայի Առաքել վարդապետը, իր երկիրը թողած, Հայաստանի լեռնաշխարհի հեռավոր մի անկյուն է ընտրում վանք շինելու համար։ Կարծում ենք, որ այստեղ բացի բուն Հայոցների նկատմամբ նրա ունեցած ըզձանքից, մեծ դեր է խաղացել այն հանգամանքը, որ պետության ղեկը Հեթումյանների դինաստիայի ձեռքն անցնելուց հետո, Կիլիկիայում ուժեղանում է Հռոմի պապի գերիշխանությունն և հոռմեադավանությունն ընդունելու այն հոսանքը, որ դրանից առաջ էլ կար, ոչ միայն իշխող դասի, այլև հոգևորականության մեջ։ Այս հոսանքի զլխավոր զրդապատճառը Կիլիկիան սողող մահմեդականության դեմ ճնշողալից օժանդակություն ստանալու այն խարուսիկ և խաքնական խոստովաններն էին, որ պարբերաբար և ամեն մի առթիվով արվում էին թե՛ Հռոմի պապերի և թե՛ ճնշողալի մի շարք պետությունների կողմից, որը՝ վերջ ի վերջո՝ Կիլիկիայի հայոց թագավորության

կործանման հիմնական պատճառներից մեկը եղավ։

Ժիշտ է, մոնղոլների անմիջական ծանր լծի տակ Հայաստանում կյանքն անհամեմատ ավելի վատ էր, բայց այստեղ հոգևորական դասը և եկեղեցին, համաձայն 13-րդ դարի պատմիչներ Կիրակոս Գանձակեցու և Ստեփանոս Օրբելյանի՝ վկայությունների, ազատ էին հարկերից, հետևապես որևէ չափածանք չէին կրում. ուրեմն այս հանգամանքը պետք է լինի այն գլխավոր պատճառը, որ Առաքել վարդապետը, Կիլիկիայից հեռանալով՝ Սևորդայաց հեռավոր ձորերից մեկում է շինել իր վանքը։

§ 8. Անդրադառնալով Դեղձնուտի վանքի վիճադրությանը, պետք է ասել, որ դա՝ ըստ քանակի՝ բավական աղքատ է։ սակայն ուրիշ վանքերի վիճադրությունների համեմատությամբ թվադրությամբ հարուստ է, որովհետև պահված 12 արձանագրություններից մեկը թվագրի ունեն։ Բացի այդ՝ ինչպես տեսանք՝ այդ թվագրերն օժանդակում են վանքը շինողի ու լինելը և շինության ժամանակը գտնելուն։ Այս տեսակետից Դեղձնուտի հուշարձաններն իրենց հարևանության մեջ գտնվող վանքերից (Կիրանց, Առաքելոց, Մակարավանք, Սրվելի) ավելի բարեհաջող վիճակում են գտնվում։

Վիճադրության մեջ ուշագրավ է նաև № 4-ը, Միջագետքից եկած ոմն Ասիլի արձանագրությունը։ Մեր կարծիքով դա սովորական ուխտավոր չի եղել, որովհետև ժամանակի պայմանները քնալ նպաստավոր չէին այդքան հեռու տեղից ուխտագնացության դալուն։ Ամենայն հավանականությունը, որ մեկն է եղել այն վաճառականներից, որոնք, շնորհիվ իրենց քսակի ուժի, ազատ երթևեկում էին Արևմտոքից Արևելք և հակառակ ուղղությամբ։ Այդպիսի մի վաճառականի մասին, որի անունը Ումեկ էր և որը մոնղոլների կողմից նույնպես Ասիլ էր կոչվում, մանրամասն պատմում է Կիրակոս Գանձակեցին (էջ 349)։

Ի վերջո կարևոր է նշել, որ դեղձնուտի վանքի բոլոր արձանագրություններն էլ առաջին անգամ են հրատարակվում։

6. С. Г. Г. Микаелян, История Киликийского армянского государства, Ереван, 1952 г., էջ 482 և այլ տեղերում։

7. Կիրակոսի Գանձակեցու Պատմութիւն Հայոց, Թիֆլիս, 1909 թ., էջեր 350 և 353։

8. Ստեփանոս Օրբելյանի Պատմութիւն Մահանդիս Սրբական, Թիֆլիս, 1910 թ., էջ 411։

5. Կիրակոսի Գանձակեցու Պատմութիւն Հայոց, Թիֆլիս, 1909 թ., էջ 348—349։

ԴԵՂՁՆՈՒՏԻ ՎԱՆՔԻ ՎԻՄԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆԸ

- * 1. Գլխավոր եկեղեցու ներսում, հյուսիսային պատի մեջ բացված լուսամուտից աջ, մի քարի վրա.

ՁԵ Շ

Մեծ. Առաջին և երրորդ տառերը մեծ են, մոտ 33 սանտիմետր բարձրությամբ, իսկ երկրորդ տառը փոքր է և տեղավորված 9-ի մեջ.

- * 2. Գլխավոր եկեղեցու մուտքին կից, հյուսիսային կողմում գտնվող պատվանդանի վրա եղած մեծ փայտարի վրա.

Ա. հայի շուրջը, սկսած աջակողմից ցածից.

1. Աւհհհալ է ամէնասուրբ և ամէն արհհհ-
2. Ե(ա)լ խորհար(ղ) փրկագոր-
3. ծ չարչար-
4. բանաց խաչե-
5. լոյն : քի Այ մերո ի ծագ(լէ մի)-
6. Եչև ի ծագս ա-շխարհի ծա-
7. գիւն ու ոչ հաա և ոչ վնար
8. [ա]մ (ի) բարձող է Յի քափչ ամէն մեղաւորի մեզ քարեխ(աւս)

Բ. հաշարի ճակատին.

9. էին Այ գարուսք յաշխարհակալութե[ն].....
10. և յիշխանութե ամիւր սպասալար Աթարա[կ]... [Ես Ա]
11. առքեւս ճուստ սպասաւոր քանին [Այ].... [յերկր]-
12. էն Կիլիկի ի գաւառէն Տարսուհի կամ[ակցութեք]....

Գ. հայի աջ փեղի տակ.

13. այս շինեց-
14. աք գէկեղեց-
15. իս ամենայն պա-
16. տրաստութիւն:
17. և զգալիքս և կան-
18. զենցաք զք եշ-
19. աւս Ածրնկալ ի
20. Ենդ ժամանակի դա-
21. ղն աշխատութիւն
22. [բարե]խաւս մեզ
23. [և] ծնողաց մե[ն]-

Դ. հայի ձախ փեղի տակ.

24. [բոց] // // // //
25. /// ւ պարտեիւն
26. և գաւակաց ն-
27. որա ու եղև ծ-
28. Եռ(ն)տու և միսք-
29. ար կենաց մերոց
30. յ[ա]րէկէպիսկոպո-
31. ստրէ Հաղբաա-
32. ա ար Յովանես[ի]
33. ու է ճեզ և մարդաս-
34. էր և մեր յոյս

Ե. Խաչքարի ձախ կողի վրա.

35. ալ.....
36. դովր..... [ը]-
37. նակիչք սիր ուխ]-
38. ախ կառարեւ մե-
39. գ : Դ : աւ պաւ-
40. աւագ զամլէն է-
41. կեղեցիքս Ծ-
42. նրէ[ն]ի [ա]ն . Ը . ալ-
43. հակիւ [կառարի]-
44. չէն աւննիւն
45. յԱյ : քէ ո-
46. ք յէկեղէց-
47. ոյս իրաց պ-
48. ալաւէցնէ
49. ի մեծաց կ[աւ]
50. ի փոխուց ե-
51. ո.....
52. ո.....
53. ի Տէ....
54. ԳԻԳ.....

- Մեթ. 1. Այն բոլոր տեղերում, որտեղ կետեր են դրված, կամ տեղյուծավոր փակագծերի մեջ առնված, քարը շարված է և փշուրները չեն գտնվել:
2. Անկյունավոր փակագծերի մեջի վերծանությունը լրացված է վերադարձով:
3. 11-րդ շարքի վերջին բառը, որի սկզբնական վերջավորությունը մնացել է հաջորդ շարքի սկզբում, հավանաբար պիտի լինի «յերմիսն» կամ «բաշխարհէն»:
4. 13-րդ և նույն գծի վրա գտնվող 24-րդ շարքերից առաջ թերևս մեկական շարք պակասում է, շարվածքի հետևանքով:
5. 24-րդ և 25-րդ շարքերում դրված ընդ գծերի տեղերում մնացել են առանձին, որոնք կարելի է վերծանել «արամա — ն», կամ «Արարի նուն», որից հետո պետք է եղած լինի «պարուն»ի առանց, որից վերջին «ա» տառն է մնացել:
6. 42-րդ և 43-րդ շարքերում հասարակ տառերով բառերի տեղում մնացած առաջ տառաձևեր թույլ են տվել մեզ հեթադրաբար և վերադարձով հոլովումը դնել «արեանկեն», որը նախորդ՝ կետերի մեջ առնված՝ «Ը» տառի հետ կկարդացվի «ուրարեանկեն»:
7. Վերջին՝ 54-րդ շարքի «ԳԻԳ» տառերն ընդունել ենք իրան թվական, որի վերջին տառը կարելի է և «Դ» համարել, որով կառավարվի ԳԻԳ կամ ԳԻԴ թվականը:

* 3. Նույն խաչքարի աջ և ձախ թևերից վերև, փոքր խաչերի թևերի մեջ.

1. ք յ	Ա Մ
2. Ողորմ	դոս
3. ի Պալ	ոյ

****	****
Ողորմ	Քաղ
Իմի	աբի

Մեթ. Երկրորդ խաչի վերին մասը շարված է:

- * 4. Ժամատան արևելյան պատին կից հյուսիսային մույթի խոյակից վեր, կամարի առաջին քարի վրա.

Ա. Մի պարզ խաչի քաների մեջ.

1. Ս		(-)
2. ս		փ
3. Ա	ձ	(-)
		Ձ
		է

Բ. եռաչի տակ.

4. Ի քվիս : ԶեԱ
5. Ցառաչեորդուքն Ան
6. վաղին : ես Ասիլ եկի յերկրէն Միւ-
7. ագետաց ի սր ուխտս և եղբարք էտո-
8. ւն զեղաւս յիշատակ ինձ և
9. ծնալց իմոց և զաւակաց իմոց
10. սր Սգ սր Մէնաւ

Սեթ. 5-րդ և 6-րդ շարքերի վրեժառ, սկս վաղին : վերածնում են, սկսաք, վարդապետին, իսկ 9-րդ շարքի շնորհք բառը՝ անողացու.

- * 5. Ժամատան հարավային պատին կից, արևելյան մույթի խոյակից ներքե.

1. Ի քվիս : Զին . ե-
2. ո Բարիանդու-
3. ր սրաբանեցո
4. սր ուխտս յա-
5. ռաչեորդուքն վ-
6. պետին էտուե ինձ
7. Ա Ժամ ի տաւնի սր
8. Սարգսի ու խափանէ
9. Տեր մեղացն տէր է

Սեթ. 1. 2-րդ շարքի զբարիանդուքն անվան սկզբնատառ սԲ-ն միացած (նախորդ քարի հետ, բայց որոշիչ զուգար (ը-ի) չունի, իսկ միջին տառ վանկի գրեթե միացված են ոչ սովորական ձևով, ուստի այդ անունը վերծանվում է վերապահությունը.

2. 7-րդ և 9-րդ շարքերի հասարակ տառերով քառամասերը վերականգնված են ճարտարապետական հուշարձանների պահպանության կոմիտեի արխիվային տվյալներով.

3. 5-րդ շարքի վերջում և 6-րդի սկզբում եզրադրված վերածնում անց բովարդաբանին, որը անունը չկա.

* 6. Ժամատան արևմտյան պատի հարավային մասի կենտրոնում, դրսից, մի պարզ խաչի թևերի մեջ.

1. Գլխեա	Քն Աձ
2. գլո	ռով2-
3. Ծի եւ	ողոր-
4. մեա	
5. ի քու	մ գա-
6. լըստ	եանդ
7. ամեն	

* 7. Ժամատան արևմտյան պատի հյուսիսային մասում, մուտքին կից, դրսից.

1. Տր Աձ ողորմեա:
2. Կոստանեան ի քու-
3. մ գալըստեանդ:

* 8. Ժամատան հարավային պատի կենտրոնում, դրսից.

ՅԱԶ

* 9. Ժամատան ներսում, կոտրված փոքր խաչքարի ճակատին.

1. + կաման Այ ես Ծրեւշատ...

2.

Մեթ. Եկեղեցու անվան վանքին շորս տառերը հողմահարված են, վերծանված է վերապահաւորյալով, տառերի վերին մասերի հետքերով:

* 10. Ժամատան կենտրոնում, գետնից բարձր, դիվի կողմից և հարավային եզրից կոտրված մի՝ ավազաքարից պատրաստված՝ տապանաքարի վրա, խոշոր՝ 20 սանտիմետր երկարությամբ՝ իրար հաջջված զնդեցիկ տառերով.

1. Այս արձան : մեակնա շիրիմ հանգ-
2. ստարան : է : Առփի : ճրչակատր վղպի

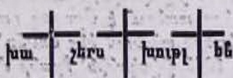
Մեթ. 1. Առաջին շարքում բարձրագույն խաչի սկզբի հաս տառին հատուկ ցածր գծիկը պակասում է:

2. Եկեղեցի կրճատ անունը վերծանում ենց Եկեղեցի:

* 11. Ժամատան մեջ, եկեղեցու մուտքի դիմաց, հատակին համասար հինգ տապանաքարերից կենտրոնում եղածի վրա.

Սաւալ իշխա(ն)

* 12. Եկեղեցու ներսում, հարավային ծածի խորանի ճակատին, Երեք հատ փոքր խաչերի մեջ.

Ա. ԵՐԵՄՅԱՆ

ԺԷ ԴԱՐԻ ՄԻ ՆՈՐԱՀԱՅՑ ԳՐԱԳԻՐ ԱՎԵՏԱՐԱՆ

(ՌՁԹ=1640 Թ.)

(Էջեր ճայ գրչագրական և մանրանկարչական
արվեստի պատմությունից)

պահանջում ժԷ դարում գրված այս ձեռագիր ավետարանի պատմության էջերը մեզ տանում են 1640 թվականը, Դա Իրանի Շահ Աբասի Թագավորության ժամանակաշրջանն է, երբ Պարսկաստանի հայ ժողովուրդն ապրում է խաղաղ պայմաններում։ Այդ հանգամանքը վկայում են նաև Նոր-Ջուղայի պատմագիր՝ Հարություն Տեր-Հովհաննյանցի հետևյալ տողերը. «Յետ մեռանելոյ Շահաբասայ մեծի, թուե՛ն Նորա Շահաբասի մանուկ չորեքտասանամեայ՝ Նստաւ Թագաւոր ըստ ոմանց 1628, և ըստ ոմանց 1631, Չորեքտասան ամ Թագաւորեաց, յորում ժամանակի քիճակ ժողովրդեանն հայոց, որ ի Պարս ընթացաւ ըստ կարգին եղելոյ ի ժամանակս

Շահաբասայ առաջնոյ, զի սմա ևս սիրելի լինալ ազգս հայոց՝ տարածեաց առ Նոսա զշնորհ արքայական, որով մնացին Նոսա ի խաղաղութեան («Պատմութիւն Նոր-Ջուղայում, 1880 թ., Ա հատոր, էջ 80)։

Դա նախ պատմաշրջանն էր, Երբ Նոր-Ջուղայի հայ ժողովրդի զիմաստունն և քարեպաշտն իշխանապետ Խոջա Սաֆրազի ապարանքում հյուրասիրվում է Շահ Աբբաս երկրորդ արքան, Ձեռներեց, գործունյա և ճարտար մի վաճառական, որի անունը հռչակվում է ո՛չ միայն Իրանում, այլև նվաճվում։ Այդ երևույթներն են ընդգծում Նոր-Ջուղայի հայոց գերեզմանատանը հանգչող Խոջայի տապանաքարի վրա քանդակված հետևյալ տողերը.

ԱՄՅ ԻՄ ԱՆՆՄԱՆ ԽՈՋԱՅ, ՈՐ ԷՐ ՀԱՅՈՑ ԹԱԳԱՒՈՐ,
ԱՆՈՒԹՅԱ ՍԱՅՐԱՋ ԿՈՉԻ՝ ՍՐԹԱՅ ԶՕՐԵՂ ԴԱՅԱՒՈՐ,
ԽԵԼՕՔ, ՔՈ ՃԱՐՏԱՐ ԼԵՋՎԷՑ ԶԱՐՄԱՆԱՐ ԱՄԷՆ ԹԱԳԱՒՈՐ,
ՇԱՏ ԻՇԽԱՆ ՔՈ ՏՆՍՈՒՑ ՓԱՓԱԿ՝ ԱՆԵՂԱՏԵՍ ԻՇԽԱՆ ՓԱՌԱՌՈՐ:

ԺԷ դարի նույն շրջանումն էլ լուսավոր, առաջադեմ և պայծառ մի հոգեւորականի հետևողական ջանքերով Նոր-Ջուղայի Ամենափրկչի վանքը դառնում է մշակութային շարժման մի փարոս։ Դա թեմի ժամանակի առաջնորդ Խաչատուր վարդապետ Կեսաբացին է, որ քրազում աշխատութեամբն հիմնում է Իրանի և հայկական տպագրության պատմության մեջ հռչակված առաջին տպարանը և 1641 թվականին տպում «Շարանց վարքը»։

Ահա այս շրջանում Ապահանում ապրող երկու արվեստագետ սարկավազներ գրում են մի ձեռագիր ավետարան, որը ժԷ դարում

Նոր-Ջուղայից տանում են Ապահանի Բուրվարի գավառի Շավրավա գյուղը, ուր ամբողջ 288 երկար տարիներ Տեր-Հակոբենց գերդաստանում խնամքով պահում են։ Այնուհետև՝ 1928 թվականին, նույն ազգատոհմը ձեռագիրը տանում է Քյազաղ գավառը, 1942 թվականին տեսնում ենք Սուլթանարաղում, իսկ 1945 թվականին՝ Իրանի մայրաքաղաքում՝ Թեհրանում, ուր մինչև օրս էլ տիրացու Սերոբ Տեր-Հակոբյանն առանձին գուրգուրանքով պահում է։

Ահա՛ գրչագրի սեղմ պատկերը.
Մեծությամբ՝ 19×14 սմ., կազմը՝ տախտակի վրա կարմիր թավապատ, քերթերը՝

300, Նյուրը՝ բամբակի թուղթ, գրությունը՝
 նրկայուն, առղեբը՝ 21, գիրը՝ բուրբաղի,
 հանգամանք՝ բավարար. պակասում են եր-
 կու ավետարանիչների նկարները, զարդա-
 գրությունը՝ սկզբում վրձինված է Մատթեոս
 ավետարանի նկարը, որ բաց զրթի առօք
 ևստած գրում է։ Դա կանաչ, մուգ կարմիր և
 կապույտ գույներով նկարված միջակ վեր-

խորաններ, որոնցից երկուսը տեղ-տեղ
 զրկվել են իրենց ռեալիստիկան հարադա-
 տուկությունից, լուսանցազարդեր՝ բազմաթիվ
 էջերում իշխում են զարդանկարներ և թռչ-
 նազարդեր։ Սակայն ավետարանի գեղեցի-
 կությունը կազմում են խորանները և գույն-
 ներն սկզբնավորող մանրանկար գեղազոր-
 քը, Գրիչեներ՝ Հովսեփ և Սարուխան սարկա-

1640 թվականին Սպանանում մտերմեկտրված ավետարանի
 378-րդ էջի խորանը

ծինի մի արտադրություն է, նշենք նաև
 280-րդ էջը պատկերող Ղուկաս ավետարա-
 նիչը, որ ավետարանը կրճեին դրած, խոր-
 հրդավոր հայացքով նայում է։ Նկարում կա-
 նաչ, կարմիր և կապույտ երանգներն իրար
 են նեղաշնակում։

Ավետարանը զարգարում են նաև երեք

վագները, գրություն վայրը՝ Սպահան, ժա-
 մանակը՝ 1628 (1640 թ.).

Ձեռագիր ավետարանի մի երկու նկարնե-
 րը Նոր-Ջուղայի Ժե դարի նկարչական դպ-
 րոցը պատկերող ցայտուն վավերագրեր են,
 Այդ տեսակետից գեղարվեստական ուրույն
 արժեք է ներկայացնում 376-րդ էջում կա-

պուլտ, կարմիր և կանաչ երանգներով վրձինված խորանը, որ ժէ դարի առաջին կիսում Նոր-Ջուլայում զարգացած մանրանդակարչական արվեստի պարզ, բայց գեղեցիկ մի ստեղծագործություն է: Ձեռագրին առանձին փայլ են տալիս նաև գեղագրերը, որոնք իրենց պարզության մեջ նուրբ են և տպավորիչ: Նույնպես գրչագրի գեղեցկությունը կազմում են բոլորագրերը, որոնք երկու տարբեր, բայց իրար շատ նման ձեռագրեր են: Դրանք, իրենց ամբողջությամբ, տպագրված տառերի տպավորություն են թողնում և ցայտուն գաղափար տալիս ժէ դարում Նոր-Ջուլայում զարգացած գրչագրական արվեստի մասին:

ՀԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆԸ

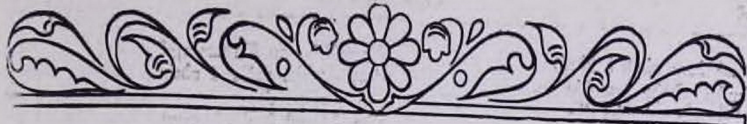
Փառք քեզ Հայր Աստուած, գոհութիւն՝
քեզ Աստուած իմ, Յիսուս Քրիստոս, բարե-
րանեալ ես Հոգիդ Սուրբ Աստուած ճշմարիտ,
որ արժանի արարելու զանպիտանս ի յա-
միրս հասանել ի վերջին զ[ի]ր տառիս: Արդ,
ալիւրհեալ, գովեալ և բարեբանեալ Սուրբ
Երրորդութիւնդ անդրաւ յաւիտեանս, ամէն:

1. ԵԳՈՒՄԻՆԻԱ՝ բառի առաջին երկու վանկերը՝ «գո-
հոս», գրված են կարմիր թանաքով, իսկ մնացածը՝ սև:

Որ ետ կարողութիւն տկար մարմնոյս հա-
սանել ի վերջ տառիս այս մարգարտաշար և
վարդափթիթ լուրստտանիս, որ է սա ընտիր
օրինակէ: Որ և գրեցաւ սա ի յերկիրս Աս-
պահան ձեռամբ Բ սարկաւազաց՝ Յովսէփայ
և Սարուսանի. յիշեցէք ի Քրիստոս. գրե-
ցաւ թվականիս մեր Ռ. Ձ. Թ. (1649 թ.),
ի թագաւորութեան Շահ Ալէքոն և առաջնօր-
դութեան Տէր Խաչատուր արհնպիսկոպոսի, ի
վայելումն մանկանց Սիովնի, Ոմն բարե-
միտ և աստուածասէր ի բազում ժամանա-
կէ ցանկայր սմա. որ և ստացաւ զսա ի հա-
լալ վաստակոց իւրոց և յիշատակ Տէր Իս-
րայէլին, և ծնողացն՝ Վէլիճանին, Խանա-
ղին, Բայուէ և կողակցին՝ Թանկասթանին և
որդոցն Ոսկանին, Փանոսին և Մարտիրոսին,
յիշատակ իւրեանց, Յիշեցէք և Աստուած
ողորմի ասացէք, ամէն: Յիշեցէք ի Քրիստոս
զՏէր Հայրապետն, որ կամակից եղև սուրբ
աւետարանիս, ետ գրել և առնուլ. ի սրտի
Աստուած ողորմի ասացէք նմա, զի և Աստ-
ուած ձեզ ողորմեսցի, ամէն:

Այստեղ ընդգծենք մի հանգամանք ևս.
Նոր-Ջուլայի ժէ դարի հայ մանրանկարչա-
կան արուեստն ունի բազմաթիւ այլ նմուշ-
ներ, որոնք կարող են իրենց պատմավոր տե-
ղը պահել գեղարվեստի պատմության մեջ:

ԵՂԻՎԱՐԴ

Հ Ո Ղ Հ Ա Յ Ր Ե Ն Ի

Հո՞ղ հայրենի,
Համակ տարփաճե՛մ ու տառամոլություն,
Սուրբ հեղանւոյթն
Ի՞մ պապերուս երազներուն
Ու խորհուրդին,
Մարմին դարձած պատկերին մեջ
Հայրենիքին:

Հո՞ղ հայրենի,
Անճուն կարոտ, կապույտ երազ
Ու կարմիր ձայն,
Գեղեցկութիւն անշամանդաղ,
Երեկ, այսօր ու ճակիտյան:

Քանի՜ դար է, ա՛յ չեմ հիշեր,
Մեր արևին նման այրող,
Մեր ջուրերուն պէս պաղպաջուն,
Երազն էր խոր
Ժողովուրդին մեր զարապօր,
Ունենայ լոկ իր սեփական
Կտոր մը հող:

Ունի՞նք այսօր,
Այդ բաթախուն բարին հըզօր,
Ավերակէն մեր հայրենի,
Որուն ծոցին կ'ծոցվորին
Անա ճօրեն,
Արիւնէն վերջ,
Միտքի, սիրտի ձիւերն աղվոր
Որուն սիրտեն կայգետրին
Մարած ջանքեր հոգիներուն,
Ողողելու խորշերն ամեն
Մեր գիտութեան խոր նկուղին,
Եվ ոնելու զմեզ գիտակ
Իրավունքին մեր դարապօր:

Հո՞ղ հայրենի,
Նա՛վն Սփյուռնիք,
Ալիքներուն վերն պղտոր
Ժամանակին՝
Առանց բեզբ
Կողողողայ անապատին՝
Խլված կայքին իր ամբողջութիւն:

Ու կնիշեմ դրվագն աղվոր
Առասպելին—
Մենամարտը աստվածներուն
Հովին, հողին:
Ու համաձայն խորհրդանիշ
Այդ զրույցին,
Օրք գտավին ռափերն հողեն
Երկրի տիրոջ,
Մենամարտին մեջ կառաղի՝
Կնշաղբն ա՛ն իր ուլմէն,
Արմատախի շույս մը ինչպէս
Հովի բերին:
Բայց երբ հողին մոտենային
Ոտվըներն իւր,
Ան կմնար անպարտելի:

Նույնօրինակ՝ հեփաթն անույշ
Հայ արեային, երբեմն պանդուխտ,
Ու կռիւնք վերջ հայ հողին,
Կզբանվեր ուժովն անճուն
Նախնիներուն փայտաբոյի:

Օրերուն հետ նախ քան որած.
Հետո հաշտված,
Հոգեւած սիրտով էս կէպիմ,
Ակոռներովս ամուր քոնած
Հայու հոգին,
Ձողված արյան կոնակներով,
Եվ զոր այսօր կուզեն զենի,
Մարդիկ անխիղճ ու վատշվեր,
Փոր մը հացով:

Անցյալէն լոկ փսոսանքներ
Կուգան խռովել
Հոգիս՝ լեցուն հազար վերնով:
Հույսը կանցցի անարձագանք՝
Ապագայի մը դեմ ոտերջ,
Առանց երբեք սոխօնելու
Ճակտիս մոռայն,
Օրերուն դեմ նետմաստվեր,
Մինչև որ գա հաւիկ իրիկուն,
Երկրեն հեռու
Աչերս փակել:

Տարիներու ցեցն է կերեր
Ասվին բնտիր եւ ազնեւումս.
Եվ օրերու ավազին մեջ
Կիյնան անձայն
Փշրանքներ սուրբ,
Ջորս մեր հոգին գիտե պահել,
Երբեմն նույնիսկ իրմե գաղտնի:

Մադիկներով պսակագարդ՝
Նկան, անցան գարուններ շատ.
Առանց երբեք կարենալու
Սիրառ քովել—

Մեռելափայ, տխուրական—
Լքված օտար աստղերուն տակ:

Խոր բեկումով ինձ կարվի
Երբեմն զգալ,
Քի օտար եմ, անտուն, անտեր.
Նշկեմքին տակ օր դեռ ճապարիս,
Ու կը բացվի քեզ նույնիսկ
Աստղազեղ,
Նշկեմքին՝ որուն գավակն եմ ես.
Որուն սիրով հազարերանգ
Վարդենիներ կրանան քե
Նրազներու արեւին տակ:

Հո՛ղ հայրենի,
Ուր կնանգի ոսկերտին
Ազատատենը Հայկին հօր,
Տիգրաններուն աշխարհակալ.
Որուն սիրտն կըրգանան
Ինչպես երեկ, նույնպես այսօր.
Կախարդագեղ ու հույաշեն,
Հազար կառույց, վանք ու պալատ.
Աշտանակին՝ որունց հրաշք
Դեռ կվառի կապույտ բոցով
Մեր սուրբերուն, հերոսներուն,
Հոգին անմար:

Սե՛ր հայրենի,
Խառն՝ լյկ անմեղ
Մեր հոգիին ու դարերու
Մուրին դիմաց.
Գերեզման սուրբ սերունդներու,
Հողը որուն՝
Մեր արյունովն է շաղախված,
Խունկի մը պես նվիրական:

Հո՛ղ հայրենի,
Անճուն մուրհակ
Իրավունքին մեր դարավոր,
Որուն համար
Հազար մահով ենք մե՛նք մե՛ներ,
Մեռելով միշտ սակայն անմեղ՝

Յոշունին պես հեփաբային՝
Ժամանակին ավերին դեմ,
Քու սիրույդ մեջ
Վերածնելով հավերժաբար:

Սե՛ր հայրենի,
Մեր արյունին ու մարմինին
Բոցներուն խորք նստած.
Սե՛ր հավերժող, գոր դեռ երեկ՝
Խեղդել իզուր ժպրհեցան
Իժաճունդ մարդակերպեր,
Արիւնին մեջ բոյոր անոց,
Որոնք ինկան անապատի ավազներուն՝
Անգերեզման,
Բայց որոնց մեջ տեսիլդ անուշ,
Հգոր էր քան
Մովը լույսին արեւներուն:

Բռնաճալ սեր՝
Մյուս բոյոր սերերին վեր,
Որուն ջերմիկ ծոցերուն մեջ
Միայն կրնան հանգստանալ
Ցավեն սեցած ու հոգնաբեկ
Մեր ոսկորներն:
Սե՛րը հոգին,
Ուր կայն ըլլար ա՛լ վերջնական՝
Քափառումին մեր դարավոր,
Հագեցրենք մեր քաղցն անհագ՝
Սեղաններուն փոփկն օտար:

Ուանց քեզի,
Հո՛ղ հայրենի,
Դիտ՛ի մըն է մարմինը մեր,
Եվ բոյոր մը, մեծ գերեզման՝
Կյանքը— ոստա՛յն անձե՛քներու,
Ստարուբյան այս փոքրուն.
Եվ ապրումի կտրիլը սե,
Նրաններին մեր ելե՛լ,
Մեր ուրացման դեմ կգո՛ւծե
Մտենք հազար ու կարաններ,
Մինչև երեկ հայու հակաին
դեռ անվայել:

Հայրենի՛ օհր,
Ժամանակին անհերքելի
Ու չհինցող մեծ զգացում.
Աստվածները կրնան մեռնիլ,
Ու կրոններն հիւնալ, մայրիլ,
Հանդերձներու պես ցնցակեր,
Ժամանակի հոռուսին դեմ,
Դուն կմնաս մշտապայծառ,
Մեր ինքնուրոյան
Սուրբ կնիքովն ազնվական:

(Քելուր, Վանա՝ ամսագիր, 1952 թ., № 8)

ՓԱՅԼԱԿ ՄԻԱՍՏԱՆ

ԾԽՆԵԼՈՒՅՁՆԵՐ...

Հեփաք զարձած հսկաների նման հպարտ
Սլափվել է երկինքն ի վեր
Հայրենական իմ աշխարհի
Մխնեյույզներն անհամար...
Մտեղծումի վսեմագույն այս օրերին
Իրենց անշեջ ու կենսաձույլ հեղցներից
Վստահաթյուն են ներշնչում
Բոլոր մարդկանց հոգիներին:

Երբ նայում եմ պարոփր-պարոփր
Երկինք բևեռ զորշ ծխերի բոխ ամպերին,
Հոգիս հեծվում է անսահման,
Եվ կրճփի տակ նոր հավատ է ձեռնում
ուժգին...

Զէ՛ որ նրանք կյանք են տալիս,
Ստեղծում են ձով բարիքներ
Ե՛վ մեզ ճամար, ե՛ր գալիք բյուր
սերունդների...

Զէ՛ որ նրանք Հայրենիքիս լայն բեղերից՝
Հողից, ջրից, լեռ ու փառից
Վերբերում են անտակ զանձներ...

Մխնեյույզներ իմ հայրենի,
Այնքան մոտիկ ու մտերիմ մեզ ամենփյս.
Թվում է բե, առանց ձեզի
Անենաւ է ապրել անգամ:

Զէի ուզում ճիշդ թեև,
Բայց ակամա սիրտս բացվեց...
Հին օրերում դարձյալ ծովս էր բարձրանում
Հայաստանի երկինքն ի վեր,
Սակայն ծովսն այդ չէր ստեղծում,
Այլ մոխրացնում ժողովրդիս վաստակը մեծ,
Զորացնում էր կանաչը մով
Ու խորտակում է՝ տուն, ե՛կ կյանք...

Այսօր սակայն
Երկրից երկինք կամուրջ ձգած
Մխնեյույզներն այս ծխանի,
Մխով հանդարտ և անվատեմ,
Ակնադրյալ են երջանկաբյան
Եվ կենսաուսիս ժողովրդիս
Լուսաշավիղ ապագայի ուղին նշող
Աշտարակները՝ երկնածիղ...

ՍՈՎԵՏԱԿԱՆ ՀԱՅԱՍՏԱՆՈՒՄ

ԻՄԱՐՏԻՐՈՒ ՏԵՐ-ՍՏԵՓԱՆՅԱՆ

ԵՐԵՎԱՆՅԱՆ ՏՊԱԿՈՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ՝

15. ԲԵՐԻՍ ԱՎԱՆՈՐ

Շահումյան փողոցի վրա, պարզ ու կոկիկ մի շենք է մերձքաղաքային երթեկության ավտոկայանը, որտեղից մեր ընդարձակ մայրաքաղաքի հեռավոր թաղամասերը մեկնում են հանգստավետ ավտոբուսներ, զանազան ուղղությամբ փոխադրելու համար ուղևորներին:

Կիրովի անվան մանկական մշտադալար ալգին, իր ծառերովն ու ծառուղիներովը, ծաղիկներովն ու ծաղկատանովը ավելի հաճույալի է դարձնում այս կայարանը, որ եռուն ու կյանքոտ տեսարան է պարզում օրվա մեծ ժամին՝ շրջաններից դեպի մայրաքաղաք ժամանող կամ մայրաքաղաքից դեպի շրջանները մեկնող ավտոների և ճանապարհորդների ներկայությամբ: Այստեղ, կայանում, ամեն ինչ ընթանում է կանոնավոր: Երկարատև ու հյուսիս սպասում դուրսից չունի, որովհետև մեկնած ավտոբուսի տեղ մի ուրիշը ժամանել է արդեն և ուղևորը, տոմսարկղից տոմսը վերցնելուց հետո, նրստում է ավտոյի մեջ: Որոշյալ ժամկետին ավտոբուսը շարժվում, մեկնում է կատարելու համար իր երթուղին: Քիկուլու տունը վերջորած մի ուղևոր քաջակալի:

Ավտոկայանից և այնտեղ սահմանած կարգ ու կանոնից իմ ստացած տպավորությունը ճիշտ պատկերացնելու համար, պետք է ճանապարհորդած լինել Թյուրքիայում, Միջին

Արևելքի կամ այլ դրամատիկական երկրներում, ուր ողևորական ավտոների հատուկ քարածներում տիրապետում են զժոխային ժխորը, գոռում-գոլումը, հայհոյանքն ու կոկիկը: Այնտեղ, այդ երկրներում տեղափոխությունը խոշոր տաժանք է, լարվարա՝նք: Քսան ուղևորի սահմանված ավտոբուսը, այնտեղ, մինչև տանիքը լցվում է իր տարրափայտներից եռապատիկ ավելի ուղևորներով ու բռններով՝ սեփականատիրոջ օգտին ավելի մեծ շահույթ ապահովելու նպատակով: Եվ այս իրադրության հետևանքը լինում է այն, որ ավտոյի արկածները դառնում են հաճախակի և քաղաքատկվում ուղևորների մահացման դեպքերը: Այդ երկրներում, օրինազանց մեքենավարն ու ոստիկանը ունեն իրենց հասարակաց լեզուն: Օրինազանց մեքենավարը երբ ճանապարհի վրա հանդիպի երթեկության վերահսկող ոստիկանին, հստակորեն տեսանելի ձևով, դործ է ածում իր երկու ձեռքերը, տանելով կրծքի վրա: Եթե մեքենավարը մի ձեռքի հինգ մատները լայնու են քանալով դրել է կրծքի մի կողմի վրա: Նշանակում է, որ ոստիկանին խոստանում է հինգ ոսկի կաշառք տալ օրինազանցությունից: Դասին աչք խփելու համար, իսկ եթե երկու ձեռքերը խաչաձև դրել է կրծքին, վարձատրությունը պետք է լինի կրկնապատիկը: Այստեղ, Մովսեսական երկրում, դուք չեք հանդիպի նմանօրինակ երևույթների, որովհետև մեքենավարը, և՛ ուղևոր, և՛ միլիցիոներ, դիտակցություն և հավասարապետ հայտնում են պետական օրենքները ու նյու-

1. Շարունակված ամսագրի 1952 թվականի հուլիսի, օգոստոսի, սեպտեմբերի, հոկտեմբերի, նոյեմբեր-դեկտեմբերի և 1953 թվականի փետրվարի համարներից:

թապան բավարարված լինելով պետության կողմից, կարիք չունեն խարդախության գիմելու:

Հայն ճանապարհի ալն կողմով, որտեղ դեպի Բերիա և Հայաստանի հյուսիսը տանող խճուղին բաժանվում է դեպի էջմիածին տանող խճուղուց, եւ հիշեցի հանգուցյալ Տ. Վարդան քահանա Արքեպիսկոպոսին, որի մարմինը, համարյա մի ամիս առաջ, փետրվարի վերջերին, Վեֆափառ Տ. Տ. Գեորգ Զ. Կաթողիկոսի բարձր տնօրինությամբ ամփոփվեց Ս. Գյուլանեի վանքի բակում: Երկարատև հիվանդությունից (չրգողությունից) վախճանած հիշյալ քահանայի հուղարկավորությունը, կատարված՝ գերաշնորհ Տ. Սահակ սրբազան եպիսկոպոսի նախագահությամբ և վարդապետների ու քահանայի դասի մասնակցությամբ, ինչպես նաև հանգուցյալի հարապատենների, հայրենակիցների ու բարեկամների հոծ թաղման ներկայությամբ, լիսատալից մի դաս էր բոլոր նրանց, ովքեր, արտասահմանում մոլորած, թթուլթի հովակակներ կամ զբաղվածքներ են ստորադրում Սփյուռքի հայերին ուժացնելու համար իրենց հարազատ Հայրենիքի՝ Սովետական Հայաստանից և իրենց սիրելի Հայաստանյայց Առաքելական Եկեղեցուց, Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածնից և Ամենայն Հայոց Հայրապետությունից: Սփյուռքի հայերը շատ լավ են ճանաչում բոլոր նրանց, ովքեր անցյալում և այժմ էլ կարելիք խոցոտել ու խոցոտում են հայ ժողովրդի սիրտը հանուն կրոնի. հանուն կարգի նախկան ծիրանի զգեստների, հանուն մամոնայի, հանուն աթոռամոլության և շահասիրության: Սփյուռքի հայերը, ինչպես անցյալում ու ներկայումս ողել են ու են հավատարիմ զավակները Հայաստանի ու էջմիածնի, հետագաբար ևս և միշտ պիտի լինեն պատվար՝ արտասահմանյան և՛ օտար, և՛ ներքին ամեն տեսակի ոտնձգությունների դեմ, որոնք պիտի նկրտեն թուլացնել իրենց և Հայաստանի ու էջմիածնի միջև գոյություն ունեցող հարազատի ու ծնողի անքակտելի կապը:— Խորհում եմ ես մտովի, ու թիկունքս տված պանդուխտ Արարատին, նայում եմ քառագագաթ Արազածին, որ ձյան ներքե ծածկված, արծաթափայլ շողջողում է Հայաստանի վառ արևի ցոլերի տակ:

Բոլոր ուղևորներս ավտոյից իջնում ենք Նոր-Մալաթիայում:

Նոր-Մալաթիան՝ Բերիա ավանի երրորդ թաղամասն է, հյուսիսից դեպի հարավ՝ առաջինը լինելով Նոր-Մեքսատիան, Երկրորդը՝ Զարփախը կամ Դալման, իսկ երրորդը՝ Նեկտոն Ստեփանյան թաղամասը, շրջան էլ մարգարիտների նման շարված ասֆալտե օճառապարհի երկու եզերքներին:

Բերիա ավանի վերահիշյալ չորս թաղամասերի

սերի բնակիչների մեծամասնությունը բաղկացել է հայրենադարձներից, որոնք արժանացել են կառավարության հայրական մասնավոր հոգատարության: Յուրաքանչյուր ընտանիք, պետության տրամադրած վարկով, կառուցել է իր տնակարանը, տնամերձ պարտեզով: Բոլոր բնակարաններն էլ առանց քաղաքական էլեկտրիֆիկացված են և զուլալ շուրջ մշտապես հոսում է հարմար կենտրոնի վրա գեոեղված աղբյուր-ծորակներից:

Յուրաքանչյուր թաղամաս ունի իր կինոն, թատրոնը, կուլտուրայի տունը, գրական-ակումբները՝ կից խմբակներով, գրադարանը և մանավանդ լրիվ միջնակարգ (տասնամյա) դպրոցները, որտեղ մասնավոր հոգատարության առարկա են դառնում հայրենադարձ աշակերտները, զենավար մարմինների հատուկ կարգադրությամբ, արտաժամյա խմբակների գրադպել են այդ աշակերտների ուսումնական մակարդակը բարձրացնելու գործով: Ու հիմա, նրանց միջին առաջադրմանից զոհ են դարձնում զենավարները: Բերիա ավանի բնակիչ, ավելի քան քսան հայրենադարձ երիտասարդներ Երևանի համալսարանում մասնագիտական ուսում ստացած, ներկայումս պաշտոնավարում են շրջանի դպրոցներում որպես ուսուցիչ և շինարարական աշխատանքներում՝ որպես երկրաչափ: Հիշեմ նրանցից Սարգիս Յափուշյանը և Ազատ Յափուշյանը (Հալեպից), որոնք ավարտելով Երևանի պետական համալսարանի ֆիզիոլոգիական ֆակուլտետի հայկական բաժանմունքը, հայոց լեզվի դասատու են նշանակված առաջին՝ Դավիթյանի և երկրորդը՝ Անաստասովանի դպրոցներում: Զգեստը է մոռանալ, որ Հայաստանի դպրոցներում հայոց լեզվի դասատու լինելը այնքան էլ հեշտ գործ չէ, նկատի ունենալով, որ այստեղ, քնդհանուր ուսման հիմքն է հայ գրական լեզուն: Ավանի միջնակարգ դպրոցներում, օտար լեզվի դասատու են օրհորդ Դամասկոսի Պուրսալյանը (սանցի), Ավետիս Ավետիսյանը (Հունաստանից) և Պասկալ մակդիրով ծանոթ Հարություն Մարգարյանը (Ֆրանսիա—Լիոնից), երեքն էլ վկայված երեվանի Օտար լեզուների պետական մանկավարժական ինստիտուտից: Այստեղ, Նոր-Մալաթիայի Մ 2 միջնակարգ դպրոցի գրադարանի վարիչն է գեյթունի միապագի Սմարտ Բյուրատի որդին՝ Վաղինակ Բյուրատը, որի տղան հետևում է Երևանի Պոլիտեխնիկ ինստիտուտի փոխոսին:

Գյուլատնտեսական, կուլտեսական, արհեստագործական և ճարտարաբանական աշխատանքներում ես առաջ են քաշված հայրենադարձ բաղձաթիվ ընդունակ երիտասարդները: Նրանցից շատերը շրջանի գործարաններում ու կոմբինատներում աշխատում

են որպես ցեխի վարիչներ ու ենթավարպետներ: Շրջանում գոյություն ունեցող դուպայի և տրիկոտաժի պրոմկոմբինատը, Ստալինի անվան տրիկոտաժի գործարանը, Շահումյանի անվան մետաքսագործվածքային գործարանը և տեղարդկոմբինատը լայնորեն բացել են իրենց դռները հայրենադարձ բանվորների ու բանվորուհիների համար:

Արտասահմանում, օտար գործարաններին մեջ աշխատող ոչ մեկ հայ վարպետ կարողացել է ու կկարողանա հասնել այն պատ-

իսլպես Հայաստանի մեծ ու փոքր կենտրոններում՝ քաղաքներում ու գյուղերում, Քերթա ավանի լորս թաղամասներում ևս մեծ կարևորություն է տրվում քուժսպասարկման: Այստեղ կա բուժարան՝ իր բոլոր բաժանմունքներով, ծննդատուն, բժշկական և առողջապահական կենտրոն ու տրոպիկական կայան, որտեղ լուրջ պայքար է մղվում տրոպիկական հիվանդությունների, հատկապես մալարիայի դեմ, որը համարյա 100 տոկոսով անհետանալու վրա է՝ համեմատած նախասովետական շրջանին:

ՆՈՐ-ՄԱԼԱՔԻԱՅԻ ԿԻՆՈ-ՔԱՏՈՐՈՆԸ

վին, որին արժանացել է Ամերիկայից ներգաղթած Պարզև Զուքասըղյանը: Նրա նկարագրագած կրեպ դը շին, կրեպ մարոկեն, մարգրիզետ և այլ մետաքսի նուրբ գործվածքները, տրոնց պատրաստվում են Շահումյանի անվան մետաքսագործվածքային գործարանում, համամիութենական համալսի են տիրացել արդեն իսկ իրենց գեղեցկությամբ: Եվ պետությունը վարձատրում է ոչ միայն բարոյապես՝ մեղալիներ ու պատվոգործ շնորհելով գլուխարար աշխատավորներին, այլև նյութապես պարգևատրելով նրանց, ապահովելով ամենքի բարեկեցությունը:

Քերթա ավանի լորս թաղամասներում՝ Նոր-Սեբաստիայում, Զարփախում, Նոր-Մալաթիայում և Նելսոն Ստեփանյանում, ես հանդիպեցի բազմաթիվ ծանոթների, ինչպես Գուլումյան ընտանիքը (գյուրտ-յուլգի—Հալիպից), Զիլյան, Ալանյան ընտանիքները (Քեսապից), Կահիրեի (Նգիպտոս) հայ եկեղեցու ժամկույն ընտանիքը, իմ հորեղբոր թոռնորդին՝ Արամ Տեր-Ստեփանյանի ընտանիքը (Քելլուրից) և լորս-մարզպանցի Սահակ Ճերմախյանի որբալորի կնոջ՝ Նրանուհու ընտանիքը (Սուր—Լիբանանից), և վերջապես վաղեմի ուսուցիչ Նազարեթ Արու-

սեֆյանը (Գրբըզ-Խանից), որ արտասահմանում ամուսնի, զգույսը դնելիք մի տեղը չէր ունեցել, մինչդեռ Հայաստանում, 60 տարեկանից հետո ամուսնացել և մի սիրունիկ աղջիկ երեխայի հայր էր եղել, միանգամայն պետության սնտուկից ծերության թռչակ ստանալով՝ նրանք, բոլորն էլ, Մայր Հայրենիքում անվտանգ ապրող լինելով սովետական քաղաքացու ինքնազուհու ու հպարտ ժպիտն ունեին իրենց դեմքերին։ Բայց իմ ուղարկությունն անշափ մեծ եղավ տեսնելով Սայի Ցաղուրյանին, Զերել-Մուսայի քառասուն օրերի հերոսամարտի (1915 թ.) քաջամարտ մարտիկին, որի հասակը, հակառակ իր կյանքի 76 տարեկների ոչ զանցառելի բեռան, էլի՜ մնում էր ուղիղ, Հայաստանի երկնալիզ բարդիների նման սլացիկ։

— Այս՝ իմ մեծ տղան է, Հակոբը, երկարլուծ կոխողնիկ, — ասաց նա ներկայացնելով իր ընտանիքի անդամներին. — այս՝ երկրորդ տղան է, Վարդանը, որ 1947 թվականին ավարտելով Կիպրոսի Մեքոնյանի անվան վերթական ինստիտուտը, վերադարձավ Բելյուսի միկնուլն օրը նստեց սովետական նավն ու մեզ հետ ներգաղթեց Հայաստան։ Այս տարի նա ավարտելու է Հայաստանի պետական համալսարանի ֆիլոլոգիական ֆակուլտետի ուսմանը-գերմանական բաժինը, որն ընդգրկում է եվրոպական գրականությունն ու անգլերեն, ֆրանսերենն ու գերմաներեն լեզուները։ Այս մյուսը՝ Գեորգն է, որը գործարանում աշխատում է որպես փաթեթավորող ցեխի ենթավարպետ, իսկ Զորարը այստեղ ներկա չէ, նա մեքենավար է. փոքր աղջիկն էլ դպրոցական է։

Ես հաջողության ցանկությունն եմ հայտնում երկտասարդ ուսանող Վարդանին, որը խորը թաղված մեծածավալ դասագրքի ուսումնասիրման աշխատանքի մեջ, պատրաստվում է ուսումնական տարեվերջին կատարվելիք պետական քննություններին։

— Այս ծիրանին ես իմ ձեռքովն եմ տրեկել, բայց նրա սեփականատերը՝ Հակոբ տղան՝ սիրով թույլ պիտի տա, որպեսզի զուգույն նրա պտուղից, — ասում է Սային ժպտալով. — մի տեսակ կտակ՝ կատակի դիմակի տակ։

Հետո, իր որդիների ընկերակցությամբ, նա ինձ տանում է իր նորակառույց բնակարանի մոտ, որի մեջ, մոտիկ ապագայում, նա ամփոփելու է ներկայումս տարբեր շենքերում բնակվող իր որդիներին, ինչպես սովորություն էր նահապետական շրջաններում։ Պետությունը, նորերս, վարկ է տրամա-

գրել իրեն և ահա, նա ուրախ ու երջանիկ է իր տան ամեն օր թիզ առ թիզ բարձրացող տոֆայարաշեն պատերի առջև։

— Բացման օրը սեղանն պատվել խոստացած է ինձ Նաիրի Զարյանը, — ասում է Սային Ներքին գոհունակությամբ, որի մեջ զգացվում է սովետահայ մեծանուն գրողին ճանաչելու հպարտությունը։

Ես, արտասահմանում եղած ժամանակս, Մոսկվայից Հայաստանն ամսագրում կարդացել էի սովետահայ ծանոթ գրող Վաթիկանյանի ակնարկը հայրենադարձ նայի Ցաղուրյանի մասին և ուրախացել այն բանի համար, որ Հայաստանի գրողները մոտիկից էին հետաքրքրվում հայրենադարձ արժեքների հետ։ Բանաստեղծ, գրագետ, թատերագույն և վիպասան Նաիրի Զարյանի վերահիշյալ խոստումը մեծագույն փաստն է այդ եղբայրական հետաքրքրության և հոգատարության, եվ անտարակույս, հայ նշանավոր գրողը, Սայի Ցաղուրյանի արտասահմանյան երկարատև կյանքի մեջ պիտի գրեցի հետաքրքիր ու զրվատիքի արժանի հերոսական դրվագներ, որովհետև այդ պարզունակ դյուլացու՝ շերել-մուսացու կյանքը, սփյուռքահայ պատմության վերջին 60—65 տարիների ընդգրկած մի շարք ազգային իրադարձությունների հետ կապ է ունեցել։

— Իմ երջանկությունը լավ ու սահման չունի ոչ միայն նրա համար, որ իմ գավակների կյանքն ու ապագան ապահովվել են շնորհիվ մեր հարազատ պատմության, այլ մանավանդ նրա համար, որ այս ծանոթը, այս սարերը, այս հողերն ու այս երկինքը մերն են — ասում է Սային խաղաղախոսությամբ և միևնույն շնչով ավելացնում. — Ես Ս. Տանարի քարերը համարելու համար, ոտով եմ գնացել մինչև Էջմիածին։ Ես ինձ անշափ երկտասարդ եմ զգում Հայրենիքի մեջ, որը մեզ պարզեցնել է Սովետական Միությունը։ Փառք Սովետական Միության իմաստուն վառավարության։

Արևը թեքվել էր դեպի մայրամուտը։ Ես ու Սային միասին բարձրացանք Նոր-Սեբաստյայի զառիվերը։ Արևմտահայ նշանավոր երգիծաբան Հակոբ Պարոնյանի անվան փողոցի վրա գտանք Ցափուլայանի բնակարանը. չէ՞ որ Սարգիսն ու Անարտուռնուցի էին եղել Ալեքսանդրեսի ազգային դպրոցում, որի տնօրենն էի եղել ես։ Մեր ողջագրումը Ազատի հետ եղավ մտերմական (Սարգիսը իր նշանածի՝ օրիորդ Պարսալյանի հետ, գնացել էր Երևան)։ Եվ անհանգստացրեցի հայրը՝ Արթին Ցափուլյանը։ Ու հետո պատրաստվեց սեղանը՝ ըստ Հայաս-

տանյան սովորությունն, Ճաշին հաջորդեցին սուրճն ու խոսակցությունը:

— Երբանիկ եմ, չափից դուրս երջանիկ, — ասում է Յափուշյանենց հայրը, — իմ վեց տղամարդ զավակների հետ, որոնք շնորհիվ մեր հարազատ կառավարության ստացել են բարձրագույն կրթություն կամ տիրացել արհեստների, նա ձեռքովս եմ մշակում տնամերձ հողամասը ու պահում իմ սեփական կովը, որն օրական տալիս է 18—20 կիլոգրամ կաթ: Մի երկու ամիս հետո իմ տնկած ծառերն էլ կթվեն, կծաղկեն ու պտուղ կտան: Այն ժամանակ էլ համեցեք:

Ու պատկերացրեք, որ ներկայումս Երևանից ըստ բավականի հեռու նկատված Բերիա ավանը, շատ մոտիկ ապագայում դառնալու է Երևանի մերձավոր արվարձաններից մեկը, երբ Նոր-Արաբկիրի մոտ, Հրազդանի անդուպ չրերի վրա կամար կապի այժմ կառուցվող հսկա կամուրջը:

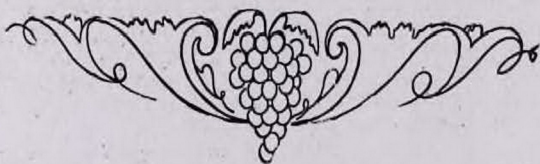
Գիշերվա ժամը 10-ն է: Հրաժեշտ ենք տալիս Յափուշյան ընտանիքին: Տասնհինգօրյա լուսինն իր կաթնալին լույսն է փռում Արա-

րատյան դաշտի վրա, բայց ո՛չ այն սգավոր լույսը, որի մասին գրել է Հայր Ղևոնդ Ալիշանն իր գեղեցիկագույն գեղեցիկագույն շաղկապներովածում, այլ ուրախ, կենսախալտ լույսը, վերածաղկող Սովետական Հայաստանի հսկայական վերելքն արտացոլող և այն արծաթածող ու առավել ևս գեղեցիկացնող պայծառ լույսը:

Նոր-Մայաթիայի գեղակերտ կինոյից, ինչպես մեղունները փեթակից, դուրս է ելնում ցնծուն երիտասարդությունը՝ հայ երգը շքրթներին:

— Այ, ես ձեր հոգուն մատաղ, — ասում է նսայի Ցաղոբյանն ու ինձ նստեցնում Երևան վերադարձող մեծ ու հանգստավետ ավտոբուսի մեջ:

Ու ես հիացմունքով եմ դիտում Արաքսյան հովտի հայկական դուղիները, որոնք հեռուն, էլիկտրական լույսի հեղեղի տակ շողշողում են աստղազարդ երկնքի նման, մինչ անթափանցելի խավարն է տիրապետում Արաքսի մյուս ափի վրա...

ԳԵՂԱՐՆԵՍԱԿԱՆ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ 1953 թվա-
նակին:— Հայաստանի Պետական հրատարակչություն-
ն ամեն տարի լույս է ընծայում մեծ ջանակովյալ
գեղարվեստական գրականություն:

1953 թվականի ընթացքում սովետահայ գրողների
ինքնադուրյան ստեղծագործությունների հետ միասին
թարգմանաբար լույս կտանեն ինչպես ռուս սովետա-
կան, նույնպես էլ եղբայրական սեփականների սո-
վետական գրողների լավագույն ստեղծագործությու-
ները: Տարվա ընթացքում լույս կտանեն Զ. Գալստյանի
«Փառք», Մ. Արմենի «Տեսություն», Ա. Մելիքյանի «Հա-
տուգում», Ս. Ալաջալյանի «Սեմազարում», Գ. Բոր-
յանի, Ս. Տարուցու, Հ. Շիրազի, Մ. Մաքսարյանի,
Ա. Գրաշու, Հ. Սահյանի, Վ. Գալստյանի և ուրիշների
բանաստեղծությունների նոր ժողովածուները և Պ. Ան-
վանի «Հայրենի պոեմ» (Լույս են ընծայվելու սովետա-
հայ գրականության ծաղկաբաղ (տունդան) և պոե-
տների ժողովածուի 3-րդ գիրքը):

Առանձին ուղադրվում է գարձվում նաև երեսու-
սարդ ստեղծագործություններ վրա: Լույս են տեսնելու «Երե-
սասարդ» հայերեն և «Ջիվիդի» ծաղկա ժողովածուները:
Ռուսերեն լույս կտանեն Հր. Փյուշկի «Մեն և տան»
բավականին և Քր. Պավլաշյանի «Սեզ համար», Մուս-
վաթ վնպերը, Ապարիտով լույս կտանի 33 անուն գիրք՝
388,5 մամուլ ծավալով:

Լույս են տեսնելու Գ. Արտվի «Գ. Ստեղծված» և Հ.
Մկրտչյանի «Գրական դեմքեր» թնամատակաբար աշխա-
տությունները:

Ռուս սովետական գրողների երկերից լույս կտանեն
Ա. Ֆադեևի «Երբեքտալար» պոլադիա, Գ. Նիկոլայանի
«Հեռան», Մ. Նիկիտինի «Հյուսիսային Ավրորա», Ցու.
Խաղվի «Հայաստանյայն ողբերգություն» վնպերը, Ա.
Տվարդովսկու «Եկախի Տյուրկին» պոեմը, որոնք ար-
ժանապես են Ստալինյան մրցանակի, և Լուրիշ շատ
ստեղծագործություններ:

Պետհրատը պլանավորել և սխտեմատիկաբար լույս
է ընծայում կլասիկ գրողների ստեղծագործություննե-
րը՝ հատարվանքով և անանկի գրքերով: 1953 թվա-
կանին լույս կընծայվեն Ա. Երվանդանի երկերի 10-
հատորյանի 3-րդ և 10-րդ, Մուրադյանի երկերի 5-հա-
տորյանի 4-րդ և 5-րդ, Պ. Պողոսյանի երկերի 5-հա-
տորյանի 1-ին և 2-րդ հատորները, Հ. Թումանյանի
բանաստեղծությունների հատկապես ժողովածուներ:

Ռուս կլասիկ գրողների ստեղծագործությունները
միշտ էլ զգլ են ու մեն են հայ ընթերցող հասարա-
կության սիրելի գրքերը: Պետհրատը 1953 թվականին
լույս կընծայի Ա. Պուշկինի երկերի 8-հատորյանի

1-ին հատորը, Ն. Գոգոլի երկերի 8-հատորյանի 2-րդ
հատորը, Ա. Զեյնովի երկերի 3-հատորյանի 1-ին հա-
տորը, Լ. Տոլստոյի ընտիր պատմվածքները, Ն. Նեկ-
րսովի բանաստեղծությունների նոր ժողովածուն, Ա.
Բանդինի գրքակազմ լույս կտանեն Գեորգենի «Եղեղու-
թյուններ» և խոհերի 3-րդ հատորը և Ա. Գուկարովի
«Ջադիթի»:

Ներքալական ժողովուրդների գրականությունից 1953
թվականի ընթացքում Պետհրատը հրատարակելու է
Ստալինյան մրցանակի լաուրատներ Ա. Վնչկովայի
բանաստեղծությունների «Հատուկ» Մ. Իրադ-
ովի «Եղա» օրը և Ա. Մելիքյանի «Եկա» վնպերը:

Արասահմանյան գրականությունից լույս կընծայ-
վեն Վ. Եղեղյանի երկերի 3-հատորյանի 2-րդ հատո-
րը, Վ. Հյուրյանի «Փարիզի Անտվածանք» տանքը, Ա.
Ստիլի «Անալիս հարածք», Ն. Հիթմեթի «Հատուկ»
և Վալտի «Եկա» տանք և Ա. Ջեգերի «Մեն և տան»
ները երբեքտալար կլանեն ստեղծագործությունները:

Երկրակա ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ԹԱՆԳԱՐԱՆՈՒԹՅԱՆ ՍՈՒՆՈՒՄ
ՐՈՒՄ՝ Այնք օր Հայկական ՍՍԻ Միներտներին Սո-
վետին կից Կոլտուր-ընտանական հիմնարկների գո-
ծերի վնպետի ռապորտիկական բնագրական թան-
գարան-պլանայանին (ժողովարացության) գրասարգու-
տի են գլախ բազմաթիվ բանվորներ, մատուցողներ,
ուսանողներ, դպրոցականներ, կուստեղծականներ, անա-
լիս տնտեսագիտություն:

Նրանց համար կազմակերպվում են «Կոմունիզմի
մեծ կառուցումներ», «Տեխնիկական զարգացում», «Եկա-
նք» ծագումը, «Մարտի ծագումը», «Միջուկային բնո-
լոգիայի նվաճումներ» և այլ թնամանքով դասարա-
տություններ:

Այս տարի թանգարան-պլանետարիում տեղեկվելու է
երկու նոր թանկի, Այդ ճառարանի համար արդեն հետ-
ք է բերվել 1900 թվ. ընդ ճառարան (ընտանական թան-
կային), ստացվել է գիտությունների (գրական ֆո-
տոնկար ապակու վրա) Յ Նոր հավաքածու՝ «Ռուսա-
կան ստալինի շուրջերկրյա ճանապարհորդներ», «Ռուսա-
կան ճանապարհորդ Միկոլայ Մանայան», «Եկա» ծագ-
ումը, «Հրապույն և երկրապլան», «Տեխնիկական բնո-
լոգիական տնտեսներ», «Մատուցում և նրա ոգավոր» և
այլ նյութերով: Ռեսպուբլիկայի ջրառններում ցուցա-
հանողներն և դասարտություններ կազմակերպվեն հա-
մար արդեն ավարտվել են շրջիկ ցուցահանգիստի
համարված այլապատեղություն:

Այս տարվա հունվարին թանգարան-պլանետարի են
այցելել աղերի թան 2.000 մարդ:

ՈՒՄՄԱՆ ԲՆԱԳԱՎԱՌՈՒՄ

ԴԱՍԱԳՐԲԻՐ ԲԵՅՊԱՐԻՆԻՆԻՆԻ ԳՐԱԳՆՆԵՐԻ ՀԱՄԱՐ.

— Հայաստանում սկսել է գարնանային դասադրերի
հրատարակումը առաջիկա ուսումնական տարվա հա-
մար: Արդեն լույս է տեսել 14 անուն դասագիրք՝
330.000 օրինակ ընդհանուր տպագրականով: Գրանք
թվում են ՍՍՈՍ պատմություն, գաղափարի հի-
մունքներ, ֆիզիկայի, մաթեմատիկայի, հայ գրական-
ությունը դասագրքերը:

Միևն նոր ուսումնական տարվա սկիզբը բոլոր ա-
նողաներից լույս կտանեն 33 անուն դասագիրք՝
1.882.000 ընդհանուր տպագրականով: Դասագրքերից
բացի, մեծ տպագրականներով հրատարակվում են մե-
թոդական ձեռնարկներ, դպրոցների դասատուներին,
մանկատների և մանկապարտեզների դաստարակների
օգնելու համար:

ԱՌՈՂՋԱՊԱՀՈՒԹՅԱՆ ՈՆԱԳԱՎԱՌՈՒՄ

ԲԱԴՊԱՆՆԵՐ ՎԱՆՆԱՆԵՐ ԸՆԹԱՍՏԱՆԻ ԿՈՒՐԱՐՏՆԵՐ
ՐՈՒՄ — Կուրորտությունի և բաժան ֆիզիկական մե-
թոդներն ինտերտուտը Հայաստանում առաջին անգամ
կիրառում է ռադոնային բուժումը՝ ռադոնային արհես-
տական վանանների միջոցով:

Ռադոնային վանանները հաղորդվում են կիրառվում
են խորանիվային ռեժիմով (հոդադարձ), սրտի,

մաշկի, կանաչի և այլ հիվանդությունները բուժելու,
Միջին այժմ ռադոնային վանանները գործադրվում
էին միջիայի, ինտերտուտի շրաբուժական բաժանումում:
Բայց, ինչպե՞ս ռադոնային վանաններ են կազմակերպվում
կիրառվածների ու Հայաստանում առողջարանում: Օրինա-
դրական բուժում կազմվել է մարզի կուրորտում և ռե-
պուլիկայի մի շարք շրաբուժարաններում:

ԱՐԳՅՈՒՆԱՐԵՐՈՒԹՅՈՒՆ

ԵԹԵՐԱՑԻՆ ՑՈՒՂ ՓԵՆՏԻ ՄԱՂԿԻԾ — Հաճախվում են
յանի շրջանում աշխատող հողագետ Հայկ Հարություն-
յանը մոտ տասը տարի փորձեր էր կատարում փշատի
ծաղկից եթերային յուղ ստանալու համար: Համառ ու
հրկարաւն աշխատանքից հետո նրան հաջողվեց հա-
տնել իր նպատակին:

ՍՍՌՄ ՍՆՆԳԻ արդյունաբերության մինիստրությանը
կից Պարֆյոմերիայի գլխավոր վարչությունը և նրա
եթերային յուղերի ինտերտուտը ստուգեցին ու փոր-

ձարկեցին այդ յուղը և գտան, որ դա իր որակով ու
կալուծություններ խիստ արժեքավոր է և միանգամայն
պիտանի ռադիոակտիվային (անուշահոտությամբ) ար-
դյունաբերության համար:

Հոկտեմբերյանի եթերային յուղերի գործարանին ա-
ռաջարկվել է հեղինակի ղեկավարությամբ, 1953 թվա-
կանին ձևավորվել լինել փշատի ծաղկից եթերային
յուղի արտադրության:

Ս Փ Յ ՈՒ Ռ Ք ՈՒ Մ

ԵԿԵՆԵՑԱԿԱՆ ԺՈՂՈՎ ՍՈՖԻԱՅԻ ՄԵՋ

Կիրակի, 4 հունվար 1953, Սոֆիայի եկեղեցիին մեջ գումարվեցավ ընդհանուր ժողով, նախաձեռնությամբ եկեղեցական վարչության: Եկեղեցին լեցուն էր հետաքրքիրներու բազմությամբ:

Վարչության ատենապետ Եղվարդ Հովանովի ժողովը բանալով, առաջարկեց դիվանը, որուն մասնակցեցեցան՝ Տ. Վահան քահանա Փափազյան, Լ. Համարձումյան, Ս. Հովհաննեսյան, Հ. Էմիրյան և Օ. Մաքրյան: Դիվանի նախագահ Լ. Համարձումյան խոսքը տվավ Ե. Հովանովիին, որ խնամված է իրական փաստերու վրա հիմնված զեկուլցով մը պարզաբանեց եկեղեցիի դերը և անոր վերին մարմիններու անցած ճամբան: Ան ընդգծեց Հայ եկեղեցւոյ Գերագույն Պետին նախաձեռնությամբ հայ ժողովուրդին ցուցաբերած հայրենասիրությունը, որ Հայրենական Մեծ պատերազմին այլ ավելի չնշուլեցավ, հապարակաց թշնամիին դեմ մղված անհղ գոտեմարտին տալով ռմասունքի Դավիթ Տրսասլայի շարասյունը: Եվ անորադառնալով եկեղեցական ընթացիկ պոթերուն, զեկուլցաբերը թվեց եկեղեցիի դերը մասնավորապէս խաղաղության պայ-

քարի այս օրերուն, երբ ամեն հնարավորությոն կտրվի երկրի իշխանության կողմն ազատորեն գումարելու սույն ժողովը և զբաղելու հասարակությունը շահագրգռող հարցերով:

Եկեղեցական վարչության նյութական հշվետվությունը ըրավ Տ. Տյուրեյան, պարզելով եկեղեցիի մուտքի և ելքի միճակը:

Երկու զեկուլցներուն շուրջ եղան տեղին հարցումներ և առաջարկներ, եվ շոշափված հարցերեն կարեւորագույններն էին ի միջի այլոց՝ գերեզմանատան մեջ մատուան վերականգնումը, հոգևոր ժողովի անհրաժեշտությունը՝ զբաղելու համար ընթացիկ հարցերով, Մաքսուտ Թիրյայանի երաժշտական դործունեության 60-ամյա հոբելյանը, եկեղեցիի պայծառությունը և այլ հարցեր, որոնց իրականացման համար վարչության ատենապետը տվավ անհրաժեշտ պատասխաններ և լրացումներ, փարատելով այն մոլթ մտքերը, որոնք ժողովուրդին մեջ բույն դրեր էին եկեղեցական հարցերու վերաբերմամբ:

(Սոֆիա, «Երեվան», 9 հունվարի 1953 թ.)

ՓԱՐԻԶԻ ՀԱՅՍՍՏԱՆՅԱՅՑ ԵԿԵՆԵՑՈՒ ԿՐՈՆԱԿԱՆ ԸՆԿԵՐԱԳՈՒԹՅԱՆ

ՎԱՐՉԱԿԱՆ ԺՈՂՈՎԻ ՆԱՄԱԿԸ ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՑ ՀԱՅՐԱՊԵՏԻՆ՝

ՆՈՐԻՆ Ս. ՕՍՈՒԹՅԱՆ ԴՊՐՈՑԱՄԵՐ ՏԻՎԱՆՑ ՍԻՈՒԹՅԱՆ 75-ԱՄՅԱ

ՀՈՐԵԼՅԱՆԻ ԱՌԹՎ ՈՒՂԱՐՎԱԾ ԿՈՆԴԱԿԻ ՍՏԱՑՄԱՆ ՄՍՍԻՆ

Վեհափա՛ն Տե՛ր.

18 ապրիլ 1953-ին, շաբաթ օր, Արեւմտյան եվրոպայի Հայապետական պատվիրակ և Փարիզի առաջնորդ գերաշնորհ Սեբովի ծայրագույն վարդապետ Մանուկյան, վարչության ներկայացուցիչներու ընկերակցությամբ, Դպրոցասեր տիկնանց վարժարանը երթալով, այդ ընկերակցության ղեկավարներուն, ուսուցիչներուն, պաշտօնեներին և աշակերտներու ներկայությամբ կարգաց Զերդ Վեհափոռության սրբատառ կոնդակը, որ

լրկված էր այդ ընկերակցության 75-ամյա գործունեության առիթով:

Կոնդակին ընթերցումը ունկնդրվեցավ ուրիշ վրա, հարգանքի և ակնածանքի խորունկ զգացումով:

Դպրոցասերին կողմն խոսք առավ ընկերակցության ընդհանուր քարտուղարուհի տիկին Ա. Թյուրյան, ինչպես նաև ներկաներեն ոմանք: Փակման խոսքն ըրավ Սեբովի հայր սուրբը:

Րոյուն այլ անխտիր իրենց որդիական սի-

րո և երախտագիտության զգացումներն արտահայտեցին Ձերդ Ս. Օծովյանը, ցույց տրված հայրական հոգածության համար:

Վեհափառ Տեր, Ձերդ Ա. Օծովյանը գուրգուրուտ հետաքրքրություն ու հոգածություններ հավաստեց այլ ժողովուրդին և անոր մշակութային ու բարենպաստակ ձեռնարկներուն հանդեպ օրհնաբեր ցողի մը պես կթափանցե բոլորին հոգիներեն ներս, կբերե բոլորին սփոփանք, կորով և ոգեւորություն, կխնդրենք:

որ բարեհաճիք միշտ անպակաս ընել զանոնք:

Մասնելով ի համբույր Հայրապետական Սուրբ Ագույգ, մնամք որդիական խորին հարգանքով:

Փարիզի Հայաստանյայց եկեղեցւոյ
Խոնական ընկերակցության
վարչական ժողովոյ ատենապետ
Ս. ՔԱՐՅԱՆ:

Փարիզ, 22 ապրիլ 1953

**ԴՊՐՈՑԱՍԵՐ ՏԻԿՆԱՆՑ ԸՆԿԵՐԱԿՑՈՒԹՅԱՆ ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ՔԱՐՏՈՒՂԱՐՈՒՄԷ
ՏԻԿԻՆ Ա. ԲՈՅԱԶՅԱՆԻ ՈՒՂԵՐՁԸ՝ ԴՊՐՈՑԱՍԵՐ ՏԻԿՆԱՆՑ ԸՆԿԵՐԱԿՑՈՒԹՅԱՆ
75-ԱՄՅԱ ՀՈՐԵԼՅԱՆԻ ԱՌԹԻ ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՑ ՀԱՅՐԱՊԵՏԻ
ՈՒՂԱՐԿԱՄ ԿՈՆԴԱԿԻ ԸՆԹԵՐՑՄԱՆ ՀԱՆԴԻՍՈՒԹՅԱՆ ԸՆԹԱՑՔՈՒՄ**

Գերալնօրհն հայր սուրբ և սիրելի՝
հանգիստակաճճեր:

Ամենայն Հայոց Վեհափառ Կաթողիկոսը, որով իմաստուն, հեռատես և հայրական հոգածության բարիքները կտեսնենք ու կվայելենք շարունակական կերպով, այս անգամ բարեհաճած է մասնավոր կոնդակով մը իր համակրանքն ու զնահատականը հայտնել Դպրոցասեր տիկնանց ընկերության հանդեպ, որով երբք քառորդ զարու գործունեության մեջ կտիրապետե լուսավոր գիծ մը— ծառայել մեր դարավոր, սակայն մշտանորոգ, փոքրաթիվ, լայն տաղանդավոր, բազմաշաղաք, այլ արի ժողովուրդին:

Մեր հիմնարկությունը նախընտրած է մարդ մը — ուսում, դաստիարակություն և կրթություն — ուր ամենն ավելի կարտացոլան հայ ժողովուրդին ձիրքերը, արժանիքներն ու մեծությունը:

Հավակնությունը չունիք ըսելու, թե անթերի եղած է մեր գործը. կատարելությունը Աստուծո հատուկ ստորոգծելի մըն է: Սակայն համատարության դեմ մեղանշում մը չլրար, եթե ըսենք, որ մեր կարելի բոլոր միջոցներով միշտ ձգտած ենք հավատարմութիւն մնալ մեր կողմին և ջանադիր եղած ենք կյանքի մեջ իրականացնել մեր նպատակները, որքան որ պարագաներն ու պայմանները հնարավորություն տված են մեզի:

Հանրային գործունեության մը դժվարությունները ոչ ոքի ուղադրութենեն կրնան վրիպիլ: Այդ դժվարությունները, սակայն, կդառնան անհոնորեն ճնշող ու ջլատիչ, երբ արտասովոր աղետներ և արտակարգ պայմաններ դժնդակ և ցավատանջ կացություններ կստեղծեն:

Նրա հետագարծ ակնարկ մը կենտենք մեզ վերջին երեք քառորդ դարու անցյալին վրա, ինչպիսիք սրտամորմոր դեպքեր և ողբերգություններ կցցվին մեր հիշողության առջև: Պանի՝ քանի՜ անգամներ Դպրոցասերին քալելու և առջև բացվեցան վհատության անհատակ անդունդներ: Հայաստակ այդ բոլորին, ան տեղք ու շարունակեց իր գործը, անհաճանքորեն քալելով զոհողության և անձնվիրության անընկճելի ոգիով:

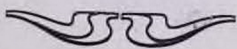
Այսօր, երբ այդ բոլորին վարձատրությունը չբերիկ ճառագայթի մը նման կթափանցե մեր հոգիներեն ներս և հրճվանով կընցան զանոնք, մտածումս կբթա բոլոր անոնց, որոնք ամենն ավելի արժանի էին ատոր և որոնք անվերադարձ կերպով հրաժեշտ առած են ունայն աշխարհն մը, զոր կարելի է բանի մը վերածել միմիայն բարի և ազնիվ գործերով:

Այդ վարձատրության լուսապսակը մեր ծերունազարդ Վեհափառ Կաթողիկոսին սրբատառ կոնգակն է, զոր մեզի կարգաց Հայրապետական պատվիրակ և Փարիզի առաջնորդ գերաշնորհ Սերոբիկն ծայրագույն վարդապետ Մանուկյան:

Այսօր ինքի վիճակված է թարգմանը հանգիստանալու Դպրոցասերի անցյալ և ներկա զեկավարներուն, անդամներուն, ուսուցչական կազմին, ուսանողության և հազարավոր համակիրներու զգացումներուն, խնդրելով Ձեզմե, սիրելի՛ հայր սուրբ, որ սարեհաճիք ընդունիք և ներկայացնել նաև Ամենայն Հայոց պատկառելի Հայրապետին մեր ամենախորունկ հարգանքի, մեծաբանքի և երախտագիտության զգացումները:

Ռեւել, 18 ապրիլ 1953,

Դպրոցասեր տիկնաց վարժապետ:

Հ Ա Ն Գ Ի Ս Տ

Տ. ՀՈՎՀԱՆՆԵՍ ԵՎԵԳ ԳԵԼԱՆԵՍ ՏԵՐ-ՄԻՆԵՍՅԱՆԻ

Ապրիլի 4-ի գիշերը
ի Տեր հանգյալ Տ.
Հովհաննես ապագ քա-
հանա Տեր-Սինասյա-
նը:

Հանգուցյալը ծնվել
է 1880 թվականին Ա-
բարանի շրջանի Գյու-
լուջագ գյուղում: Փոքր
հասակից նա տեղա-
փոխվել է Քաթողի,
ուր և ստացել է հո-
գևոր կրթություն: Եր-
կար ժամանակ նա
ծառայել է տեղի հա-
յոց եկեղեցում իբր
դպիր: 1914 թվակա-
նին հոգևոր վերին
իշխանությունը, զնա-
հատելով նրա հոգևոր
ծառայությունը և ըն-
դառաչելով իր ծննդա-
վայրի բնակչության
դիմումներին, քահա-
նայական ձեռնադրու-
թյուն է տվել իր ծնրն-
դավայրի վրա:

1914 թվականից մինչև իր վախճանման
տարին նա հաջորդաբար ծառայել է իբր վա-
նահայր, եկեղեցական գործերի կազմակեր-
պիչ և ավագերեց երեսնի Ս. Հովհաննես ե-
կեղեցում և Աստրախանի ու Կիրովաբադի
եկեղեցիներում: 1952 թվականի վերջերը Կի-
րովաբադում ծանրապես հիվանդանալով,
տեղափոխվում է Երևանի իր սեփական բնա-
կարանը, որտեղ վրա է հասնում մահը:

Քույրանվեր և անձնաղբիր այս եկեղեցա-
կալո առաջին օրից ցույց է տվել գործելու
չնամ հոգևոր և նվիրվածություն: Վերադաս
հոգևոր իշխանության կարգադրությամբ ուր
որ էլ ծառայել է, շնորհիվ իր համեստ, բա-
րի և ամբաստիր վրանքի, կարճ ժամանակի
ընթացքում նրան հաջողվել է շահել իր հոտի

համակրանքն ու վրա-
տահովությունը Ահա թի-
խելու իր ձեռնադրու-
թյունից հետո մինչև
1920 թվականը հա-
ջորդաբար նա զնա-
հատվել է ավագու-
թյան, լանջախաչ և
ծաղկյա փիղոն կրելու
իրավունքներով:

Ապրիլի 5-ին, Երև-
անի Ս. Հովհաննես
եկեղեցու քահանա
հայրերը՝ Տ. Վարդա-
սվագ քահանա Գրի-
գորյանի գլխավորու-
թյամբ, հանգուցյալի
բնակարանում կատա-
րեցին լվացման և
տան կարգը և ապա
մարմինը տեղափոխե-
ցին Ս. Հովհաննես ե-
կեղեցին: Ապրիլի 9-ի
առավոտյան, Վեհա-
փառի հատուկ կար-
գադրությամբ, պա-
տարագեց և օծումը

կատարեց գերաշնորհ Տ. Սահակ եպիսկո-
պոսը, մասնակցությամբ հոգեշնորհ Տ. Նա-
հապետ վարդապետի և Երևանի եկեղե-
ցիների քահանայական դասի: Պատարա-
գիչ սրբազանը դեղեցիկ և հսկիրճ քա-
րոզով վեր հանեց հանգուցյալի նվիրումն ու
արժանիքները:

Հուղարկավորությունը, սրբազանի նախա-
գահությամբ, կատարվեց Ս. Հովհաննես եկե-
ղեցուց դեպի Բերիայի մոտակա մեկ ավանը,
որտեղ թաղվել են փր սիրելի հայրազատները:
Թաղումը կատարվեց արժանավայել, իր հա-
րազատների և համակրանքի ներկայու-
թյամբ:

Տերը լուսավորի հանգուցյալի հոգին:

ՏՐԱՐԳՐՈՍ ԱՏԵՓԵՆԻ ՏՆԻՐ-ՎԱՐԴԱՆՑՆԵ

Սուրբ թվականի ապրիլի 1-ին սրտի պայթյունից հանկարծաժան հղավ հայկական մանրանկարչության և քանդակագործության լուսկանավոր վարպետ, հայադիտական լայն շրջանում սիրված և հարգված մասնագետ Տարագրոս Ստեփանի Տնիր-Վարդանյանը:

Տարագրոսը ծնվել է 1878 թվականի փետրվարի 28-ին Երևանում, արհեստավորի ընտանիքում: Փոքր հասակում կորցնելով հորը, նյութական մեծ զրկանքների զնով հաջողվում է նրան ազնվորել Երևանի թեմական դպրոցում և այն ավարտել: Այնուհետև,

բարերարների օգնությամբ, նա գնում է Մոսկվա և խնդիրներ է մասնագիտական կրթություն ստանում Գեղարվեստի և Հնագիտական ինստիտուտներում և լազարյան ճեմարանում:

Մասնագիտական կրթությունը ավարտելուց հետո, 1907 թվականից, Մոսկվայի Կայսերական հնագիտական ընկերության կողմից նա աշխատանքի է հրավիրվում իբրև Հայաստանի և Վրաստանի հնագիտական հուշարձանները չափագրող-գծագրող ճարտարապետ և աշխատում մինչև Համաշխարհային առաջին պատերազմը: Այդ տարիներին նա մասնակցում է նաև Անիում կատարվող պեղումներին:

Տարագրոսի ստեղծագործական աշխատանքը լայն թափ և ժափալ է ստանում Սովետական իշխանության տարիներին: 1921 թվականին նա Յալթայից հրավիրվում է Սովետական Հայաստան և աշխատում մի շարք

պաշտոններով՝ էջմիածնի թանգարանի վարչի տեղակալ, Պատմության և գրականության ինստիտուտի գիտական ուշխատող, նկարչության և փորագրության դասատու մի քանի մասնագիտական տեխնիկումներում և այլն:

Տարագրոսը տարիներ շարունակ առումնասիրելով Հայկական ՍՍՌ Պետական մատենադարանի մասնավորություն պարունակող հազարավոր հայկական ձեռագրերը, վարդանաթ է թափանցել հայկական մանրանկարչության բնորոշ առանձնահատկությունների մեջ

և մեծ հաջողությամբ նրանց օգտագործում իր ձևավորած դրքերում և ալբոմներում, որոնց թիվը հարյուրի է հասնում: Բավական է թեկուզ թերթիկ հայ ժողովրդական հերոսական էպոս «Սասունցի Դավթի» նրա ձևավորած գունատիպ ժողովածուները, տեսնելով թե որքան խորն է նա ըմբռնել հայ մանրանկարչական արվեստը և որքան հարազատությամբ ու ինքնատիպությամբ վերարտադրել այն:

Մեծ է Տարագրոսի թողած վաստակը փորագրության ասպարեզում: Նա է զարդաքանդակել Սոհանում Հայկական ՍՍՌ Կուսակալական տունը, Փոստը, Գյուղատնտեսական բանկը, Անկարուժարանը և տառնակ ալլ շենքերը: Նրա հեղինակությանն են պատկանում կարծր քարից պատրաստած մի շարք սկահակներ (վազաններ), որոնց բարձր գնահատանքի են արժանացել մեր հեպտուրիկա-

լի և Մոսկվայի զեղարվեստասեր հասարակայնության կողմից:

Տարագրուսը մեծ դործ է կատարել նաև երիտասարդ մասնագետներ պատրաստելու տպգրքամբ, որոնց մեջ քիչ չեն Առվեստական Հայաստանում ներկարամա ճանաչված և անուն ունեցող արվեստագետները:

Տարագրուսն իր տարիների մեղվաչան պրպտումների արդյունքն ամփոփել է մի քանի արժեքավոր ուսումնասիրությունների՝ «Հայկական արվեստի տեխնոլոգիան հնագույն շրջանից մինչև մեր օրերը», «Հայկական կիրառական արվեստը», «Փոքագրությունը Հայաստանում հնագույն շրջանից մինչև XVIII դար» և այլ աշխատությունների մեջ:

Իր արվեստը, որը նա սիրում էր իր հոգու ողջ լծվթյամբ, իր ստեղծած արժեքները,

որոնք նա մեծ բավականությամբ էր կատարում հանուն Հայրենիքի արվեստի զարգացման, բացառիկ խանդավառությամբ էին համակել նրան: Ամենուր՝ քաղաքում, թե հասվոր գիտական արշավի ժամանակ, արհեստանոցում, թե շենքերի շորորդ հարկի՝ ճակատը զարգացանդակիս, Տարագրուսին միշտ կարելի էր հանդիպել խանդավառ՝ իր աշխատանքով, միշտ դիտաբաց, միշտ կենսալուրտ և զվարճախոս:

Ջրույցի ժամանակ նա չէր սիրում մահվան մատին խոսել և կատակելով միշտ կրկնում էր՝ սիրած գրաբար դարձվածքը. «Հաստական» յաւտան և կեցցես մինչև ի սպառ:

Իր թողած վաստակով, իր ստեղծագործություններով, իրոք տը Տարագրուսը անմահ է և զաւիք սերունդները օրհնությամբ պիտի հիշեն նրա անմոռաց հիշատակը:

ՆՈՐ ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

«Հին ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՄԱՆՐԱՆԿԱՐՉՈՒԹՅՈՒՆ»

(Արամ)

Հայկական ՍՍՌ Պետական խառնարկչություն, Երևան, 1952 թ.

1952 թվականին Հայ-կական պետական հրատարակչության կողմից լույս ընծայված «Հին հայկական մանրանկարչություն» խորագրով գրախոսվող ներկայացրված, ինչպես նաև լիբրերան, արագես էլ մանրանկարների վերաբերյալ հարուստ գրական և մանրանկարների գեղարվեստական կողմից արժեքավորված միջև ալվալույս տնտես ժողովածուների մեջ ամենակարգուր ու ամենաշատնակարգես է:

Այստեղում գեղարվեստի 60 ֆաբրիկան (բազմիցս (Մուգնու ամենատարած իմանական կաներից):

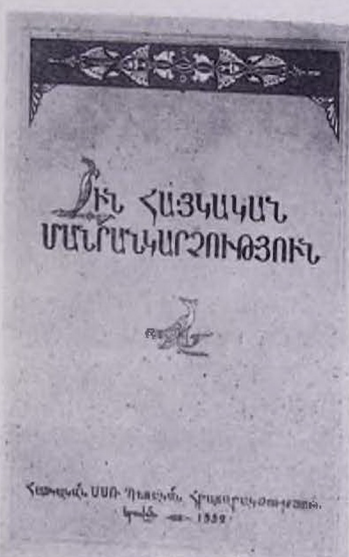
Այստեղի նյութերի ընտրության համար ազատագրված են Հայկական ՍՍՌ Պետական ձեռագրատան (Մատենադարանի)

ձեռագրերը և Հայկական ՍՍՌ Պետական պատկերասրահում պահվող մի շարք ձեռագրեր:

Այստեղում գեղարվեստի նկարները, զարդանկարները, գլխազարդերը, խորանները, լուսանկարները ու դիմապատկերները վաղ կերպով արտացոլում են Հայ ժողովրդի կյանքի տարբեր կողմերը, նրա գեղարվեստական պահպանները, միևնույն ժամանակ արժեքավոր կերպով ցույց են տալիս Հայ նկարիչների կատարողական արվեստի մեծ վարդապետությունը:

Որպես հայկական ձեռագրային գեղանկարչության ամենահին նմուշներից, այդտեղում ցուցադրված են 998 թվականը կրող Հմբաժնի ավետարանի 3 նկարները, Էմբաժնի ալյա ավետարանը Հինաստի պահպանված ուժեղիմ ձեռագրեր է, որն ալքի է ընկնում իր քաղաքի գեղարվեստի մանրանկարչության և Բազմատունիների ժամանակաշրջանի գեղանկարչության փայլուն արվեստներից մեկն է հանդիսանում:

Այստեղում 3 նկարներ (Մ Մ 4, 5, 6) վերարտադրված են Տարսնու Նկարազարդված 1038 թվականի ձեռագրից, նկարիչը իր մանրանկարած աշխույժ դեմքերի արտահայտչունների միջոցով գրեթե լի յուրանք ներքին ապրումները:

12-րդ դարից պահպանված ձեռագրերից այստեղում գեղարվեստ է ներկայացված (Մ Մ 11, 12), որոնց արժեքավոր են այն տեսակները, որ վաղուց ձեռագրողների արժեքավոր ներկայացրված կենսանկարչության սկզբներից դառնան արվեստագետների շրջանում:

Գրականության լավագույն նմուշներ են ցուցադրված 13-րդ դարի ձեռագրերից, Հատկապես ընդդեմ են Հաղպատի 1211 թվականի և Թաղմաշի 1232 թվականի ձեռագրերը, վերջին ձեռագրերը նկարազարդել է նկարիչ Գրիգորը (Մ Մ 20, 21, 22, 23):

Այստեղում մի տեսակի նկարներ (Մ Մ 30, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 37, 38, 39) հաշվառվում են:

Թորոս Ռուսինի վրձիններն են պատկանում, Ռուսինը խոհանոցի և տնային տոգրված, գեղարվեստի ու զգալի նկարչության նույն ժամանակ արժեքավոր արձանագրությունները, որոնցում ընդհանուր առմամբ ցույց են տրվում արժեքավոր արձանագրությունները, որոնցում ընդհանուր առմամբ ցույց են տրվում արժեքավոր արձանագրությունները, որոնցում ընդհանուր առմամբ ցույց են տրվում արժեքավոր արձանագրությունները:

Այստեղի մյուս նկարները վերարտադրված են 14-րդ, 15-րդ, 16-րդ, 17-րդ դարերի ձեռագրերից և քաղաքական են ինչպես բովանդակությամբ, այնպես էլ գեղարվեստական:

Վերջին ձեռք նկարները (Մ Մ 58, 59, 60) պատկանում են Հակոբ կաթողիկոս Զորավարի վրձիններին: Այստեղում գեղարվեստի նկարները հարավարվում են տալիս պարզ գաղափար կազմելու հին հայկական մանրանկարչության, նրա գեղարվեստի ուղղություններին, դպրոցներին և Հայ նկարիչների կատարողական արվեստի մասին:

Ա. ՄԻՆԱՍՅԱՆ

